

Zgodovinski zapisi XII

Referati simpozija

1. svetovna vojna in razmere na ormoškem območju,

12. december 2014, Bela dvorana Grajske pristave Ormož

Izdalo: *Zgodovinsko društvo Ormož*

Zanj: *Predsednik Anton Luskovič*

Glavna in odgovorna urednica: *Manica Hartman*

Sourednica: *Nevenka Korpič*

Lektoriranje: *Nadica Granduč*

Grafična priprava in tisk: *Sandi Kelnerič, s.p., Ptuj*

Naklada: *300 izvodov*

Ormož, 2015

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Na naslovnici: Propagandna dopisnica z voditelji centralnih sil.

Tebnični izumi zadnjih desetletij – najsodobnejše orožje, topovi in letala, podmornice, cepelini, brezžični telegraf – vse to se je pripravljalo, da služi vojni. Države so sklepale in razdirale prijateljstva. Evropa in svet sta postala podobna vasi, v kateri so bili sosedje sprti med seboj, človek pa ni zaupal človeku.

Medtem je tudi smrt pripravljala svoje veliko delo; poslala je vojsko, boleznin in lakoto, lakomnost, neusmiljenost, surovost, grozo in laž. Proti tej neusmiljeni vojski so se postavili junaštvo, požrtvovalnost, goreča vera, usmiljenost.

Vnel se je velik boj, za bojno polje so bili izbrani zemlja, morje in zrak.

Petra Svoljšak, Leta strahote

Spoštovana bralec, bralka

Za bogato vsebino tokratne številke Zgodovinskih zapisov so zaslužni avtorji referatov simpozija *1. svetovna vojna in razmere na ormoškem območju*, ki se je odvijal 12. decembra 2014 v Beli dvorani Grajske pristave Ormož. Prispevke so pripravili sodelavci Zgodovinskega arhiva Ptuj Katja Zupanič, Nataša Majerič Kekec in Branko Oblak, mag. Nataša Kolar iz Pokrajinskega muzeja Ptuj Ormož, dr. Ivan Rihtarič iz Radencev in Franc Krnjak ter Anton Luskovič iz Zgodovinskega društva Ormož.

Na simpoziju so sodelovali učenci OŠ Miklavž pri Ormožu z učiteljem Leonom Lahom, ki so uvodoma poskrbeli za pester kulturni program. Po končanem simpoziju je sledil ogled razstave ob 100-letnici začetka 1. svetovne vojne v avli Občine Ormož, ki sem jo predstavila v nadaljevanju zbornika. Del razstave so likovni in literarni izdelki učencev in učiteljev OŠ Miklavž. Krajši zapis o spominih na vojno nam je zaupal Jože Ambrož, čigar oče, Ivan je bil štiri leta na različnih bojiščih prve svetovne vojne.

Vsem avtorjem iskrena zahvala za vaše prispevke.

S simpozijem, z razstavo in s publikacijo smo se poklonili spominu na to največjo svetovno morijo, **kajti varen svet, kakršnega je poznalo 19. stoletje, je s prvo svetovno vojno razpadel. Življenje se je razblinilo med podobami strelskih jarkov in mrtvecev... občutjem groze in strahu več milijonov življenj...**

Urednica

Manica Hartman

Simpozij Zgodovinskega društva Ormož

Ormož 12. grudna 2014

Spoštovani prijatelji in udeleženci simpozija!

V Zgodovinskem društvu Ormož smo se odločili, da leto 2014 sklenemo z znanstvenim simpozijem, ki smo ga posvetili spominu na 100-letnico začetka I. svetovne vojne.

Hvala vsem članom Zgodovinskega društva Ormož, ki so pomagali pri pripravi simpozija, hvala Manici Hartman in Mirku Fekonji, strastnemu zbiralcu starin in ostale kulturne dediščine, ki sta postavila razstavo o I. svetovni vojni v avli Občine Ormož, in hvala tudi ostalim sodelavkam iz PM Ptuj Ormož, ki so pomagale pri tem.

Hvala tudi učencem in učiteljem ter vodstvu Osnovne šole Miklavž pri Ormožu, ki so pripravili kulturni program in s svojimi izdelki sodelovali na razstavi. Še posebej so nas razveselili z »grenadirmaršem«, s specifično jedjo vojakov in knapov, ki so nam jo postregli pred začetkom simpozija.

Na začetku 20. stoletja, tik pred izbruhom I. svetovne vojne, je bil svet precej drugačen kot danes. Avtomobilov, statusnega simbola današnjega časa, skorajda ni bilo videti, ni bilo najhitrejšega in mnogim danes najbolj priljubljenega prevoznega sredstva letala, najmočnejšega medija televizije niso poznali in še radio, ki danes služi predvsem kot zvočna kulisa, je bil še nepoznan. Električna svetilnica, ki danes služi predvsem kot svetilnica, je bila še nepoznan. Električna svetilnica si je še utirala pot, ni bilo govora o zamrzovalnikih, električnih kuhinjskih aparatih in prezračevalnih napravah. Predvsem pa je bil tempo življenja mnogo prijaznejši, za potovanja se je porabilo več časa, pa tudi pisma in novice so potovali mnogo počasneje.

Družba je bila povsem drugače urejena.

Natanko pred sto leti, poleti 1914, so sredi večno nemirnega Balkana, v Sarajevu, streljali atentatorja pokosili avstro-ogrskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegovo ženo Sofijo, kar je bil uvod v veliko vojno, kakor se je reklo I. svetovni vojni, ko se še ni vedelo, da ji bo prav kmalu sledila druga.

Že ta prva je za seboj pustila popolno uničenje, več deset milijonov mrtvih, ranjenih in pogrešanih, ogromno gospodarsko škodo, odnesla je štiri velika cesarstva in za vedno spremenila obliko Evrope.

Skratka, bila je vojna, ki je na novo oblikovala svet in 20. stoletje, njene posledice pa se še vedno kažejo tudi v 21. stoletju.

Sveta, kakršnega je poznalo 19. stoletje, s prvo svetovno vojno ni bilo več. Spomin na meščansko življenje z vsemi oblikami bell epoque, so pregnale podobe strelskih jarkov in mrtvecev, ki so prvič v zgodovini vdihavali bojne pline.

Med njimi so bili tudi Slovenci, živeči pod avstro-ogrsko streho. Na tisoče slovenskih fantov se je avgusta 1914, ko je bila vpeljana vsesplošna mobilizacija, na železniških postajah poslavljal od svojih domačih v prepričanju, da se bodo vrnili do božiča.

Vlak jih je odpeljal v Galicijo, tam pa so jih pričakali ruski topovi, vsesplošna zmeda, smrti, dezertacije, in mučno vračanje preživelih čez Karpate na soško bojišče, tja, kjer je bil »Doberdob slovenskih fantov grob«.

Avstro-ogrski polki, ki so jih sestavljali večinoma slovenski fantje, so spomladi 1916, ko je bil mit o uspešni avstro-ogrski vojski že sesut, premeščeni z vzhodnega bojišča ob Sočo in na Tirolsko.

Ta vojna je za vedno spremenila tudi življenja ogromne množice posameznikov.

To je bila ena največjih norosti v človeški zgodovini. Njenih posledic prvič v zgodovini niso čutili samo vojskujoči, temveč celotna kultura zahodnega sveta. Vojna ni le razbila družin, uničila gospodarskih sistemov in preoblikovala številnih držav, spremenila je tudi jezik, način čustvovanja.

Kljub štirim »letom strahot«, kot je to vojno poimenoval Cankar, vemo danes o prvi svetovni vojni na naših tleh še vedno razmeroma malo. Nekaj zato, ker je svet, ki ga je ta vojna pokopala, tako temeljito izginil, nekaj pa zato, ker ta vojna in njeno trpljenje, zaradi konkurenčnosti NOB-ja, nista bila del povojnega šolskega kurikula.

Stoletnica začetka te svetovne morije je zato priložnost, da se spomnimo na Kranjske Janeze v tedanjih avstro-ogrskih polkih in ugotovimo, zakaj je bil Doberdob slovenskih fantov grob. In kako velik je bil.

Predsednik Zgodovinskega društva Ormož

Tone Luskovič

Manica HARTMAN, Mirko FEKONJA¹

Razstava ob 100-letnici začetka I. svetovne vojne, 1914–1918

Razstava predstavi obiskovalcem predvsem splošne podatke o prvi svetovni vojni. Razstavljen je izbor orožja, vojaške opreme in drugih originalnih predmetov, ki so jih uporabljali vojaki. Na ogled so bakruji in risbe, ki so jih pripravili in izdelali učenci OŠ Miklavž pri Ormožu s svojimi učitelji, ter kopije razglednic, denar in medalje iz časa prve svetovne vojne različnih zbirateljev. Razstavno gradivo in predmete so posodili Mirko in Emil Fekonja iz Miklavža pri Ormožu ter Dragan Kokot iz Svetinj.

Razstava bo na ogled v avli Občine Ormož od 12. do 31. januarja, pripravila sva jo Manica Hartman in Mirko Fekonja.

Razglednica Maksima Gasparija, barvna litografija, poslana 1915. »Slovenska pastirica brani planino s kozami pred Italijani.« Razglednico hrani Emil Fekonja.

Slovinci in prva svetovna vojna

Slovenke in Slovenci so v dvajseto stoletje v glavnem vstopili še kot Štajerci, Kranjci, Korošci, Primorci ali Istrani, v kmečki opravi in na lojtrnikih, čeprav jim tudi vožnja z vlakom že nekaj desetletjih ni bila tuja, v mnogih slovenskih krajih pa se je kadilo iz tovarniških dimnikov. Vendar je večini dnevni čas še vedno odmerjala cerkvena in ne tovarniška ura, župnik, župan in učitelj pa so ostali glavne avtoritete. Po popisu prebivalstva iz leta 1910 je bilo na ozemlju današnje Republike Slovenije 66,6 odstotka vsega prebivalstva kmečkega, poljedelstvo in živinoreja sta dajala 60 odstotkov narodnega dohodka, od industrije in

¹ Manica Hartman, samostojni muzejski tehnik, Pokrajinski muzej Ptuj Ormož, OE Ormož, Kolodvorska 9, 2270 Ormož, e-pošta: manica.hartman@pmpo.si. Mirko Fekonja, privatni zbiralec, Vinski Vrh 55a, 2275 Miklavž pri Ormožu.

obrtni je na prelomu stoletja živelo le okrog 11 odstotkov ljudi, in to največ od rudarstva in železarstva, kovinske, lesne, živilske industrije ter gradbeništva.²

V Avstro-Ogrski je vojna poleg začetnega zanosa prinesla veliko gospodarsko negotovost, ki jo je povzročala mobilizacija delovne sile, saj je bilo v avstrijskem delu monarhije mobiliziranih 60 odstotkov moških med 18. in 35. letom starosti. Uvedeno je bilo vojno gospodarstvo, po zakonu o služenju vojaške dolžnosti je bilo celotno prebivalstvo in gospodarstvo na voljo vojski, vsa proizvodnja in zaposleni so bili pod vojaškim vodstvom in nadzorom, nekatere mobilizirane gospodarske panoge

so delale izključno za vojsko (železnice, pošta, telegraf ipd.). Pomanjkanje delovne sile so zapolnjevali z zaposlovanjem žensk, otrok, ujetnikov in beguncev, s podaljšanjem delovnega časa, s preklicem zakona o prepovedi nedeljskega in prazničnega dela. Na prelomu let 1914/1915 se je brezposelnost prevesila v silno pomanjkanje delovne sile in ženske so vstopile v tradicionalne moške poklice in državne službe. V vseh slovenskih deželah monarhije so vladale izjemno slabe gospodarske in življenjske razmere.³

Prva svetovna vojna je Slovence prizadela kot posameznike in kot narod. Množično so umirali na frontah, pa tudi zaledju, izgnanstvu in internaciji. Pomanjkanje, lakota, nalezljive bolezni, mobilizacijski pozivi in obvestila o smrti so bili vojni del vsakdanjika. Za državo je padlo nekaj deset tisoč slovenskih vojakov.⁴

Razglednica Maksima Gasparija, barvna litografija, poslana 1917. Razglednica je razdeljena na dve polji. Zgoraj: Slovenska mati ob zibelki. Pošiljatelj je pripisal (na krilo matere – mama, na dojenčka v zibelki – Edi, desno od zibelke – atej daleč); tako je opisal svojo družino. V spodnjem delu razglednice: bitka s fronte, pod njo pesem Simona Gregorčiča, Pri zibelki. Razglednico brani Emil Fekonja.

2 Spletni vir, 10. 12. 2014: http://www.100letprve.si/i_svetovna_vojna/slovinci_in_1_svetovna_vojna/

3 Spletni vir, 10. 12. 2014: http://www.100letprve.si/i_svetovna_vojna/gospodarstvo/

4 Spletni vir, 10. 12. 2014: http://www.100letprve.si/i_svetovna_vojna/slovinci_in_1_svetovna_vojna/

Začetek prve svetovne vojne

Prva svetovna vojna ni bila presenečenje, saj so nasprotja med državami že dolgo časa naraščala. Spori med Srbijo in Avstro-Ogrsko so dosegli višek z atentatom v Sarajevu, ko je član Mlade Bosne Gavrilo Princip 28. junija 1914 v Sarajevu ustrelil prestolonaslednika Franca Ferdinanda. Ker je Mlada Bosna dobivala podporo iz Srbije, so Avstrijci Srbiji dali ultimatum. Srbija ultimata ni v celoti upoštevala, zato ji je 28. julija Avstro-Ogrska napovedala vojno. Velesile so, skladno z mednarodnimi pogodbami in zavezami o sodelovanju in pomoči, vstopile v vojno.⁵

Prva svetovna vojna (28. julij 1914–11. november 1918) je bila vojaški spopad med silami antante z zavezniki, na strani katere so se bojevale Francija, Rusija, Združeno kraljestvo, kraljevine Srbija, Belgija, Črna gora, Grčija, Portugalska, od leta 1915 dalje pa tudi Italija, ter s centralnimi silami z Avstro-Ogrsko, Nemčijo, Turčijo in Bolgarijo. Leta 1917 so v vojno na strani antante stopile tudi Združene države Amerike in napovedale vojno Nemčiji. Njeno prizorišče je bilo v Evropi, Afriki in na Bližnjem vzhodu; kratek čas tudi na Kitajskem in tihomorskih otokih. Čeprav je večina glavnih bojev potekala na evropskih tleh, je vojna dobila ime svetovna, ker so bile vanjo vpletene države iz vsega sveta. Zaradi velikih človeških in materialnih izgub ter trpljenja vojakov in civilistov so ji pravili tudi vojna, ki bo končala vse vojne, vendar se je na koncu vojne le malokdo zavedal, da bo to le dvajsetletno premirje in da se na obzorju pojavlja že nov spopad.⁶

5 Spletni vir, 10. 12. 2014: <http://www.o-4os.ce.edus.si/gradiva/zgo/1-svetovna-vojna/vzrok.html>

6 Spletni vir, 10. 12. 2014: <http://www.vojaskimuzej.si/razstava/razstava.aspx?item=1&page=2>

Mejniki prve svetovne vojne. Vir: Delo, 20. februar 2014.

26. 7. 1914 je cesar Franc Jožef I. razglasil mobilizacijo. Slovensko ozemlje je spadalo v 3. korpus s sedežem v Gradcu. S 3. korpusom je odšlo na bojišče približno 30.000 Slovencev.⁷ V polovici polkov (141), s katerimi se je Avstro-Ogrska bojevala v 1. svetovni vojni, so bili Slovenci. Najbolj znana slovenska enota je bil 17. pešpolk, imenovan polk kranjskih Janezov. Polk je imel sedež v Celovcu, en bataljon je bil v Ljubljani.⁸

*Največkrat odlikovan Slovenec v avstro-ogrski vojski
stotnik Albin Mlakar.⁹*

7 Op. avtorice: drugi viri navajajo podatek okrog 35.000.

8 Spletni vir, 13. 12. 2014: <http://www.vojaskimuzej.si/razstava/razstava.aspx?item=1&page=1>

9 Spletni vir, 10. 12. 2014: <http://www.vojaskimuzej.si/razstava/razstava.aspx?item=1&page=1>

Medalje iz časa prve svetovne vojne. Hrani Mirko Fekonja.

- 1 Ogrska srebrna medalja za zasluge v 1. svetovni vojni PRO DEO ET PATRIA (bog in država), 1914–1918.
- 2 Srebrni zaslužni križec s krono na traku medalje za hrabrost.
- 3 Karlov četni križec 1916.
- 4 Srebrna častna medalja Rdečega križa z vojaško dekoracijo, moški (PATRIAE AC HV-MANITATI).
- 5 Bronasta častna medalja Rdečega križa z vojaško dekoracijo, ženske (PATRIAE AC HV-MANITATI).
- 6 Medalja Franca Jožefa, kralja Avstrije in Madžarske (Avstro-Ogrske) za zasluge v 1. svetovni vojni.
- 7 Avstrijska medalja za zasluge v vojni, 1914–1918.
- 8 Značka za vojno sponzorstvo, 1916 (KRIEGSPATENSCHAFT).
- 9 Značka vojnih veteranov 1. svetovne vojne.
- 10 Miniatura avstrijske medalje Rdečega križa v 1. svetovni v vojni.

Najpomembnejša vojskovališča v prvi svetovni vojni so bila:¹⁰

**Zahodna fronta ali zahodno vojskovališče*

Na tej fronti sta si najprej stali nasproti Nemčija in Francija, ki sta se jima kasneje pridružili še Velika Britanija in ZDA. Bitka, ki je najbolj zaznamovala to fronto, je bila bitka pri Marni, ki je trajala kar štiri leta.

**Vzhodna fronta ali vzhodno vojskovališče*

Obsegalo je prizorišče I. svetovne vojne v Srednji in, še posebej, Vzhodni Evropi. Tako kot zahodna fronta se je tudi to razprostiralo na celinsko Evropo.

**Jugozahodno ali italijansko vojskovališče*

Razdeljeno je bilo na tri fronte: tirolsko, koroško in soško. Soška fronta je v prvi svetovni vojni potekala od Rombona do Tržaškega zaliva v skupni dolžini nad 90 km. Fronta je bila prizorišče največjega spopada na gorskem območju v celotni zgodovini človeštva in največji spopad na Slovenskem sploh. Na tej fronti je umrlo tisoče slovenskih vojakov, zaradi česar je tudi danes globoko ukoreninjena v slovenski zgodovinski spomin. Kljub temu da je fronta vzela množico življenj, je njen pozitivni vidik za Slovence preprečitev italijanskega prodiranja dalje v notranjost slovenskega ozemlja.

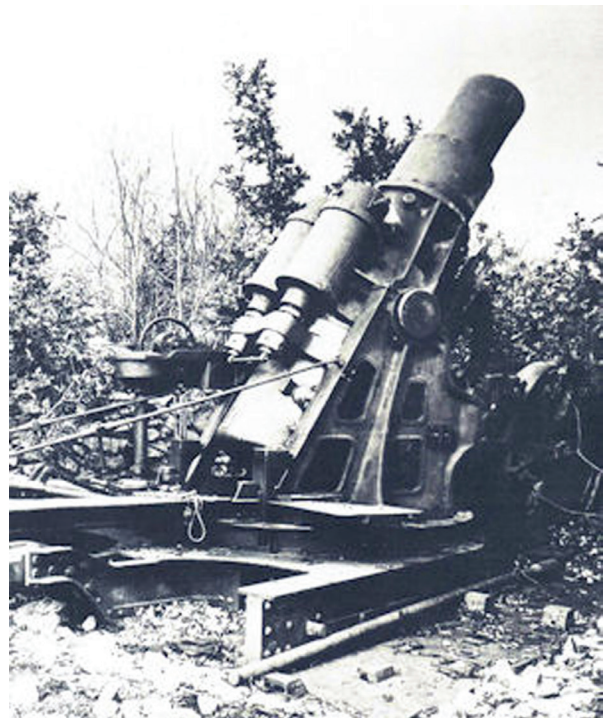
¹⁰ Spletni vir, 19. 12. 2014: <http://www.vojaskimuzej.si/razstava/razstava.aspx?item=1&page=2>

**Balkanska fronta ali južno vojskovališče*

(1914–1918) je bilo vzpostavljeno med Srbijo in Avstro-Ogrsko. Z avstro-ogrsko zasedbo Srbije (1915) je fronta prenehala obstajati, a so antantne sile leta 1916 pri Solunu fronto vnovič odprle.

V prvi svetovni vojni so uporabljali različna orožja: minomete, puške, mitraljeze, topove, tanke, možnarje, tudi letala, balone, bojne pline... Nekatero izmed naštetih stvari so bile v prvi svetovni vojni uporabljene prvič, npr. tanki, mehurjevec, iperit. Posebnost prve svetovne vojne je bila pozicijska vojna.¹¹

30,5-centimetrski Škodin možnar. Zaradi svoje učinkovitosti je postal najbolj slavno avstro-ogrsko orožje.¹²

Puška in bajonet MANNLICHER M1895, najpogostejše orožje avstro-ogrskega vojaka. Hrani Dragan Kokot. Foto: Nina Mertik.

11 Spletni vir, 10. 12. 2014: <http://www.vojaskimuzej.si/razstava/razstava.aspx?item=1&page=2>

12 Spletni vir, 10. 12. 2014: <http://www.vojaskimuzej.si/razstava/razstava.aspx?item=1&page=1>

*Čelada in usnjena maska avstro-ogrškega vojaka.
Hrani Dragan Kokot. Foto Nina Mertik.*

Izgube v 1. svetovni vojni¹³

V zgodovinski literaturi o prvi svetovni vojni še vedno ni doseženo soglasje o vojaških žrtvah, izgubah v prvi svetovni vojni, saj se številke gibljejo med 6 in 13 milijoni. Glavni razlog za tako različne ocene se skriva v izrazu izgube, ki je v takratnem vojaškem izrazoslovju vključeval vse tiste vojake, ki niso bili več sposobni za bojevanje, lahko so bili mrtvi, ranjeni ali ujeti. V prvi svetovni vojni se je bojevalo 60 milijonov vojakov, od katerih jih je okoli 9 milijonov umrlo, kar je pomenilo 14 odstotkov bojujočih se ali 6000 umrlih na dan.

Vojske centralnih sil so mobilizirale 25 milijonov vojakov in od tega jih je umrlo 3,5 milijona. Na antantni strani se je bojevalo 40 milijonov vojakov, od katerih jih je več kot 5 milijonov umrlo.

Stopnja smrtnosti se je gibala med 6 in 30 odstotkov, najvišja je bila v vojskah Srbije, Črne gore in turškega cesarstva, predvsem zaradi velikih epidemij kolere, tifusa in koz, proti katerim so vojske drugih držav cepile svoje vojake, čeprav so se tudi v drugih vojskah širile nalezljive bolezni, vendar z manjšo stopnjo smrtnosti. Toda v absolutnih številkah so velike bitke na vseh frontah terjale največ smrtnih žrtev, predvsem zaradi tehnologije bojevanja, ki je temeljilo na eksplozivnih topniških izstrelkih. V vojnem ujetništvu je umrlo med 5 in 10 odstotkov vojnih ujetnikov.

13 Spletni vir, 10. 12. 2014: http://www.100letprve.si/i_svetovna_vojna/izgube/

Avstro-ogrška vojska je vpoklicala okoli 8 milijonov vojakov, od tega je bilo 1.016.000 mrtvih (12,7 odstotka vpoklicanih), 1.691.000 pogrešanih (21,1 odstotka vpoklicanih), 437.000 častnikov in vojakov je padlo v italijansko vojno ujetništvo po podpisu premirja, okoli 478.000 častnikov in vojakov pa je umrlo v ruskem, srbskem in italijanskem vojnem ujetništvu.

Z avstro-ogrsko vojsko naj bi na bojišča prve svetovne vojne odšlo okoli 160.000 vojakov iz slovenskih dežel. Po dosedanjih ocenah naj bi jih do konca leta 1917 umrlo okoli 35.000.

Na soškem bojišču naj bi po nekaterih izračunih padlo od 2000 do 3000 slovenskih vojakov. Po vojni je v slovenskem delu Kraljevine SHS živelo 11.467 vojnih invalidov, okoli 30.000 vojnih vdov pa je morale poskrbeti za okoli 49.000 vojnih sirot.

Podatki o civilnih žrtvah prve svetovne vojne so zelo skopi in negotovi, ocene pišejo o okoli 6 milijonih umrlih med civilnim prebivalstvom.

Spomeniki padlim v prvi svetovni vojni na ormoškem območju

Spomeniki žrtvam prve svetovne vojne so v Ormožu pri cerkvi Sv. Jakoba, pri Svetem Tomažu ob pokopališču in v Središču ob Dravi na trgu pred občinsko zgradbo.

V Ormožu je spomenik posvečen 60 žrtvam (Ormož – 17, Frankovci – 6, Pušenci – 2, Hum – 17, Hardek – 9, Litmerk – 9).

Za središko župnijo je na spomeniških ploščah izpisanih 58 oseb (Obrež – 14, Grabe – 5, Središče – 31, Šalovci – 6, Godeninci – 2).

Največ žrtev prve svetovne vojne je z območja fare Sveti Tomaž, 111. Iz Občine Sveti Tomaž – 24, Občine Bratonečice – 20, Občine Savci – 16, Občine Trnovci – 23, Občine Lahonci – 14, Občine Ključarovci, Žvab, Senik – 14. Na ormoškem območju je bilo tako skupaj 229 žrtev prve svetovne vojne.¹⁴

¹⁴ Op. avtorice: Tolikšno število žrtev je izpisano na spominskih ploščah. Navedeno število žrtev je morda drugačno od dejanskega.

**SPOMENIK
ŽRTVAM
SVETOVNE VOJNE
1914 - 1918**

ORMOŽ:

GROF WILJEM WURMBAND STÜPPACH	† 1914
VRABL JAKOB	† 1914
LAH JOŽEF	† 1915
KRALJ FERDINAND	† 1915
KOVAČIČ IVAN	† 1915
ŽINKO FRANC	† 1915
KIRIČ MARTIN	† 1916
HERGA IVAN	† 1916
LESJAK FRANC	† 1916
POTOČNIK FRIDERICH	† 1916
TUŠEK ALEKSANDER	† 1917
GOMZI CIRIL	† 1917
SEVER IVAN	† 1917
KREPS FERDINAND	† 1918
LORBER FRANC	† 1918
ŠTROPNIK FELIKS	† 1918
SEVER IVAN	† 1918

FRANKOVCI:

ZIDARIČ IVAN	† 1914
OTOREPEC JOŽEF	† 1915
VIZJAK MATJAŽ	† 1915
ŠTEBIH IVAN	† 1916
ZIBRAT JAKOB	† 1917
PUKLAVEC MATJAŽ	† 1918

PUŠINCI:

KOHARIČ ANTON	† 1916
GORSIČ FRANC	† 1916

HUM:

PODGORELEC ANTON	† 1914
PAULIČIČ ANTON	† 1914
VIHER JOŽEF	† 1915
ŠTERMAN MATIJA	† 1915
ZADRAVEC FRANC	† 1915
POLAK IVAN	† 1915
PAULIČIČ ALOJZ	† 1915
ZORJAN ANTON	† 1916
LESJAK JOŽEF	† 1916
IVANUŠA IVAN	† 1916
MASTEK JURIJ	† 1917
VIKČAR TOMAŽ	† 1917
PODGORELEC MARTIN	† 1917
SEVER MATIJA	† 1917
ALATIČ RUDOLF	† 1918
LESJAK MATIJA	† 1918
LEBEN IVAN	† 1918

HARŠEK:

PRAPOTNIK MARTIN	† 1914
SLAVIČIČ IVAN	† 1914
ACRŽIČ FRANC	† 1914
ZADRAVEC MATJAŽ	† 1915
TASTENJAK JOŽEF	† 1916
RAJH JAKOB	† 1916
RAJH MATJAŽ	† 1916
ŠTUCE TOMAŽ	† 1916
PŠAK KARL	† 1917

LITMERK:

VINKIČIČ STEFAN	† 1914
VOLAJ MARTIN	† 1915
PAUČNIK FILIP	† 1915
KOSI BLAŽ	† 1915
BAC IVAN	† 1917
VIHER FRANC	† 1916
VESELKO SIMON	† 1917
RAJH UDO	† 1917
HORVAT MIHAEL	† 1917

**SPOMENIK
ŽRTVAM
SVETOVNE
VOJNE
SREDIŠČE
ŽUPNIJE
1914 - 1918**

SREDIŠČE

BAUMAN RUDOLF
BORKO JOŽEF
DEČKO ANTON
DEČKO FRANC
GLAVNIK IVAN
GLAVNIK KARL
JAKL JAKOB
KLOBUČAR JOŽEF
KOLARIČ KARL
LAH FRANC
LAŠIČ IVAN
LOVREC MARKO
MARČEC FRANC
MASTEN IVAN
OZVALD FRANC
PLOH FRIC
PLOH MARTIN
PRAPOTNIK JOŽEF
ŠAFARIČ MIRKO
ŠAFARIČ LOURO
ŠTAMBERGER IVAN
GOLOB JURIJ

SREDIŠČE

TKALEC	FRANC
URSIČ	ANTON
VRABL	KONRAD
ZADRAVEC	FRANC
ZADRAVEC	MATJAŽ
ZIDARIČ	KARL
ZIDARIČ	MATJAŽ
ZOLLENSTEIN	FRIC
DOGŠA	SREČKO

ŠALOVCI

HUDIN	MATIJA
LAH	MATIJA
MALEC	FRANC
SPENDIJA	IVAN
TRSTENJAK	MATIJA
ZOREC	IVAN

GODENINCI

LAŠIČ	MATIJA
VRZELA	BOLFENK

OBREŽ

ALEKŠIČ JAKOB
ČRČEK ANTON
IVANUŠA FRANC
MEDIČ IVAN
NOVAK IVAN
OZMEC FILIP
RAUSL IVAN
SEF FRANC
ŠKRINJAR KARL
TRSTENJAK FRANC
TRSTENJAK IVAN
TRSTENJAK JOŽEF
VELNAR IVAN
SIMONIČ FRANC

GRABE

DOGŠA STANISLAV
KOSI JAKOB
LONČARIČ JAKOB
ZADRAVEC IVAN
ZADRAVEC MATKO

V SPOMIN
PADLIM V I. SVETOVNI VOJNI
1914 - 1918 IZ OBMOČJA
FARE SVETEGA TOMAŽA
IZ OBČINE SV. TOMAŽ
BEZJAK SLAVKO, KOSI FRANC,
MUNDA ANTON, PERGAR ALOJZ,
PETRENA FERDINAND, MAJČEN MARTIN,
ZELENJAK FRANC, BRUMEN MIHAEL,
KOSI TOMAŽ, MEGLA ALOJZ,
MIKLAŠIČ ALOJZ, MIKLAŠIČ FRANC,
MIKLAŠIČ IVAN, PLOHL TOMAŽ,
VESELKO JOŽEF, ČRNJAVIČ MATIJA,
LAŠIČ JANEZ, LESJAK JANEZ,
RAJH MARTIN, BRUMEN MATIJA,
KLEMENČIČ FRANC, OBRAN FRANC,
OBRAN PETER, SIRC FRANC
IZ OBČINE BRATONEČICE
MUNDA ANTON, MUNDA FRANC,
MUNDA TOMAŽ, PERKO FRANC,
PETEK MIHAEL, ČEČ FRANC,
JESIŠ MATIJA, MAJČEN ALOJZ,
MAJČEN FRANC, MAJČEN FRANC,
MAJČEN JANEZ, MAJČEN JOŽEF,
MAGDIČ JANEZ, MARIN ALOJZ,

REP FRANC, KLEMENČIČ ALOJZ,
MARIN TOMAŽ, LAH BLAŽ,
ŠTUHEC ANTON, ŠTUHEC MATIJA
IZ OBČINE SAVCI
GAJNKO TOMAŽ, KOSI ALOJZ,
KOSI FELIKS, MARIN ANTON,
MARIN FRANC, PAVLINIČ FRANC,
PETEK JANEZ, POTOČNIK FRANC,
RAKUSA JOŽEF, LUKAČIČ VINCENC,
TOPLAK MATIJA, RUDOLF ALOJZ,
MAJČEN FRANC, PEVEC ANTON,
REP JOŽEF, SKRINJAR JOŽEF
IZ OBČINE TRNOVCI
KEKEC SEBASTIJAN, KRABONJA BLAŽ,
MAJČEN ANTON, MAJČIŠIČ VINCENC,
PAVLINIČ ALOJZ, PEŠEC FRANC,
RITONJA MARTIN, ŠEGULA JOŽEF,
ŠEGULA FRANC, ŠEGULA TOMAŽ,
HORVAT ANTON, JIANZEKOVIČ MARTIN,
KVAR ALOJZ, MAR MARTIN,
MAR TOMAŽ, PLOHL TOMAŽ,
RAKUSA ALOJZ, RAUSL JANEZ,
RITONJA TOMAŽ, SLANA MARTIN,
ŠERUČA JANEZ, MAJČEN VINCENC,
SLANA FRANC

IZ OBČINE LAHONCI
BLAGOVIČ ALOJZ, BLAGOVIČ FRANC,
BLAGOVIČ JAKOB, BRATUŠA JOŽEF,
GRASIČ ALOJZ, HABJANIČ ANTON,
HORVAT JANEZ, KRALJ MATEJ,
NOVAK MARTIN, OZMEČ JOŽEF,
PONGRAGIČ TOMAŽ, RAJH JAKOB,
RAJH JANEZ, ŽINKO JANEZ
IZ OBČINE KLJUČAROVCI, ŽVAB, SENIK
BRUMEN ALEKSANDER, BRUMEN JAKOB,
RAJH FRANC, RAJH IGNAČ,
ŠTUHEC JAKOB, RAKUŠA JOŽEF,
RAKUSA VALENTIN, ZELENJAK FELIKS,
KRAJNC ANTON, AMBROZ MARTIN,
ANTOLIČ FRANC, MARIN FRANC,
PAVLINIČ ANTON, VAJDA FRANC

Spomeniki žrtvam prve svetovne vojne v Ormožu, Središču ob Dravi in pri Svetem Tomažu.

Pomembnejši politični dogodki v času prve svetovne vojne

Majniška deklaracija

Ob začetku prve svetovne vojne je narodno gibanje med Slovenci zaradi nemškega nasilja zamrlo. Maja 1917 so se slovenski, hrvaški in srbski poslanci iz avstrijskega dela monarhije združili v Jugoslovanski klub. Njegov predsednik dr. Anton Korošec je v imenu kluba 30. maja 1917 prebral v avstrijski poslanski zbornici na Dunaju deklaracijo, ki je znana kot Majniška deklaracija. V njej so poslanci izjavili, naj se vsa ozemlja monarhije, na katerih so živeli Slovenci, Hrvati in Srbi, združijo v samostojno državo. Majniška deklaracija je proti koncu leta 1917 zelo spodbudila narodno gibanje. Posamezniki, velik del slovenske duhovščine, okrajci, gospodarske organizacije in društva so Majniško deklaracijo podprli.

Ustanovitev države Slovencev, Hrvatov in Srbov

29. oktobra 1918 je bila v Ljubljani velika manifestacija, na kateri je bila razglašena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov. Zbralo se je okoli 30.000 ljudi, med njimi je bilo približno 200 oficirjev in vojakov. V njihovem imenu je nadporočnik dr. Mihajlo Rostohar s sabljo v roki odpovedal prisego habsburškemu cesarju in obljubil zvestobo novi državi. Slavnostni govornik je bil Ivan Hribar. To je bil prelomni trenutek, s katerim je bila leta 1918 rojena slovenska državnost. Država SHS je obstajala od 29. oktobra do 1. decembra 1918, ko se je s Kraljevino Srbijo združila v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Mednarodno ni bila priznana, je pa izpolnjevala vse zahteve mednarodnega prava za nastanek države. Vrhovna oblast v Državi SHS je bilo Narodno vijeće s sedežem v Zagrebu, njegov predsednik je bil dr. Anton Korošec.

Prevzem vojaške oblasti na Štajerskem

S soglasjem Narodnega sveta za Štajersko je 1. novembra 1918 major Rudolf Maister prevzel vojaško oblast v Mariboru. Imenovan je bil v čin generala, poveljeval pa je vsem enotam na slovenskem Štajerskem. V prvih dneh novembra sta bila generalu Maistru v veliko pomoč stotnik Edvard Vau-potič, ki je poveljeval enotam na levem bregu Drave, in ognjičar Joško Slobodnik, ki je vodil topniška polka, v katerih so ostali le Slovenci na desnem bregu Drave.

Ob razpadu Avstro-Ogrske in nastanku Države SHS in nemške Avstrije med državama ni bila določena meja ali razmejitvena črta. Predvsem obmejne kraje sta si lastili obe državi. Narodna vlada v Ljubljani meji ni namenjala dovolj pozornosti. Menili so, da bomo Slovenci na mirovni konferenci brez težav dosegli ugodno postavitve meje.

Mariborske Nemce je v prevratnih dneh vodil občinski svet, ki so ga sestavljali predstavniki nemških meščanskih strank. Nemci so po razpadu Avstro-Ogrske delovali zelo preplašeno in neodločno. Menili so, da je iz taktičnih razlogov Slovincem treba popuščati. Varnost življenja in premoženja so postavili na prvo mesto. Kljub negotovosti so bili prepričani, da bo Maribor ostal nemški. Občinski svet mesta Maribor je 30. oktobra 1918 sprejel sklep, da je Maribor del nemške Avstrije.

Rudolf Maister kot vojak¹⁵

- leta 1894 je na Dunaju končal domobransko kadetnico in bil imenovan za kadeta;
- po opravljeni kadetnici so ga vključili v domobranski bataljon v Ljubljani, 1. oktobra 1894 pa v pehotni regiment v Celovcu;
- 1. novembra 1895 je bil imenovan v poročnika. Kot častnik je služboval v različnih krajih habsburške monarhije;
- leta 1903 se je šolal v armadni strelski šoli v Brucku na Leithi;
- leta 1907 je obiskoval častniško šolo 3. armadnega zbora v Gradcu, napredoval je v stotnika;
- 1. novembra 1908 so ga kazensko premestili v Przemysl v Galiciji, vključen je bil v domobranski regiment;
- leta 1910 je postal poveljnik 7. bojne čete, pozneje pa poveljnik podčastniške šole;
- po okrevanju zaradi naporov na vajah je zbolel za pljučnico, zdravil pa se je v Dalmaciji in Egiptu, leta 1913 so ga premestili v črno vojsko v Celje;
- 7. decembra 1914 je bil premeščen v Maribor;
- 21. junija 1916 je postal začasni poveljnik okrožnega poveljstva črne vojske v Mariboru;
- 8. marca leta 1917 so ga zaradi ovadbe nemških nacionalistov premestili v Gradec. Povišali so ga v majorja;
- kmalu se je vrnil v Maribor, 1. junija 1917 so ga imenovali za poveljnika črne vojske. V Mariboru je bil do razpada monarhije.

15 Spletni vir, 9. 12. 2014: <http://www.vojaskimuzej.si/razstava/razstava.aspx?item=1&page=4>

Rudolf Maister je bil eden izmed redkih Slovencev, ki je znal in upal ne samo razmišljati, ampak tudi ukrepati državotvorno, kot državnik in strateg obenem. Ne oziraje se na povsem negotov izid, se je odločil za drzne poteze in z njimi tudi uspel iztrgati iz nemških rok oziroma krempljev ne samo Maribor, marveč tudi velik del severne Slovenije. Ob koncu prve svetovne vojne se je povezal z Narodnim svetom za Štajersko in 1. novembra leta 1918 prevzel vojaško poveljstvo na območju Maribora in slovenske Štajerske. Ko je tedanji mestni svet razglasil priključitev Maribora k Avstriji, je Rudolf Maister takoj ustanovil slovensko vojsko s približno 4000 vojaki in 200 častniki, ki so v noči na 23. november v Mariboru razorožili tako imenovano zeleno gardo. Po ponesrečeni aprilski in zmagoviti majski ofenzivi leta 1919 je Maistrova vojska zasedla še del narodnostnega mejnega območja na Štajerskem in po njegovem severnem robu še danes poteka državna meja.¹⁶

Rudolf Maister pa ni bil samo vojak, marveč zelo vsestranska osebnost – od literata, predvsem pesnika, do slikarja in bibliofila. Zanimala ga je še glasba, izkazal se je tudi kot organizator kulturnega življenja. Ustvarjaljen je bil vse do svoje smrti leta 1934, vendar je šele v zadnjem času dočakal svoj čas in zasedel mesto, ki mu gre v slovenski zgodovini.¹⁷

Sklepne misli

11. novembra 1918 so sile antante z Nemčijo podpisale premirje in tako končale prvo svetovno vojno. Zmagale so antantne sile z zavezniki. S koncem vojne je bilo konec Nemškega cesarstva, Ruskega imperija, Otomanskega imperija in Avstro-Ogrske. V Vzhodni in Srednji Evropi je nastalo veliko novih držav.¹⁸

Ob koncu vojne je svet praznoval premirje, nato zmago; medtem je vojska diplomatov oblikovala podobo prihodnjega sveta, družbo narodov, in podpisovala pogodbe, ki naj bi svetu zagotovile stoletni mir.¹⁹ Prva svetovna vojna je odločilno vplivala na 20. stoletje. Z njo smo Slovenci vstopili v zgodovino in jo močno sooblikovali.²⁰

16 Spletni vir, 9. 12. 2014: http://www.kam.si/veliki_slovenci/general_rudolf_maister.html

17 Spletni vir, 18. 12. 2014: http://www.kam.si/veliki_slovenci/general_rudolf_maister.html

18 Spletni vir, 10. 12. 2014: <http://www.vojaskimuzej.si/razstava/razstava.aspx?item=1&page=2>

19 Spletni vir, 10. 12. 2014: http://www.100letprve.si/i_svetovna_vojna/

20 Spletni vir, 18. 12. 2014: <http://www.delo.si/kultura/dediscina/sto-let-od-prve-svetovne-vojne-spomin-na-prelom-in-obet-novega.html>

Zahvala

privatnim zbiralcem: Mirku Fekonju, Emilu Fekonju, Draganu Kokotu, učencem in učiteljem OŠ Miklavž (Nadji Domjanić Curk, Saši Lačen, Marku Laliču, Dominiku Trstenjaku, Sonji Fajfar, Fleur Tkalčec, Mojci Novak, Lidiji Mlinarič, Janji Kocjan, Nataliji Paušner).

Ključne besede

Razstava, 1. svetovna vojna, Občina Ormož, Središče ob Dravi, Sveti Tomaž, Avstro-Ogrska, Rudolf Maister.

Viri

Peter Kolšek, Zakaj je bil Doberdob slovenskih fantov grob? Slovenci in prva svetovna vojna, Delo, str. 15, 20. februar 2014.

Jela Krečič, Velika vojna in umetnost, Delo, str. 15, 20. februar 2014.

Spletni viri

http://www.100letprve.si/i_svetovna_vojna/

http://www.100letprve.si/i_svetovna_vojna/izgube/

http://www.100letprve.si/i_svetovna_vojna/gospodarstvo/

http://www.100letprve.si/i_svetovna_vojna/slovenci_in_1_svetovna_vojna/

<http://www.o-4os.ce.edus.si/gradiva/zgo/1-svetovna-vojna/vzrok.html>

<http://www.vojaskimuzej.si/razstava/razstava.aspx?item=1&page=1>

<http://www.vojaskimuzej.si/razstava/razstava.aspx?item=1&page=2>

<http://www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/delajo-za-wd-40-dratpirsne>

http://www.kam.si/veliki_slovenci/general_rudolf_maister.html

<http://www.vojaskimuzej.si/razstava/razstava.aspx?item=1&page=4>

<http://www.delo.si/kultura/dediscina/sto-let-od-prve-svetovne-vojne-spomin-na-prelom-in-obet-novega.html>

Povzetek

Razstava ob 100-letnici začetka 1. svetovne vojne je kratka pripoved o življenju Slovencev v 20. stoletju, o začetku 1. svetovne vojne, ko so Slovenci živeli pod okriljem Avstro-Ogrske in o vojni, ki je vzela okrog 9 milijonov življenj, od tega 35.000 slovenskih vojakov, ki so se borili v avstro-ogrski vojski.

Izbor fotografij, orožja, opreme in osebnih predmetov vojakov ter risbe in haikuji otrok popeljejo obiskovalce v svet vojne, ki je spremenila na milijone življenj. V tem prispevku so podani večinoma splošni podatki o prvi svetovni vojni. Prispevki, ki se vsebinsko nanašajo prav na ormoško območje in predstavijo življenje, gospodarske razmere v času prve svetovne vojne, vojne ujetnike na ptujsko-ormoškem območju, vojna posojila na Spodnjem Štajerskem, pomen žrtvovanja za slovansko idejo, ... so referati simpozija in so objavljeni v nadaljevanju publikacije.

Nadja DOMJANIĆ CURK, Saša LAČEN¹

Kako smo na šoli OŠ Miklavž pri Ormožu počastili 100. obletnico začetka prve svetovne vojne

Leta, ki nas, sodobne ljudi, oddaljujejo od časa obeh svetovnih vojn, minevajo. Življenja neposrednih pričevalcev so večinoma ugasnila ali ugašajo. In čeprav so vojne mladim generacijam vsakdanje slike, ki jih spremljajo v medijih, filmih, so za njih pravzaprav oddaljene. Ne tičejo se njihovih življenj, življenj njihovih sorodnikov in prijateljev. Niso jih prizadele. Tudi s smrtjo, z bolečino ob izgubi bližnjega na tako nesmiseln in tragičen način, s skrajnim pomanjkanjem in z ostalimi spremljevalci vojne se večinoma niso srečali. Zato se nam je v letu 100. obletnice začetka prve svetovne vojne zdelo nadse primerno, da jim prvo svetovno vojno поблиže predstavimo v okviru dneva dejavnosti, da podrobneje spoznajo grozljive značilnosti in posledice prve izmed dveh globalnih vojn.

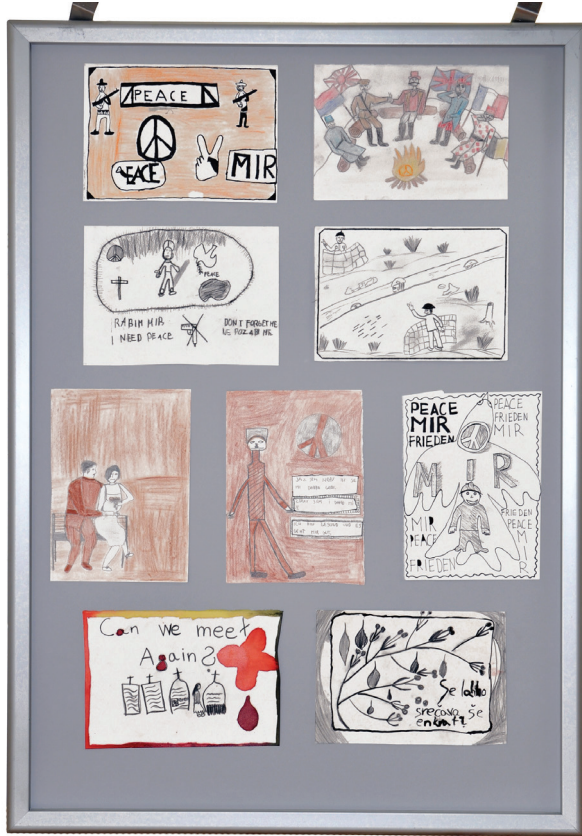
V dan dejavnosti smo vključili vse učence šole, izbor aktivnosti pa smo prilagodili starostni stopnji učencev. Učenca 9. razreda sta skupaj z učiteljico zgodovine pripravila kratko predstavitev značilnosti prve svetovne vojne, ki so jih obravnavali pri pouku. Predstavila sta vzroke in povod za vojno, države udeleženke, glavna bojišča, značilnosti in novosti bojevanja ter posledice vojne.

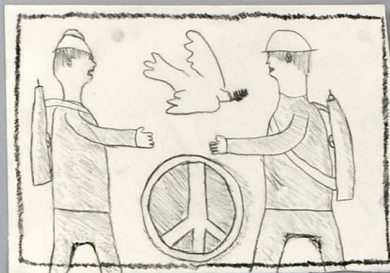
Nato je učiteljica zgodovine na podlagi fotografij zbiralca Aljaža Tulimirovića predstavila materialne ostanke soške fronte. Pri tem se je osredotočila na zanimive primerjave sodobnih fotografij tega področja in fotografij istih mest in pobočij iz časa vojne. Nekaj materialnih ostankov (čelade, jedilni pribor, naboji) so si učenci lahko tudi v živo ogledali, jih prijeli v roke, začutili njihovo avtentičnost in zgodbe, ki so jim bili priča.

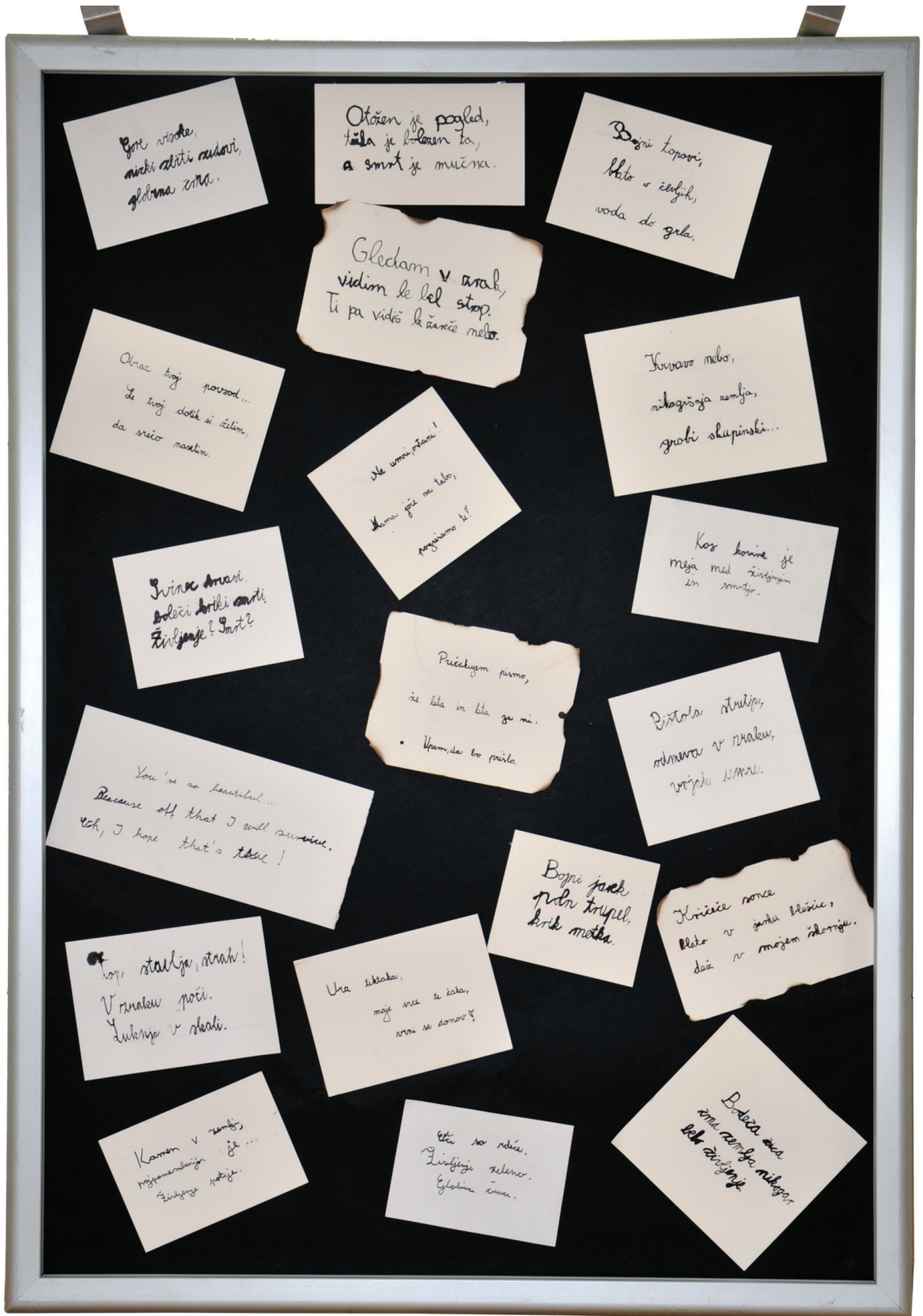
Ob koncu skupnega dela so si učenci ogledali tudi kratek dokumentarni film s prizori vojne, ki so se stopnjevali od vznemirljivega zbiranja vojakov in odhodov na fronto do morilskega pekla vsakdanjika v jarkih prve svetovne vojne.

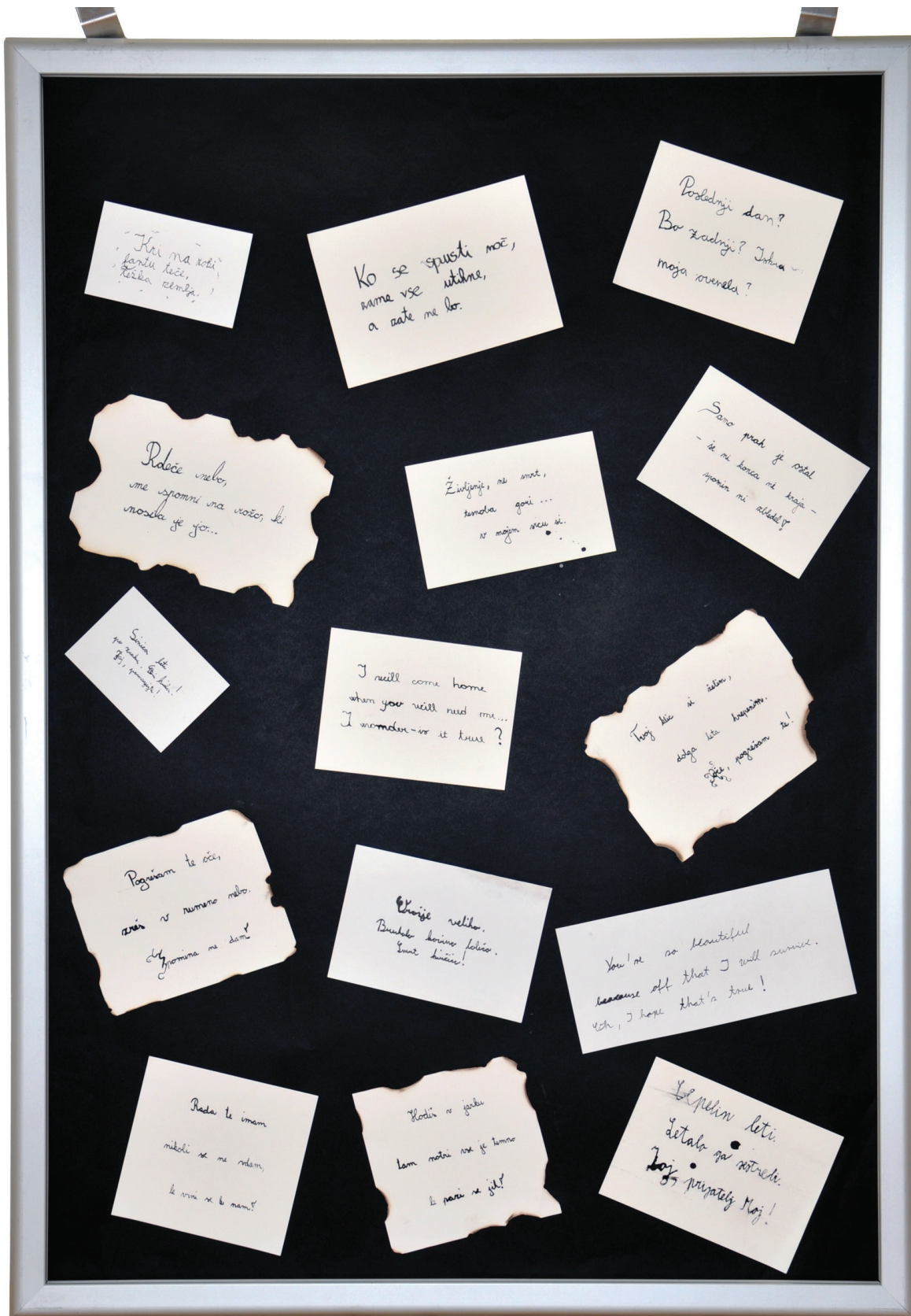
Pod vtisom prizorov vojne so se učenci razdelili v tematske delavnice. V likovni delavnici so spoznavali značilnosti razglednic, ki so vojakom pomenile enega redkih stikov s svojci, in nato tudi sami ustvarjali razglednice z motivom vojne in protivojnih sporočil.

¹ Nadja Domjanić Curk, učiteljica zgodovine in Saša Lačen, učiteljica slovenskega jezika na OŠ Miklavž pri Ormožu, Miklavž 29, 2275 Miklavž pri Ormožu.

Kri na roki
 barva tace,
 krika zamba.

Ko se spusti moč,
 mama vse utihne,
 a aate me bo.

Poslednji dan?
 Bo zadnji? Jaha -
 moja rovenka?

Rabce vabo,
 me spomni na včer, ki
 noska je gor..

Zvijanje, ne svet,
 temota goji ...
 v mojem mesu si...

Samo grad je ostal
 - iz ni kosa ne kija -
 spomin ni sledil?

Sveta leta
 za vasa, za leta!
 1991, praznina!

I will come home
 when you will need me...
 I wonder - or it true?

Tvoj klic si zbil,
 dolgo leta kasneje.
 Jaz, praznina si!

Poginam te oči,
 znan v nemno mabo.
 Gromina ne dam!

Chrise reklo.
 Budele drinno polno.
 Luce klicite!

You're so beautiful
 because of that I will survive.
 etc, I hope that's true!

Rada te imam
 nikoli se ne odam,
 le vami se le mam!

Blotiti se je
 lam notri od je tam
 le parsi se jil!

Lepih leti.
 letalo na vstrelki.
 Jaz, praznina Moj!

Razglednice, haikuji... Izdelali učenci OŠ Miklavž pri Ormožu.

Foto: Nina Mertik.

V literarni delavnici so pisali haikuje na temo vojne, v glasbeni so peli pesmi, nastale v času velike vojne, v kuharski raziskovali prehrano v času prve svetovne vojne in kuhali grenadirmarš, v zgodovinski pa raziskovali soško fronto in ustvarjali plakate ...

Skupina učencev z mentorico je na koncu zbrala izdelke učencev in dopisala vezni tekst, na podlagi katerega je nastala komemoracija. Izdelke smo umestili v razstavo v šolski avli.

Dan smo sklenili s proslavo, komemoracijo, posvečeno dnevu spomina na mrtve, ki smo jo posvetili vsem žrtvam vojn.

Učenci so aktivno soustvarjali svoj tehniški dan, kar je tudi sicer na naši šoli ustaljena praksa. Tokrat nam je, tako upamo, uspelo njihove predstave o vojni premakniti bliže k realnim podobam, ki jih leta ustvarja, tudi z mislijo in željo, da jim je samim ne bo treba izkusiti.

Ključne besede

OŠ Miklavž, prva svetovna vojna, grenadirmarš.

Jože AMBROŽ¹

Moji spomini na prvo in drugo svetovno vojno

Zapisal sem nekaj spominov na prvo svetovno vojno, po pripovedi mojega očeta in na drugo svetovno vojno med katero sem odraščal.

Moj dedek in babica, Franc in Elizabeta Ambrož, sta imela štiri sinove in vsi so se udeležili prve svetovne vojne.

Najstarejši sin Franc, roj. 1887., je služil vojaški rok na Ptuju, potem pa je bil na vzhodnih in zahodnih bojiščih; kako je tekla njegova življenjska pot, pa ne vem več. Drugi sin, Ivan, moj oče, roj. 1890., je služil vojaški rok v Gorici pri artileriji. Ko je odslužil tri leta in bi se moral vrniti domov, se je začela vojna, ki ga je v vojaški uniformi zadržala še štiri leta. Kar sedem mladostnih let mu je pobrala vojaška suknja. Tretji sin, Jože, roj. 1893., je bil na italijanski fronti zajet in zadržan v ujetništvu še dve leti po končani vojni. Četrty sin, Martin, roj. 1897., je padel na italijanski fronti nekje na Tirolskem. Eksplozija granate mu je odtrgala nogo in na bojišču je izkrvavel.

Moj oče in starejša brata so vojno srečno preživeli, ostala pa je bolečina ob izgubi najmlajšega. Tudi dedek in babica sta dolgo žalovala za svojim sinom. Zlasti babica, ki se je bolj spominjam, kajti dedek je umrl, ko sem bil star štiri leta, je velikokrat pripovedovala o svojem najmlajšem sinu, ki je bil izjemno močan, tako da je v vsaki roki nesel dva polna škafa vode, ni nikoli prebolela izgube svojega najmlajšega. Njegovo ime je tudi zapisano na spominski plošči pri Sv. Tomažu, kjer so zapisani vsi padli vojaki iz obeh vojn.

Spominjam se, da je oče večkrat pripovedoval, kako je bilo v vojni. Sprva je bil na fronti v Galiciji in v mestu Przemysl. Prve enote, ki so jih poslali v boj, so ruski topovi pokosili do zadnjega moža. S Karpatov, kjer je bil tudi ranjen, je vojno nadaljeval na italijanski fronti vse do Piave, od koder se je vrnil domov. Pripovedoval je, kako grozno so odmevale eksplozije granat v gorovju. Nekje je bila napeljana žičnica z enega gorskega grebena na drugega. Nekoč se je žičnica med vožnjo ustavila in so dolgo viseli nad prepadi, izpostavljeni sovražnikovemu ognju. Rajsajale so tudi številne bolezni, posebej tifus je pobiral mlada življenja. Skupaj je bilo v enoti več fantov in mož iz naše vasi. Vsem umrlim so postavili križe z napisi.

Oče je pripovedoval o mnogih dogodkih iz teh bojev, a sem jih nekaj že pozabil. Prinesel je tudi precej fotografij z bojišč, ki jih skrbno hranimo.

¹ Jože Ambrož, Senik 16, 2258 Sveti Tomaž, sin Ivana Ambroža, roj. 1890., ki je služil v prvi svetovni vojni.

Adr. Jozef ...
 1/3 Pionier komp. Feldpost 317.
 Dragi brat 26/IV. 14.
 Tukaj deset posiljam
 najljubšo sliko. V obrazu
 me je foto nekaj spremenilo,
 teraj ne misli, da v resnici
 tako punčo gledam. Tudi
 bratna polka se mi kaj ne
 prida. Presim pisi ad dobio.
 Te bratovski poljubljivi Jozef

K. k. Ljč. Pionierkomp.
 Herrn Ambrosj
 R. k. Landwehr Inf. Reg. 22.
Staubitzbatterie 1.
 Feldpost 385.

K. K. FELDPOST
 28. IV. 14.

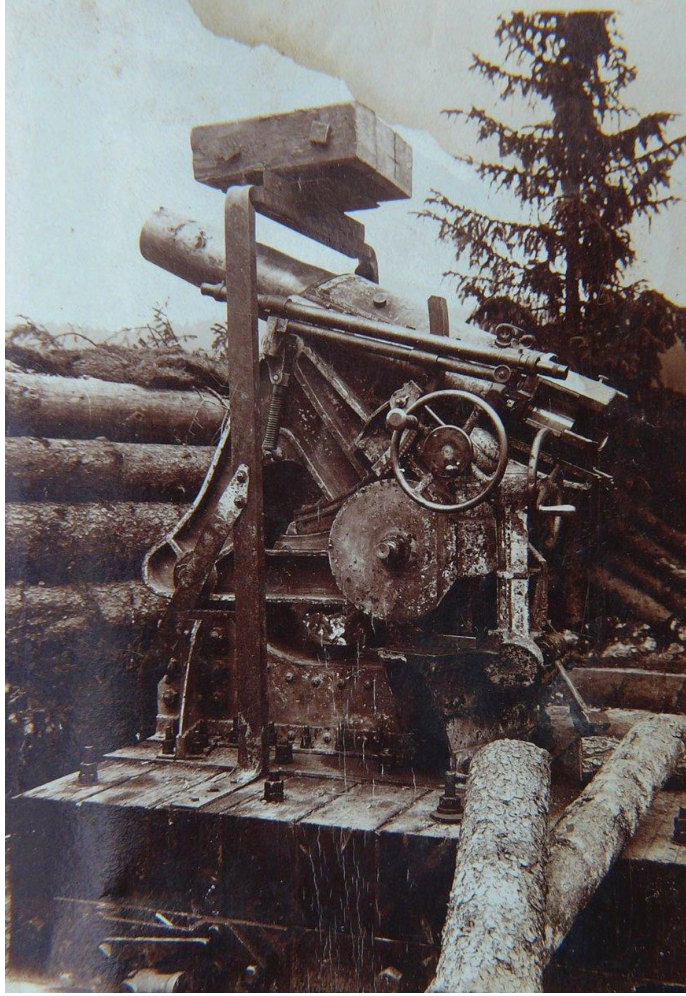

Mnogo bolj se spominjam druge svetovne vojne, ki je našo družino tudi močno zaznamovala. Našo štajersko deželo je zavzel nemški okupator. Cele generacije mladih so mobilizirali v nemško vojsko. Tudi moj starejši brat Ivan, roj. 1919., je bil 1943. leta mobiliziran. Po končanem usposabljanju je bil poslan na zahodno fronto v Italijo. V hudih bojih pri Monte Casinu je bil januarja 1944. hudo ranjen. Čudež je bil, da je ostal pri življenju. Dve krogli je dobil v pljuča, ena je bila nemška. Izstrelek granate je šel skozi trebuh, izstrelek skozi levi kolk in še eden, ki mu je odtrgal kos pete na desni nogi. Še eno kroglo mu je na prsih zaustavila svetinjica, ki jo je imel obešeno okoli vratu. V zahvalo za to in za srečno vrnitev domov, stoji ob domači hiši na Seniku kapelica. Tako ranjen je še dolgo ležal na bojišču, saj so se nemške enote umaknile, zavezniške pa še niso prišle do njega. Pravil je, da ni več čutil nobenih bolečin, le zaspan je postajal in bi seveda rad zaspal. Takrat pa je od nekod priletel še en izstrelek in mu prebil zapestje desne roke. To ga je zdramilo, da je začel klicati na pomoč. Prišla sta dva črnca in mu pobrala uro, in kar je imel vrednega, in odšla. Za njima so prišli bolničarji in ga odnesli. Po mnogih operacijah je počasi okrevал in bil maja 1944. preko mednarodnega Rdečega križa poslan nazaj nemški vojski; decembra 1944. je bil demobiliziran. Po vojni je dobro okrevал, se šolal v gradbeni stroki in bil nazadnje učitelj na gradbeni šoli v Mariboru. V 90. letu starosti je marca 2009 v Mariboru umrl.

To je bilo nekaj spominov na zelo oddaljeno prvo svetovno vojno, po pripovedi mojega očeta in na drugo svetovno vojno, med katero sem odraščal in doživljal marsikaj, kar prinaša vojna.

Ključne besede

Prva svetovna vojna, druga svetovna vojna, Ivan Ambrož, spomini.

Povzetek

Oče Ivan, mi je večkrat pripovedoval o svojih spominih na prvo svetovno vojno. Mnoge sem žal že pozabil, nekaj pa se jih še spominjam in sem jih na kratko tukaj zapisal. Prinesel je tudi precej fotografij z bojišč in le-te skrbno hranimo.

Katja ZUPANIČ¹

»Za dom med bojni grom« - Vzroki, potek in posledice velike vojne 1914–1918

Imperializem evropskih velesil in težnja po ekonomski, politični ter kulturni prevladi, neenakomerna razdelitev kolonij, nemški in avstrijski militarizem, razpihovanje nemškega in italijanskega nacionalizma, hiter industrijski razvoj, oboroževalna tekma so bili vzroki, ki so nakazovali, da se skoraj stoletni mir v Evropi krha. Države so iskale varnost v zavezništvih. Z atentatom v Sarajevu in s smrtjo zakonskega para nadvojvode Franca Ferdinanda in soproge Zofije so avstro-ogrške sile ob podpori Berlina izrabile kot povod za veliko vojno. Le-ta je sprožila niz vojnih napovedi in Evropa se je znašla v totalni vojni. Oblikovala so se bojišča in fronte na vseh koncih Evrope in sveta. Vojskujoči se vojaki so pridobili strašne nove izkušnje, prebivalstvo v zaledju pa se je bilo prisiljeno soočiti z nezaslišanim napenjanjem vseh sil za preživetje tako svojih najbližjih kot tudi sodržavljanov, beguncev in vojnih ujetnikov. To so občutili tudi prebivalci Ormoža in okolice, ki so ob vseh strahotah in posledicah vojne doživljali še protislovenske izpade. Vojna je ljudi stregnila, spregledali so, da se morajo boriti samo za interes nemštva. S tihim propagandnim delom se je politikom posrečilo zopet dvigniti med ljudstvom slovensko narodno zavest.

Vojna, za katero se je pričakovalo, da bo končana v nekaj mesecih, je za seboj pustila množico mrtvih, ranjenih in pobabljenih, spremenila je pokrajine, politične ureditve in v življenju ljudi pustila neizbrisen pečat.

Ozadje nastanka 1. svetovne vojne

Dolgi evropski mir se je v prvih letih 20. stoletja še kar ohranjal, vendar se je pojavljal strah zaradi njegove krhkosti. Francosko-nemško rivalstvo, želja nemškega vplivnega področja, da bi prek Balkana prišli do Bližnjega vzhoda in surovin, ponavljajoče se balkanske krize, diplomatske krize, imperialistična trenja in pomorska oboroževalna tekma, zahteve zatiranih narodov po samoupravi... so povečevali napetosti med evropskimi velesilami in Evropejce pripravljale na možnost vojne.² Jasno znamenje negotovosti in možnega spopada je bila naraščajoča oborožitvena tekma evropskih velesil. Vojske in mornarice so si vneto prizadevale za izume, ki bi jim omogočili prednost pred sovražniki. Pripravljeni so bili načrti za hitro mobilizacijo obsežne vpoklicane vojske, kopicili so velikanska skladišča orožja in vojaške opreme, izobraževalni sistem in popularni tisk sta skupaj krepila domoljubje...³ »V kotlu rivalstva, strahov in sovraštva je vse bolj kipelo.«⁴ Države so iskale varnost v zavezništvih. Nemčija se je povezala z Avstro-Ogrsko in Italijo (**tabor centralnih sil**), Francija pa z Rusijo. Veliko Britanijo, ki je bila tradicionalno izolacionistična, je strah pred Nemčijo prisilil v dogovor s Francijo in pozneje še z Rusijo (**tabor antante**).

1 Katja Zupanič, direktorica Zgodovinskega arhiva na Ptuj, arhivska svetovalka, Vičava 5, 2250 Ptuj, katja.zupanic@guest.arnes.si

2 Norman Davies, naslov izvirnika: Europe: A history, Zgodovina Evrope 2, Modrijan, 2013, str. 820.

3 R.G. Grant, naslov izvirnika: World war I – The definitive Visual Guide, DK, 1. svetovna vojna – Velik ilustrirani vodnik, Založba Mladinska knjiga, 1. izdaja, 2014, str. 12, 18, 19. Norman Davies, naslov izvirnika: Europe: A history, Zgodovina Evrope 2, Modrijan, 2013, str. 820.

4 Norman Davies, naslov izvirnika: Europe: A history, Zgodovina Evrope 2, Modrijan, 2013, str. 823.

Bosanska kriza je prva nakazala, kje utegne biti najverjetnejše vnetišče Evrope.⁵ Obisk nadvojvode Franca Ferdinanda z nosečo soprogo Zofijo v Sarajevu je bil odkrita potrditev cesarske oblasti v nedavno anektirani pokrajini. Namenoma je prezrl vsa opozorila⁶ in obisk načrtoval tako, da se je prekril s srbskim narodnim praznikom – vidovdanom⁷, obletnico kosovske bitke. V očeh Srbov je šlo za preračunano žalitev.⁸ Zato so se med množicami, ki so ju prišle pozdraviti dne 28. junija 1914, skrivali tudi mladi atentatorji, ki jih je poslala ena od tajnih srbskih organizacij, ki so nasprotovale habsburški vladavini – Mlada Bosna. Po eksploziji prve bombe, je bilo ranjenih nekaj gledalcev, med njimi tudi policist, aretiran je bil en mož. Nekaj časa pozneje, se je avtomobil z nadvojvodo ustavil neposredno pred devetnajstletnim Gavrilom Principom. Le-ta je izkoristil priložnost, izvlekel pištolo in dvakrat ustrelil. Krogle iz Principovega revolverja, izstreljene iz neposredne bližine, so smrtno ranile cesarski par.

SI_ZAP/0006, Zbirka Muzejskega društva 1605–1961, šk. 46, fotografija nadvojvode Franca Ferdinanda in njegove soproge Zofije – pet minut pred atentatom.

Avstro-Ogrska čast, ugled in verodostojnost so zahtevali ukrepe proti Srbiji. Pri tem so dobili podporo Berlina. Sklenili so, da bodo atentat uporabili kot povod za vojno s Srbijo. Strelji v Sarajevu so v štirih tednih porušili vse diplomatske in vojaške zadržke. Beograd je 23. julija 1914 prejel ultimatum, v katerem so zahtevali avstrijsko sodelovanje pri pregonu morilcev, prepoved delovanja društev in organizacij, ki so nasprotovala avstroogrski politiki, ustavitev protiavstrijske propagande ter opravičilo.⁹ Zahteve so bile namenoma oblikovane tako, da so bile nesprenljive. Srbija je imela 48 ur časa,

5 Avstro-Ogrska si je Bosno leta 1908, po tridesetih letih upravljanja pod mednarodnim mandatom, brez pravne utemeljitve preprosto priključila. Ta priključitev je Srbijo razjezila. Le-ta je namreč imela željo združiti regionalno slovansko prebivalstvo pod svojo oblastjo. Avstro-ogrška vlada je naraščajočo moč Srbije dojemala kot grožnjo svoji oblasti.

6 Avstrijska vlada je prejela izrecno opozorilo o načrtovanem poskusu atentata na nadvojvodo.

7 Vidovdan – god. Sv. Vida, obletnica kosovske bitke.

8 Norman Davies, naslov izvirnika: Europe: A history, Zgodovina Evrope 2, Modrijan, 2013, str. 823.

9 Marija Hernja Masten, Prva svetovna vojna, skoraj pozabljena tragedija 20. stoletja, v zborniku: Slovenstvo na Ptujskem

da jih sprejme ali pa se sprijazni z vojno. Sprejela je večino pogojev, ob ruskem zagotovitvi podpore pa je zavrnila prihod avstroogrskih preiskovalcev v Srbijo. Še isti večer je objavila delno mobilizacijo. Že 25. julija 1914 je ruski carski svet sklenil podpreti Srbijo, vendar se pri tem ni posvetoval ne z Britanijo in ne s Francijo. **28. julija 1914** je Avstro-Ogrska uradno napovedala vojno Srbiji. Rusija je ob tem razglasila mobilizacijo svojih oboroženih sil v območjih ob Avstro-Ogrski, ne pa tudi ob meji z Nemčijo. Evropske velesile so se nenadoma soočile z možnostjo širitve vojne. To je Nemčijo spodbudilo, da je izdala ultimatum najprej Rusiji, nato še Franciji. 1. avgusta 1914 je Nemčija napovedala vojno Rusiji, 3. avgusta pa še Franciji. Nemški načrti so predvidevali tudi napad na nevtralno Belgijo in Luksemburg.¹⁰ Ker pa je za nevtralnost Belgije jamčila Velika Britanija – edina prava evropska in svetovna velesila – je ta 4. avgusta napovedala vojno Nemčiji. 6. avgusta je napovedala Srbija Nemčiji vojno in Avstro-Ogrska Rusiji, 11. avgusta je sledila vojna napoved Britanije Avstro-Ogrski in 23. avgusta Japonske Nemčiji. Amerika je vstopila v vojno leta 1916 na strani antantnih sil.

Evropa se je znašla v totalni vojni. V naslednjih dneh, tednih in mesecih so se oblikovale naslednje fronte in bojišča: vzhodna fronta, zahodna fronta, balkansko bojišče, italijanska fronta, bližnjevzhodno bojišče, vojna v kolonijah, vojna na morju ter popolnoma novo bojišče v zraku.¹¹ Vojna se je razširila preko meja Evrope, zato so jo preimenovali v svetovno vojno. *»Luči po vsej Evropi ugašajo. Za časa našega življenja ne bomo več videli, kako se bodo prižgale«*, je znamenite besede izrekel britanski zunanji minister Edward Grey ob omenjenih dogodkih.¹²

Italijani, ki so bili sicer v trojni zvezi, so vstop v vojno najprej zavrnil in razglasili nevtralnost, maja 1915 pa iz te zveze izstopili in napovedali vojno nemškemu cesarstvu in Avstro-Ogrski. Leta 1915 je Italija stopila v vojno na strani antante. Ta je Italiji na podlagi londonskega pakta med drugim obljubila tudi velik del slovenskega ozemlja. Odprla se je 93 km dolga bojna linija soške fronte.

Izbruh vojne in mobilizacija slovenskih fantov ter mož na Spodnjem Štajerskem

Začetek vojne poleti 1914. so ljudje po Evropi sprejeli z različnimi občutki. Na Spodnjem Štajerskem so se fantje in možje dne 26. julija 1914 na splošno mobilizacijo poslušno odzvali.

Vojna je izbruhnila sredi največjega dela na poljih in odtegnila kmečkemu podeželju najboljše moči. Da dela ne bi zaostala, so ustanovili v občinah žetvene komisije, ki so skrbele za to, da je bila letina pravočasno pospravljena. Po posredovanju teh komisij so dobili kmetje že jeseni 1914. ruske vojne ujetnike, da so jim pomagali delati. Ujetniki so bili pri kmetih na hrani in stanovanju in so se pri njih hitro »udomačili«, zato so pozneje *»vsako občevanje med civilnimi osebami in vojnimi ujetniki, ki ni bilo vsled delovnega ali službenega razmerja neobhodno potrebno«*, prepovedali.¹³

Da bi živela na mesta in podeželje enakomerno porazdelili in s tem preprečili pomanjkanje pri enih ali drugih, so takoj v začetku vojne popisali pri kmetih vse zaloge pšenice, rži, ječmena, ovsa in koruze, kar so potem stalno ponavljali, in jih dali pod zaporo.

v 20. stoletju, izdalo: Območno združenje borcev in udeležencev NOB, Ptuj 2005, str. 118, 119.

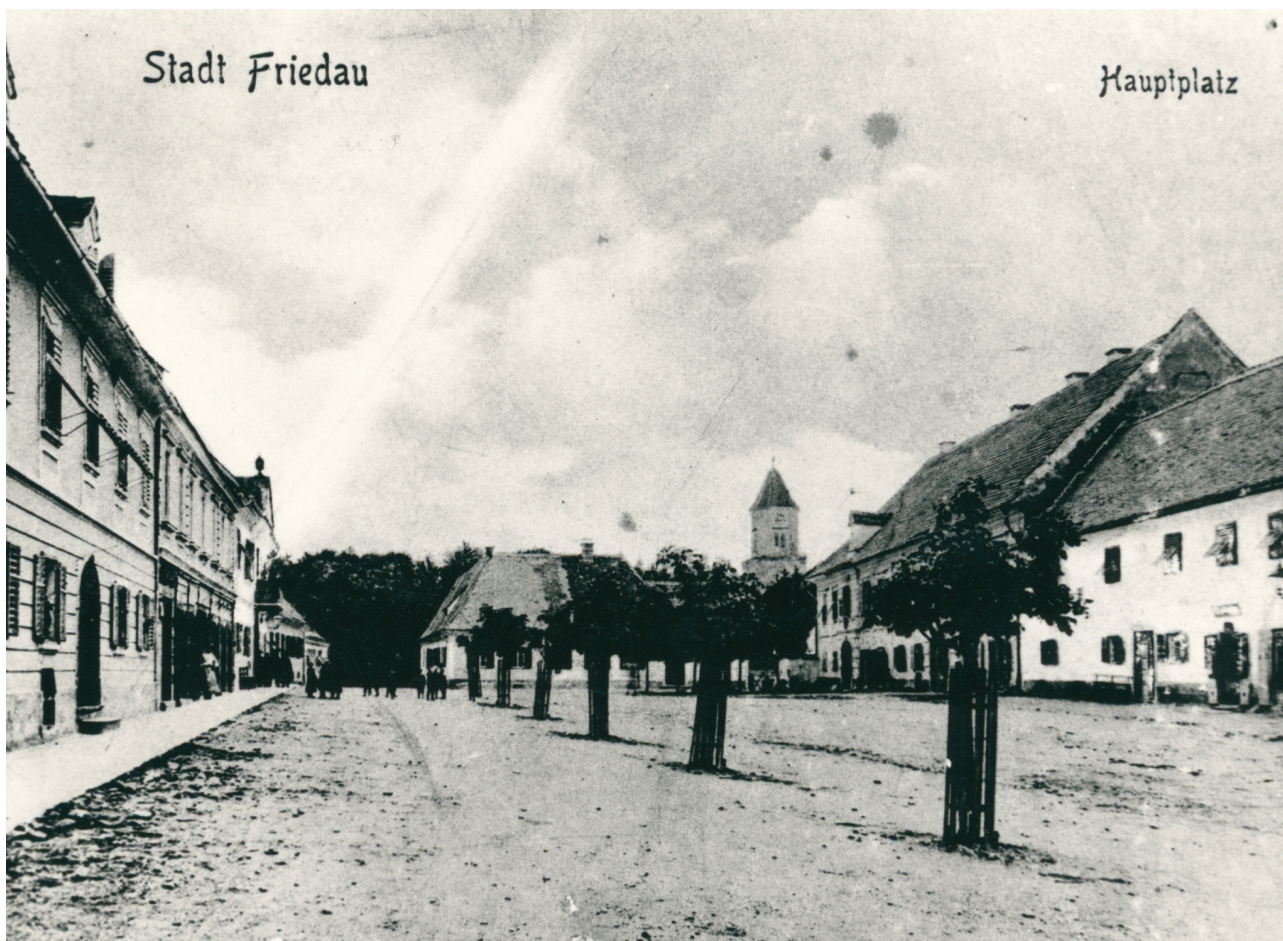
10 R.G. Grant, naslov izvirnika: World war I – The definitive Visual Guide, DK, 1. svetovna vojna – Velik ilustrirani vodnik, Založba Mladinska knjiga, 1. izdaja, 2014, str. 30, 31. Norman Davies, naslov izvirnika: Europe: A history, Zgodovina Evrope 2, Modrijan, 2013, str. 823, http://sl.wikipedia.org/wiki/Prva_svetovna_vojna, pridobljeno junija 2014.

11 http://sl.wikipedia.org/wiki/Prva_svetovna_vojna, pridobljeno junija 2014.

12 Norman Davies, naslov izvirnika: Europe: A history, Zgodovina Evrope 2, Modrijan, 2013, str. 824–826.

13 SI_ZAP/ 0387, Zbirka kulturno prosvetna dejavnost ZAP, dr. Alojzij Trstenjak, šk. 2, ovoj 6.

Podeželsko ljudstvo se je razmeram kmalu prilagodilo. Začeli so sejati lan in konopljo, doma so si sami kuhali milo in delali sveče. Kavo so si nadomestili z doma žgano pšenico in ječmenom. Ker so kmetje svoje pridelke med vojno lahko spravljali v denar, so si gospodarsko opomogli in poplačali dolgove, tudi vse vknjižene še iz predvojnega časa. Rešili so se tudi osebnih dolgov in s tem postavili svoje domačije zopet na trdne temelje. Državna uprava tega ni prezrla in je zato silila ljudi, da so podpisovali vojna posojila. Razpisani sta bili vsako leto dve posojili, do konca vojne torej osem posojil.¹⁴

Fotografija Ormoža pred prvo sv. vojno.

V pričakovanju, da bo šlo za kratkotrajen spopad, ki se bo končal z zmago ene ali druge strani v nekaj tednih, in da se bodo vojaki, ovenčani z odlikovanji, domov vrnili do božiča, so v skoraj prazničnem vzdušju zapuščali svoje domove in družine. O tem, da bo vojna hitro končana, so razmišljali zaradi modernejšega načina vojskovanja, ki bo intenzivnejše in odločilnejše kot v preteklosti. Zgodilo pa se je, da vojskovanje ni trajalo štiri mesece, temveč več kot štiri leta. V vojsko so vpoklicali vse sposobne moške med enaindvajsetim in dvainštiridesetim letom starosti.¹⁵ Na bojišče je tako odšlo 30.000 slovenskih fantov.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Z vstopom Italije v vojno in odprtjem Soške fronte leta 1915 so bili mobilizirani tudi moški, stari do petdeset let (Nataša Kolar, www.kamra.si).

Ormoški vojaki so spadali v naborno področje 87. celjskega pehotnega polka in 26. domobranskega mariborskega pehotnega polka. Prvi je bil sestavni del skupne armade, ki je spadala v 3. korpus s sedežem v Gradcu, drugi je pripadal deželni obrambi, ki je bila organizirana ločeno za avstrijski in ogrski del monarhije. Del vojakov je sestavljalo še 26. črnovojniški polk. Vojaki, ki so se na ormoško področje priselili od drugod, so bili vpoklicani v polke skupne armade, ki so imeli naborna območja na Ogrskem in Hrvaškem, ali v ogrske domobranske (honvedske) polke. Manjše število je šlo še v saperski (minerski) bataljon, ki je imel naborno bazo na Ptujju, druge samostojne bataljone ali artilerijske in trdnjavske polke ter konjenico (5. dragonski polk).¹⁶ Kasneje so zaradi velikih izgub, ki so jih že od avgusta 1914 dalje doživljali nekateri polki, bili preživeli vojaki dodeljeni drugim polkom, pa tudi tisti, ki so bili vpoklicani leta 1915 in kasneje niso zmeraj prišli v t.i. »domače« polke.

Do tedaj mirni ormoški kolodvor, je postal prometno vozlišče. Natrpani vagoni vojakov, ki so jih vozili na fronto, so drdrali dan in noč. *»Tovorni vagoni so bili zavitni v velike zastave..., v večini slovenske«.*¹⁷

Natrpani železniški vagoni, ki so vozili na fronto vojake, sanitetni in drug material (SI_ZAP/0386, Fototeka, 1880–2002, F1236).

Glavnina slovenskih vojakov je tako avgusta 1914 odšla proti vzhodnemu bojišču – Galicija. *»V Galiciji je prišla resničnost, 24-urni pohodi v blatu, brana se je poslabšala, prišli so v središče topovskega ognja«*¹⁸... *«Armade so planile druga na drugo, zavladata je zmešnjava, obstreljevanje, letele so roke in noge. To gre onkraj tega, kar lahko človek prenese. Bilo je nepredstavljivo...«*, je v spominih zapisal vojak Ivan Matičič.¹⁹ Strelski rovi so se počasi oblikovali, razvijale so se tehnike preživetja v njih. Sicer so bile med bojišči razlike, a počasi so strelski rovi postali značilnost, prav tako bodeča žica, uniforme so dobile varovalne barve, vojaki so dobili čelade. Izredno pomembno vlogo je odigralo tudi topništvo.²⁰

16 Emica Ogrizek, »Do božiča bomo doma«, Padli in pogrešani vojaki iz ormoškega območja v prvi svetovni vojni, v: Ormož skozi stoletja V, prva knjiga, Ormož 2005, str. 307.

17 Ruda Jurčec, Skozi luči in sence I, prvi del 1914–1929, Prešernova družba, Ljubljana 1991.

18 Parada se je končala. »1. svetovna vojna prinese civilizacijski šok«, intervju s kustosom Muzeja novejšje zgodovine Slovenije Markom Štepcem, pridobljeno junija 2014.

19 Prav tam.

20 Prav tam.

Slovenski fantje gredo navdušeno na vojsko.

Na tisoče in tisoče slovenskih fantov in mož je poklicanih, da branijo našo ljubo Avstrijo. Mesto Maribor je polno vojaštva, ulice polne onih, ki čakajo na cesarsko sukajo. Dasiravno so morali marsikateri zapustiti doma svoje drage: stariše, brate, sestre, ženo in otročiče, vendar hiti vse z velikim veseljem v vojašnice in od tam na bojno polje. Veselo ukanje in prepevanje domoljubnih pesmi se razlega po Mariboru. Mariborski kolodvor je podoben velikemu vojaškemu taborišču. Vsake pol ure pripeljejo dolgi vlaki nove stotine bojevnikov za domovino. Slovenski fantje in možje so takoj, ko se je zaznalo, da jih kliče cesar na brambo domovine, zapustili svoj dom in hoteli brez obotavljanja na določeno jim mesto. Komisije, ki sprejemajo v vojasnicah došle rezerviste, delajo z velikim naporom noč in dan, a skoro ne morejo zmagati dela. Vsak bi bil rad prvi na vrsti, da bi čim prej šel s puško v roki sovražniku nasproti. Le malo vidiš med vpoklicanimi žalostnih obrazov; izvzete so seveda uboge žene, ki spremljajo svoje može.

V torek zjutraj je bila mariborska bazilika Matere Milosti od 4. ure naprej polna fantov in mož, ki gredo na vojsko. Spovednice so bile oblegane, kakor ob kakem velikem romanju. In kako pobožno so ti branitelji domovine molili, s kako pobožnostjo prejelili sv. obhajilo! Slovenec je dober in zvest katoličan in kot tak zvest in junaški branitelj Avstrije.

Te dni se odpravljajo vojaki na jug. Ko vlaki odhajajo, sliši se veselo prepevanje bojnih in domoljubnih pesmi. Sliši se le en klic: Ko bi le že skoraj mogli udariti nad Srba!

Slovenski mladeniči in možje! Le s korajžo in veseljem na boj! Domovina gleda s ponosom na vas in pričakuje od vas, da boste v polni meri vršili svojo dolžnost! Z Bogom!

Naprej tedaj, junaški roj,
Za dom, za drage v hrabri boj
Tja sred sovražnih čet!
Med nami vsak je cel junak,
Naj pade tretji, drugi vsak
Da bo le dom otat!

Glasovi o junaštvu slovenskih vojakov.

Junaški graški armadni kor.

Nek častnik, ki stoji sedaj s svojo četo v veliki bitki pri Lvovu, je pisal svojemu znanecu z dne 9. septembra sledeče:

Od večraj naprej divjaj v prostoru pri Lvovu zopet velika bitka. Upam, da se bo ta borba končala za nas ugodno. Naši vojaki so že v prvi bitki naskočili sovražnika kot „vragi“. Ni nam bilo močče, jih obdržati nazaj. Naši fantje niso prej odnehali, dokler niso sovražnika, ki so ga imeli pred seboj, potolkli. Posebno junaško se je bil naš graški (III.) kor. Slava mu! Sedaj stoji naš junaški zbor zapet svež v novem boju.“

Slava pešpolku št. 87!

Kakor sporoča „Slov. Nar.“ častnik, ki se je vrnil ranjen z bojišča, si je spodnještajerski slovenski (oeljski) polk št. 87 stekel na bojišču posebno slavo. Posebno sijajno so se držali naši spodnještajerski fantje v bitki pri Rava-Ruski 26. in 27. avgusta. Zborni poveljnik je naš polk ponovno pohvalil. Mnogi „sedeminosemsetniki“ so si zaslužili z junaškimi čini kolajne. Poročila, da je imel 87. polk ogromne izgube, so znatno pretirana.

Slovensko junaštvo brez primere.

Častnik nekoga lovskega bataljona, ki se je udeležil zadnje dni meseca avgusta bojev v izhodni Galiciji in je bil tam ranjen, pripoveduje:

„Naš bataljon je bil razpostavljen v neki manjši vasi in je imel skupno z oddelki 3 inanterijskih polkov nalogo, da zadržuje velike, proti naši armadi prodirajoče ruske čete. Jaz sem dobil povelje, da moram s svojo četo, ki jo štela 90 mož, prodrati do nekoga gozdnega roba in od tam opazovati prehod ruskih kozaskih četi, katere so naše kavalerijske patrulje naznanile. Mi smo ležali dobro zavarovani v gozdu, ko je iz bližnjega, nam nasproti ležečega gozda, prijahal kozak, se oprezno ozrl na vse strani, potem pa v skoku dirjal na prosto polje, ki je ležalo med našim in nasprotnim gozdom. Kozak je potem mirno obstal pod nekimi drevesom v naši bližini. Prvemu kozaku so kmalu nato sledili še drugi. Ko ta kozaska predstraža ni opazila nič sumljivega, je v manjših presledkih prijahal še kozaski oddelk kakih 30 mož.“

Z veliko težavo sem zadrževal svoje muštvo, da ni začelo streljati na kozake. Držati sem se moral strogo danega povelja, da ne izdam z nepremišljenim streljanjem prodiranja naših četi ter obenem tudi izsledim, v kateri smeri se bo vršilo prodiranje ruskih oddelkov. Čez nekaj časa se je kozaska patrulja odstranila; jaz sem takoj poslal našemu bataljonu poročilo o tem, kar sem opazil. Po tem dogodku nam ni bilo več dolgo čakati in že smo prišli v boj z mnogo močnejšo sovražno četo. A sovražnik je bil napram nam močnejši samo po številu. Junaštvu naših četi se je do dobra posrežilo, zadržati sovražnika in mu prizadeti velike izgube. Naši vojaki so niti za trenutek niso strašili smrtonosnih kragel, ki so frčale mimo naših glav. S skoroda nepričnim junaštvom so sli naši fantje in možje, večinom Slovenci, proti sovražniku. Kljub vsem velikim naporom, katere so že pred bitko prestali, ne oziraje se na naporno hojo in veliko vročino ter vse neprilike, katere smo prestali v težavnem, blatno-peščenem ozemlju, so naši vrli slovenski vojaki vedno naskakovali sovražnika z veliko prožnostjo in srditostjo.“

Slava našim domačim slovenskim junakom!

Pešpolk št 27 v boju.

Nek vojak 27. (graškega) pešpolka pripoveduje, s kako strahovitim junaštvom so se borili vojaki 27. pešpolka v Galiciji zoper številnejšega sovražnika.

Bilo je dne 26. avgusta, ko je napočila jutranja zora. Naš oddelek je lepo hito prodiral proti sovražni postojanki. Sli smo naprej z našimi malimi konjičkami. Kar koprneli smo po sovražniku. Vstred napornih maršev v zadnjih dneh in vstred hude žeje smo imeli le samo eno željo: Naprej! Žeje smo si gasili navadno po noči, ker se nam je po dnevu studila voda, katero smo zajemali iz mlakuz. Sleherni vojak je čutil potrebo, da se mora sovražnika prav kmalu napasti. Mi sprednji smo pokrili naše majhne topove z zeleznim vejevjem, da jih sovražnik ne zazapi. Noč je bila tako mrzla, da smo morali hitro korakati, da si ooglejemo otrpnele ude. V našo največjo nevoljo je pa prišlo povelje: „Stoj!“ Takoj smo se postavili za nek zavarovan kral in smo čakali. Iz daljave smo slišali vrtlo gromenja topov, vnes pa pokanje pušk in živizganje svinčenk. Bitka se je začela. In zopet smo korakali dalje. Iz neke višine smo zagledali sovražnika. V tesno sklenjenih skupinah smo prodirali dalje. Vkljub precejšnji daljavi smo že razločno slišali glasove iz trobent. Sovražnika, ki se nam je bližal, so obdajale goste megje prahu. S svojim silnim navalom so nas nameravali pomandri. Krogle so neprestano frčale, granate pokale, ki so se razletele. Namerili smo puške na prodirajočega sovražnika.

Vkljub temu, da sem grozno vznevoljen, moram povdarjati, da so krogle iz ruskih topov bile izvrstno namerjene. Razdaljo med nami in Rusi so že mnogo poprej označili ovađuhi sovražniku. Naših vojakov je bilo zraven še mnogo manj. Toda vstrajati moramo! Šrapneli in granate so nam napravile veliko izgub. Kos šrapnela je zadrl mojega tovariša v trebuh, bil je pri priti mrtev. Kmalu nato je odfrčala granata našemu naredniku zgornjidel glava. Obdajala nas prah smodnika. Zatoneli so klic: „Hura!“ Vstred neprestanega streljanja so postale čvri pušk vroče. Mi smo streljni neumorno dalje, čeprav njs je bilo vedno manj. Umreti ali zmageti, to je bilo naše gesto. Toda v trenutku, ko sem hotel zopet seči v torbico po patrone, me je zaskelilo na hrbtu, pred očmi se ni je stemnilo in padel sem na skrjajo za strelivo.

Še le 2 dni pozneje sem se prebudil v bolnišnici. Šrapnel mi je raztrgal levo pleče, k srcač samo meso. Naši vojaki so spodli sovražnika, ki je imel veliko izgub.

V tem boju sem prejel krst s svinčenkami.

Časopis Slovenski gospodar piše o junaštvih slovenskih polkov, julij 1914, Dlib.

Že po prvem letu vojne je upanje na njen skorajšnji konec izpuhtelo, čeprav je vojake in civiliste spremljala propaganda, ki je spodbujala in prepričevala, sporočala in spreminjala novice, da bi ljudje verjeli v pravilnost in pravičnost dolge vojne.²¹

Mobilizacija mož in fantov je najbolj prizadela civilno prebivalstvo. Vojna ni bila le na fronti, čutilo jo je tudi zaledje. Prva posledica je bilo pomanjkanje delovnih moči, še zlasti na kmetijah, katerih gospodarji so bili vpoklicani v vojsko. Zaradi tega so bile ukinjene omejitve delovnega časa, nedeljsko delo ni bilo več prepovedano, za delo so zaposlovali ženske, otroke, starce in ujetnike. Čutili je bilo vesplošno pomanjkanje, vojna je zaostriła življenjske razmere. Zasedba uradniških mest v novih vojnih uradih, posebej tistih, ki so imeli opraviti s prehrano, s samimi nemškimi uslužbenci, je imela za Slovence hude posledice. »Šolske klopi so se praznile, otroci so smeli ostajati doma. Kmetije so ostale brez moških. Položaj se je izboljšal, ko so prišle na ormoško območje prve stotine ruskih ujetnikov. Vojaške oblasti so jih kar razdelile po vaseh in hribih.«²² Še posebej je slovensko ozemlje trpelo po italijanski vojni napovedi zaradi rekvizicij, bolj kot nemške dežele, saj je bilo neposredno zaledje fronte.

»Potrebna živila za vojaštvo je moralo oddajati kmetijsko prebivalstvo...Vsako leto se je tudi večkrat izvrševala rekvizicija raznih pridelkov od biše do biše. Ljudje so bili primorani, da so svoje lastne pridelke skrivali. Vršile so se nabirke denarnih sredstev, ki jih je organizirala država za Rdeči križ, vdove in sirote, pobirala se je stara volna,

21 Prav tam, 1914–1918, leta strahote, prirejeno po: Petra Svolfšak, Leta strahote.

22 Ruda Jurčec, Skozi luči in sence I, prvi del 1914–1929, Prešernova družba, Ljubljana 1991, str. 78.

*cunje, papir in vse kovine razen železa. Pobirala je tudi cerkvene zvonove...*²³ Učenke so v urah za ročna dela in doma pridno izdelovale topla zimska oblačila: tople ovitke za kolena, tople zapestnice, moške kratke nogavice in ušesna pokrivala.²⁴

Z napadom Kraljevine Italije na Avstro-Ogrsko se je maja 1915 odprlo novo bojišče. Glavnina enot 3. Korpusa avstroogrške vojske je bila poklicana z vzhodnega bojišča, s tem pa tudi večina vojakov s slovenskih nabornih območij. Odprla se je 93 kilometrov dolga bojna linija soške fronte. Med 24. majem 1915 in 28. oktobrom 1917 je v katastrofalnih razmerah potekalo dvanajst soških bitk, ki so zahtevale okrog 187.000 mrtvih, med katerimi so bili tudi številni Slovenci. Strahote soškega bojišča, kjer so se branile meje Avstro-Ogrske kot širše domovine in posredno tudi slovensko ozemlje in narodne meje, so bila onkraj človeškega razumevanja. *»Preskerba s hrano skoraj ni bila mogoča, izstreljena je bila največja količina granat, napadi s plinom...sledil je boj na nož, moč na moč.«*²⁵ Za slovenski prostor je bila soška fronta izjemnega pomena, saj je soška armada varovala slovensko zaledje pred vojnim uničenjem.²⁶ Po zmagi avstro-ogrške vojske ob nemški pomoči nad Italijani – preboj pri Kobaridu, je po odhodu nemške armade avstro-ogrška vojska na Pijavi ostala sama. Njeno stanje je bilo vedno slabše, izčrpana in lačna vojska, pomanjkanje goriva, vedno večje nezadovoljstvo med vojaki, upori vojakov, med njimi tudi trije upori nadomestnih bataljonov slovenskih polkov, pa tudi nemiri med civilnim prebivalstvom. Ob pomoči britanskih in francoskih divizij Italiji je zadnja ofenziva, ki se je začela točno leto dni po preboju, potekala proti avstro-ogrski vojski, ki je počasi, skupaj z državo, razpadala. Zajetih je bilo več kot 30.000 avstro-ogrskih vojakov.²⁷ 3. novembra 1918 je bilo sklenjeno premirje med avstro-ogrsko vojsko in Italijani. Smrt cesarja Franca Jožefa 21.11.1916 je med ljudmi vzbujala dodatno zaskrbljenost, saj so se zavedali, da monarhija prihaja do svojega konca. *»V Ormožu so po strehah zavalovale črne zastave. Skupno so plapolale frankfurtske in slovenske zastave, nekatere povite v črn pajčolan...na dan pogreba je bila v farni cerkvi slovesna žadušnica... prišli so vsi Nemci, ki so sicer pribajali samo k cesarskim mašam. Tokrat jih ni motilo, da sta stali obe šoli, slovenska in nemška, vsaka ob svoji strani odra. Prvič se je zgodilo, da sta se nadučitelja globoko pozdravila in si podala roki. Na prag zakristije je stopil dekan, ki je storil nekaj nepojmljivega, okoli katedrala je stopil k slovenski zastavi in izpod platna potegnil slovensko trobojnico... Pogreb Franca Jožefa je bil zadnja manifestacija skupnosti avstrijskih narodov.«*²⁸ Smrt starega cesarja je bila napoved nove dobe.

Leta 1917 so se že na vseh bojiščih kazale posledice triletne vojne, protivojno razpoloženje pa se je še bolj okrepilo po oktobrski revoluciji, ko je Rusija izstopila iz vojne. Tako vojaki kot civilno prebivalstvo so bili siti vojne. Vedno več je bilo zahtev po ustanavljanju nacionalnih držav na tleh monarhije in po končanju vojne. Slovanski narodi se niso več hoteli bojevati. Izjema je bila soška fronta, kjer so se Slovenci še bojevali, saj so čutili, da s tem branijo tudi svojo domovino. Razpoloženje ljudi je oznanjalo korenite družbene in politične spremembe. Totalna blokada držav centralnih sil je ustvarila v Nemčiji in Avstriji tudi veliko pomanjkanje vsega, kar je bilo nujno za prehrano in oskrbo prebivalstva, tudi vojakov, pomanjkanje surovin za vojno industrijo.

23 SI_ZAP/0108, Osnovna šola Gorišnica 1893–1992, šolska kronika.

24 SI_ZAP/0113, Osnovna šola Lovrenc, šolska kronika.

25 <http://www.rtvsl.si/1sv> Parada se je končala. »1. svetovna vojna prinese civilizacijski šok«, intervju s kustosom Muzeja novejšje zgodovine Slovenije Markom Štepcem, pridobljeno junija 2014.

26 Prav tam.

27 Prav tam, Vojne slike: Galicija, Karpati, Doberdob, Škabrijel, Kobarid..., pridobljeno junija 2014, R.G. Grant, naslov izvirnika: World war I – The definitive Visual Guide, DK, 1. svetovna vojna – Veliki ilustrirani vodnik, Založba Mladinska knjiga, 1. izdaja, 2014, str. 319.

28 Ruda Jurčec, Skozi luči in sence I, prvi del 1914–1929, Prešernova družba, Ljubljana 1991, str. 91–93.

Po statističnih podatkih je utrpela avstro-ogrška monarhija med prvo svetovno vojno 1,2 milijona ubitih od 7,8 milijona mobiliziranih vojakov.

Premirje

11. novembra 1918 se je s premirjem končal več kot štirileten pokol. Madžarska je zapustila zvezo z Avstrijo, cesar Karel pa se je odpovedal svoji vladarski vlogi. Stroški vojne, ki so bremenili vse v vojni udeležene države, so bili strahovit udarec za celotno svetovno ekonomijo, strahote vojne pa so zasenčile vse plodovite dosežke tega obdobja. Mirovna pogodba iz Saint-Germain-en-Laya, ki je bila z Avstrijo sklenjena leta 1919, je državo zmanjšala na majhno republiko.

Premirju, ki so ga 11. novembra 1918 podpisali voditelji nemške države s silami antante, je sledila mirovna konferenca v Parizu leta 1919, na kateri so zmagovalci razpravljali o pogojih, ki jih bodo naložili poražencem. S podpisom versajske pogodbe, ki je bila ključni mirovni sporazum, podpisana 28. junija 1919, se je vojna tudi uradno končala. Kljub temu pa so se v številnih delih sveta boji nadaljevali ali pa so izbruhnile nove vojne. Miru ni bilo vse do sredine dvajsetih let 20. stoletja. Ljudje so se poklanjali spominu na mrtve, večina je upala, da se vojna nikoli več ne bo ponovila. Toda nemška zamera in zagrenjenost sta pripeljali naravnost do izbruha druge svetovne vojne leta 1939.²⁹

Položaj Slovencev ob razpadu habsburške monarhije in boj za slovenske meje ob koncu prve svetovne vojne

Ob začetku prve svetovne vojne je narodno gibanje v zaledju med Slovenci zaradi nemškega nasilja zamrlo. Ormož je doživljal protislovenske izpade, slovenskim narodnjakom so očitali srbofilstvo in izdajstvo. Napetost med ljudmi je rasla, leta 1917 je globoko nasprotje med Nemci in Slovenci preraslo v globlji razkol. Ljudje so bili naveličani vojne in njenih posledic, ki so jih občutili na lastni koži. Mimo Ormoža so vozili v obeh smereh vlaki proti ruski in italijanski fronti. Navdušenja več ni bilo čutiti. Vojaki niso prepevali, ljudi na postajo ni bilo; nihče ni delil vojakom živil ali sadja. *»Noč in dan so vozili vlaki, polni prusko-nemškega vojaštva. Včasih je bilo na postaji vse zabasano in ni bilo dovolj tirov. Avstrija je bila v škripcih«.*³⁰

Nemci so spoznavali, da slovenska narodna zavest živi. Maja 1917 so se slovenski, hrvaški in srbski poslanci iz avstrijskega dela monarhije združili v Jugoslovanski klub. Njegov predsednik dr. Anton Korošec je v imenu Kluba 30. maja 1917 prebral v avstrijski poslanski zbornici na Dunaju deklaracijo, znano kot Majniška deklaracija. V njej so poslanci izjavili, naj se vsa ozemlja monarhije, na katerih so živeli Slovenci, Hrvati in Srbi, združijo v samostojno državo pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije. Med Slovenci je deklaracija proti koncu leta 1917 zelo spodbudila narodno gibanje. Deklaracijskim izjavam v dunajskem parlamentu so sledile prireditve z ljudskimi tabori in nastopi prosvetnih in vzgojnih društev. Tudi ormoška slovenska društva so sklenila obnoviti javne nastope. Ker je bilo ormoških sokolcev zaradi fronte premalo, so prišli gostje s Ptujja, iz Maribora in celo iz Celja. Prihod so napovedali tudi Varaždinci.³¹ Posamezniki, velik del slovenske duhovščine, okraji, gospodarske organizacije in društva so Majniško deklaracijo podprli. Zbiranje podpisov po občinah je preraslo vse pričakovane okvire. Ob tem so imele največ zaslug žene in dekleta, saj so bili možje

29 G. Grant, naslov izvirnika: World war I – The definitive Visual Guide, DK, 1. svetovna vojna – Velik ilustrirani vodnik, Založba Mladinska knjiga, 1. izdaja, 2014, str. 329.

30 Ruda Jurčec, Skozi luči in sence I, prvi del 1914–1929, Prešernova družba, Ljubljana 1991, str. 95.

31 Ruda Jurčec, Skozi luči in sence I, prvi del 1914–1929, Prešernova družba, Ljubljana 1991, str. 98.

večinoma v vojski.³² Deklaracijsko gibanje je poudarjalo zahtevo po miru in načelo narodne samoodločbe. Posledica njihovega dela je bila »Majniška deklaracija«, ki jo je iz Ormoža in okolice podpisalo 1410 slovenskih žena in deklet, v vsem sodnem okraju pa 2425. V vsej Sloveniji je »Majniško deklaracijo« podpisalo nad 200.000 oseb.

Zadnje dejanje prve svetovne vojne na slovenskih tleh so bili boji za severno slovensko mejo na Štajerskem in Koroškem. Nevarnost se je bližala tudi z zahoda. Italijanska vojska je 5. novembra začela prodirati na slovensko ozemlje, celo čez črto, ki je bila Italiji obljubljena z londonskim paktom leta 1915. Do 11. novembra so prišli že do Logatca pri Postojni. Tam jih je zaustavila vojska, ki so jo sestavljali vojni ujetniki iz Srbije, oborožili pa so jih Slovenci. Na Štajerskem je 1. novembra Rudolf Maister, ki ga je Narodni svet za Štajersko imenoval za generala slovenske vojske, izvedel mobilizacijo. Odzvalo se mu je nekaj čez 3000 prostovoljcev, med njimi številni s ptujskega in omoškega področja. 23. novembra 1918 je Slovincem uspelo v Mariboru razorožiti nemško mestno Schutzwehr, ki je bila številna. Nato so Maistrove vojaške sile zasedle slovensko jezikovno mejo na črti Velikovec–Špilje–Radgona in jo krepko držale. V bojih za Koroško je bil Maistru v veliko pomoč nadporočnik Malgaj. Po začetnih uspehih so naposled ocenili položaj in Maister je 27. novembra 1918 z avstrijskim polkovnikom Rudolfom Passyem podpisal pogodbo o razmejitveni črti.

Ključne besede

Svetovna vojna, mobilizacija, militarizem, imperializem, bojišča, premirje, razpad.

Viri

SI_ZAP/0006, Zbirka Muzejskega društva 1605–1961, šk. 46.

SI_ZAP/0005, Mestna občina Ptuj, Spisi vojaškega in političnega značaja 1914–1918, šk. 232, 238.

SI_ZAP/0219, Zbirka razglednic 1892–2007.

SI_ZAP/ 0387, Zbirka kulturno prosvetna dejavnost ZAP, dr. Alojzij Trstenjak, šk. 2.

SI_ZAP/0113, Osnovna šola Lovrenc, Šolska kronika, digitalizirano gradivo.

SI_ZAP/0108, Osnovna šola Gorišnica, Šolska kronika, digitalizirano gradivo.

Časopis Slovenski gospodar, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918, Dlib.

Spletna vira

http://sl.wikipedia.org/wiki/Prva_svetovna_vojna.

http://www.kamra.si/Ptuj-odhod_vojakov_na_bojišča_2, besedilo k fotografiji, mag. Nataša Kolar, Pokrajinski muzej Ptuj Ormož.

32 <http://www.vojaskimuzej.si/>, pridobljeno junija 2014, Marija Hernja Masten, Prva svetovna vojna, skoraj pozabljena tragedija 20. stoletja, v zborniku: Slovenstvo na Ptujskem v 20. stoletju, izdalo: Območno združenje borcev in udeležencev NOB, Ptuj 2005, str. 123.

Literatura

- Norman Davies, naslov izvirnika: Europe: A history, Zgodovina Evrope 2, Modrijan, 2013.
- R.G. Grant, naslov izvirnika: World war I – The definitive Visual Guide, DK, 1. svetovna vojna – Veliki ilustrirani vodnik, Založba Mladinska knjiga, 1. izdaja, 2014.
- Leksikon, Zgodovina, Duden leksikon, Učila International, 2007.
- Slovenstvo na Ptujskem v 20. stoletju, zbornik, izdalo Območno združenje borcev in udeležencev NOB, 2005.
- Ruda Jurčec, Skozi luči in sence I, prvi del 1914–1929, Prešernova družba, Ljubljana 1991.
- Emica Ogrizek, »Do božiča bomo doma«, Padli in pogrešani vojaki iz ormoškega območja v prvi svetovni vojni, v: Ormož skozi stoletja V, prva knjiga, Ormož 2005, str. 307.
- Dr. Janko Pleterski, Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917, poročili vojaške in vladne komisije, Viri 1, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1980.
- Svetovna zgodovina, Cankarjeva založba, Ljubljana 1976.
- Martin Prašnički, Žrtve svetovnih vojn z območja Cirkulan, Kritična analiza podatkov, revizija in dopolnitve seznamov, Cirkulane 2013.
- Lojze Ude, Boj za severno slovensko mejo 1918–1919, Založba Obzorja, Maribor 1977.
- Katja Zupanič, Nacionalna zavest se je prebudila na Ptujju leta 1908, Zgodovinski arhiv na Ptujju, september 2008, str 21.
- Časopis za zgodovino in narodopisje, Koropčev zbornik, št. 1–2/1999, letnik 70, Maribor 1999.

Povzetek

Kljub hitremu razvoju Evrope v industriji, številnih izumih... v začetku dvajsetega stoletja in relativno dolgemu miru, ki je vladal med evropskimi državami, je ta čas pomenil tudi pričetek obdobja francosko-nemškega rivalstva, željo nemškega vplivnega področja, da bi prek Balkana prisli do bližnjega vzhoda in surovin. Ponavljajoče se balkanske krize, diplomatske krize, imperialistična trenja in pomorske oboroževalne tekme, boj za kolonije, zahteve zatiranih narodov po samoupravi... so povečevale napetosti med evropskimi velesilami in Evropejce pripravljale na možnost vojne. Potem, ko je 28. junija 1914 Gavrilo Princip ubil prestolonaslednika in njegovo ženo, je Avstro-Ogrska Srbiji postavila zahteve, ki so bile zanjo nesprejemljive. Atentat so ob podpori Nemčije izrabili kot povod za vojno s Srbijo, ki pa se je sprevrgla v svetovno vojno. Evropske velesile so se nenadoma soočile z možnostjo širitve vojne.

V naslednjih tednih in mesecih so se oblikovale vzhodna fronta, zahodna fronta, balkansko bojišče, italijanska fronta, bližnjevzhodno bojišče, vojna v kolonijah, vojna na morju ter popolnoma novo bojišče v zraku. Kot avstro-ogrsko državljane je doletela mobilizacija tudi slovenske fante. Največ jih je odšlo v Galicijo, kasneje pa na soško fronto. Za seboj so pustili žalostne žene in otroke, starejše starše. Številne žrtve, ranjenci in pohabljeni, bojevanje na nož na moža, pomanjkanje hrane, uporaba kemičnega orožja...so povečevali protivojno razpoloženje med vojaki in prebivalstvom. Smrt cesarja Franca Jožefa 21. novembra 1916 je med ljudmi vzbujala dodatno zaskrbljenost. Leta 1917 so se že na vseh bojiščih kazale posledice triletne vojne, protivojno razpoloženje pa se je še bolj okrepilo po oktobrski revoluciji, ko je Rusija izstopila iz vojne. Vedno več je bilo zahtev po ustanavljanju nacionalnih držav na tleh monarhije in po končanju vojne. Slovanski narodi se niso več hoteli bojevati. Izjema je bila soška fronta, kjer so se Slovenci še bojevali, saj so čutili, da s tem branijo tudi svojo domovino. Totalna blokada držav centralnih sil je ustvarila v Nemčiji in Avstriji tudi veliko pomanjkanje vsega, kar je bilo nujno za prehrano in oskrbo prebivalstva, tudi vojakov, pomanjkanje surovin za vojno industrijo. 11. novembra 1918 se je s podpisom premirja končal štiriletni pokol. Vloga Evrope v svetu se je zmanjšala, v ospredje je stopila ZDA. Madžarska je zapustila zvezo z Avstrijo, cesar Karel se je odpovedal svoji vladarski vlogi. Nemška zamera in zagrenjenost pa sta pripeljali leta 1939 do izbruha nove svetovne vojne.

Ivan RIHTARIČ¹

Vojna posojila na Spodnjem Štajerskem v prvi svetovni vojni

Bistvo akcije »razpis vojnega posojila« je bilo, po pisanju "Štajerca", ne darovanje, ampak posojanje denarja državi, ki bo zagotovila primerno varnost vračila in visoke obresti. Z razpisi so ljudi predvsem spomnili na patriotizem in vdanost do cesarja ter za mirno in varno prihodnost domovine. Razpisanih je bilo kar osem zelo uspešnih posojil, katerih vrednost in pomen sta predstavljena v nadaljevanju prispevka.

Časopis "Štajerc" je takoj ob izbruhu prve svetovne vojne svoje bralce prepričeval, naj se ne bojijo za svoje denarne hranilne vloge, naložene v številnih bankah in hranilnicah. Pozval jih je, naj se dvigujejo denarja, in za najvarnejše zavetišče za denar priporočal kar "Šparkaso".²

Da pa vsi ljudje le niso zaupali v delovanje bank in hranilnic, nam pove zanimiv oglas, ki je ponujal za privatno posojilo 500 kron takojšnje plačilo obresti.³

Da je ob izbruhu prve svetovne vojne bilo še znosno blagostanje, nam potrjuje tudi dejstvo, da je "Štajerc" objavljajl še vedno loterijske številke za Gradec in Trst. Novembra, leta 1914, je objavil poziv za loterijo na Koroškem ter konec leta pozval bralce k nakupu srečk za vseavstrijsko loterijo z bogatimi dobitki.⁴

Država je seveda morala poskrbeti tudi za svojo potratno blagajno in za zagotovitev vedno večjih vojaških stroškov. Objavila je poziv državljanom, da naj redno in pravočasno plačujejo davke in druge finančne obveznosti, saj je to "njihova domoljubna dolžnost."⁵

Najpomembnejši denarni projekt, ki ga je želela izpeljati Avstrija po izbruhu vojne, pa je bil **razpis prvega vojnega posojila**. Ljudi so spomnili na patriotizem in vdanost do cesarja ter za mirno in varno prihodnost domovine. Bistvo akcije je bilo, po pisanju "Štajerca", ne darovanje, ampak posojanje denarja državi, ki bo zagotovila primerno varnost vračila in visoke obresti. Razpis je trajal en teden (16.–24. november 1914), ob podpisu je bilo treba vplačati le desetino, ostalo pa do začetka decembra 1914.

1 Dr. Ivan Rihtarič, Dalmatinova ulica 6, 9252 Radenci.

2 Štajerc; 25/14 (29. 7. 1914) v prispevku „Ne bojte se za hranilne vloge!“ in v 26/14 (2. 8. 1914) v prispevku „Ne jemajte denarja iz Šparkas“ in v 27/14 (9. 8. 1914) v prispevku „Kje je denar najbolj varen“ in v 31/14 (6. 9. 1914) v prispevku „Proti sleparjem in bedastim govoricam“ („...ne nasedajte... denar, da je zaradi vojne nevarnosti...da papirnati nič več ne velja...da je potrebno kopiciti življenjska sredstva“).

3 Štajerc; 38/14 (25. 10. 1914) v prispevku „Oglas“.

4 Štajerc; 25/14 (29. 7. 1914) v inseratu „Loterijske številke za Gradec in Trst“ in v 40/14 (8. 11. 1914) v prispevku „III. razredna loterija“ („... Naročila sprejema prodajalec Fanny Ankele, c.kr. glavna zaloga tobaka Bleiburg na Spodnjem Koroškem“ ter v 45/14 (13. 12. 1914) v prispevku „Vabilo na začetno srečkanje“ (III. c.kr. avstrijska razredna loterija); srečka je stala 40 kron, obljubljenih je bilo 80.000 dobitkov, ob prodanih 160.000 srečkah bi bil glavni dobitek kar milijon kron.

5 Štajerc; 31/14 (6. 9. 1914) v prispevku „Poziv k točnemu plačanju“ (Gradec, 22. 8. 1914).

Vplačilna mesta so bila pri vseh poštnih in davčnih uradih, hranilnicah in privatnih bankah.⁶

Rezultat prvega vojnega posojila je bil večji od pričakovanj, zato je časopis pohvalil ljudi za njihovo sodelovanje. Skupaj je bil vpisanih 1.441 milijonov, na Ogrskem pa nekaj več kot 800 milijonov kron.⁷

O vojnem posojilu je razmišljala tudi francoska vlada, kar pa bo šele predložila parlamentu v sprejem (10 milijard frankov).⁸

Avstrija pa je načrtovala tudi še uvedbo posebnega vojnega davka, in sicer v obliki doklad na dohodninski davek po posebni progresivni obdavčitveni lestvici, na Ogrskem pa so izdali tudi nove papirnate bankovce za dve kroni, ker je na splošno primanjkovalo drobiža.⁹

Novembra 1914, ko so že začeli »črnovojniki« na veliko odhajati na fronto, je svoje finančne usluge vojakom in njihovim družinam ponudila tudi zavarovalna firma Phönix iz Eggenberga pri Gradcu.¹⁰

V začetku leta 1915 sta se v finančne tokove na Spodnjem Štajerskem aktivno vključile tudi hranilnice na Ptuj, v Konjicah in Sv. Duh - Loče. Razširile so svoj odpiralni čas, na Ptuj tudi na nedeljo in praznike, zvišale obresti na vloge in posojila ter seveda izvedla letna občna zborovanja.¹¹

V začetku leta so se pojavile tudi nekatere nepravilnosti v finančnih krogih; tako je bila v opekarni v Križevcih pri Ljutomeru odkrita finančna nepravilnost ob sestavi letne bilance za leto 1914. Obsojenici so bili štirje odgovorni z denarnimi globami, med njimi tudi znani ljutomerski advokat dr. Karol Grossmann.¹²

»Štajerc« je še vedno redno objavljala poročila o loterijskih žrebanjih v Gradcu in Trstu ter izredno natančno poročal o razredni loteriji na Dunaju.¹³

Po obvestilu bralcem o končni vsoti nemškega vojnega posojila in personalni menjavi v finančnem ministrstvu v avstrijski vladi je bilo v maju **razpisano drugo vojno posojilo**. Na prebivalstvo je »Štajerc« naslovil poseben razglas, v katerem je povabil na plačilo podpisovalno določene vsote v času od 8. do 29. maja 1915. Posebej je opozoril ljudi, da bi bilo vsako odlašanje sramotno in obenem nespametno, saj se bo denar dobil nazaj po desetih letih z lepimi obrestmi, za kar garantira država.¹⁴

6 Štajerc; 42/14 (22. 11. 1914) v prispevku »Podpisujte vojno posojilo« (»...Blago in kri za našega cesarja, blago in kri za domovino!«).

7 Štajerc; 43/14 (29. 11. 1914) v prispevku »Vojno posojilo« (»...to pomeni pravo finančno zmago monarhije«) in v prispevku »Vojno posojilo« (»...nudi se narodom Avstrije prilika, da dejansko pokažejo vroče domoljubje... Nobena druga državna zadolžnica, noben zastavni list ne prinaša takih doneskov...«).

8 Štajerc; 43/14 (29. 11. 1914) v prispevku »Vojno posojilo v Franciji.«

9 Štajerc; 44/14 (6. 12. 1914) v prispevku »Vojni davek« (»...nad 4.000 kron z doklado pol odstotka...nad 20.000 kron pa naraste na 4 odstotke...«).

10 Štajerc; 41/14 (22. 11. 1914) v prispevku »Črnovojnike zavaruje« (»...mala premija od 35 do 1.000 kron... brez zdravniške preiskave... v slučaju smrti takojšnje izplačilo...«).

11 Štajerc; 1/15 (3. 1. 1915) v prispevku »Mestna hranilnica na Ptuj« in v 2/15 (10. 1. 1915) v prispevku »Okrajna hranilnica v Konjicah« (»...obresti vlog po 5%,...od posojil pa na zemljišča 6%, od občinskih in društvenih posojil pa 5%...«) ter v 6/15 (7. 2. 1915) v prispevku »Vabilo na občno zborovanje« (»...Sv. Duh - Loče...«).

12 Štajerc; 5/15 (31. 1. 1915) v prispevku »Afera v križevski opekarni« (»dva kaznovana s 70 in dva z 10 kronami. Grossmann je napačno sestavil bilanco...«).

13 Štajerc; 5/15 (31. 1. 1915) v prispevku »Razredna loterija.«

14 Štajerc; 14/15 (4. 4. 1915) v prispevku »Natančna vsota« (»... 9.060 milijonov mark ali 10.509 milijonov kron...«) in v 7/15 (14. 2. 1915) v prispevku »Politične spremembe« (»...dr. Bilinski, finančni minister, je odstopil...cesar je imenoval novega, dr. Koerber...«) ter v 20/15 v prispevku »Podpišite drugo vojno posojilo« (»...94 K 75 v po 10 letih dobite vrnjeno

Poleti se je "Štajerc" ponovno angažiral za akcijo čim večjega zavarovanja črnovojnikov, pri čemer pa je bila zavarovalna premija v primerjavi s tisto pred enim letom precej višja. Časopis je "zabrenkal" na čustveno plat družin in jim želel zagotoviti omilitev v primeru smrti njihovega sina ali očeta na fronti.¹⁵

Vpisovanje drugega vojnega posojila je potekalo zelo uspešno. Akcija se je končala, po podaljšanju roka do 5. julija, v Avstriji z 2,5 milijona kronami ter na Ogrskem z 1,12 milijona kronami.¹⁶

Le nekaj manj pomembnih finančnih zadev se je še dogodilo na Spodnjem Štajerskem, "Štajerc" pa je že konec septembra obvestil bralce, da bo država prav kmalu razpisala že tretje vojno posojilo.¹⁷

Država je sprejela tudi še sklep o uvedbi novih davkov od dediščin, daril in zavarovalnih premij in pričakovala, da se ji bo v blagajno tako nabralo za 23 milijonov kron novih dohodkov.¹⁸

V sredini oktobra 1915 je izšel **razpis za tretje vojno posojilo** v posebnem propagandnem sestavku, pa tudi med oglasi. Poziv je bil že tradicionalno patriotsko usmerjen.¹⁹

Akcija vpisovanja vojnega posojila je tekla zelo uspešno tudi na Spodnjem Štajerskem, saj se je npr. samo na državni gimnaziji v Celju vpisalo kar 44.478 kron in se je po prvih zbranih podatkih resno računalo na skupno vsoto 271 milijonov kron zbranega denarja na Štajerskem ter več kot 4.015 milijonov kron v Avstriji.²⁰

Vsa zbrana denarna sredstva v treh vojnih posojilih so pa bila le majhen delež v skupnih vojnih stroških. Tako je šele konec leta 1915 "Štajerc" objavil podatke, da so bili ti stroški skoraj 18 milijard kron in so se povečali od junija istega leta za skoraj 5 milijard kron, za ta državni dolg je bilo treba plačati kar 700 milijonov kron obresti.²¹

"Štajerc" je seznanil svoje bralce tudi z vojaškimi stroški in proračuni Rusije in Anglije, slednja je za leto 1916 načrtovala dve novi posojili (12 in 7 milijard mark).²²

Vrednost avstrijske krone je bila ob koncu leta 1915 v švicarskih bankah še dokaj stabilna. Menjalni kurz je znašal 100 švic. frankov = 136 avstr. kron.²³

100 K oz. 6,5 % obresti v 10 letih...danes je država najhvaležnejši dolžnik in najboljši plačnik") in „Naš presvitli cesar“ („za avstrijsko vojno posojilo je dal 5 milijonov kron iz svojega lastnega premoženja, prav toliko za ogrsko vojno posojilo...“).

15 Štajerc; 25/15 (20. 6. 1915) v prispevku „Vojno zavarovanje“ („...npr. za 1.000 kron znaša zavarovalna polmesečna premija 3,75 krone...“).

16 Štajerc; 28/15 (11. 7. 1915) v prispevku „Vojno posojilo“ („...velikanski uspeh... Prvo in drugo vojno posojilo skupaj: v Avstriji 4,8 milijona in v Ogrski za 2,3 milijona kron...“).

17 Štajerc; 33/15 (15. 8. 1915) v prispevku „Razno“ („...v nedeljo 15. avgusta bo ljudska loterija na Ptujju. Ob slovesnosti cesarjevega rojstnega dneva...“) in v 37/15 (12. 9. 1915) v oglasu „Denar se je našel“ ter v 39/15 (26. 9. 1915) v prispevku „Tretje vojno posojilo“ („...najverjetneje po končanem vpisu tretjega posojila v Nemčiji...“).

18 Štajerc; 40/15 (3. 10. 1915) v prispevku „Novi davki“ („...v veljavo z 1. 1. 1916...“).

19 Štajerc; 41/15 (10. 10. 1915) v prispevkih „Tretje vojno posojilo“ in „Podpišite tretje posojilo.“

20 Štajerc; 46/15 (14. 11. 1915) v prispevku „Tretje avstrijsko vojno posojilo“ in v 48/15 (28. 11. 1915) v prispevku „Uspeh podpisovanja na Štajerskem.“

21 Štajerc; 48/15 (28. 11. 1915) v prispevku „Vojni stroški do konca leta 1914.“

22 Štajerc; 47/ (21. 11. 1915) v prispevku „Ruski proračun in novi davki“ („za leto 1916 izdatki 3,25 milijarde rubljev...“) in v 52/15 (26. 12. 1915) v prispevku „Stroški za angleške armade“ („...ko bo Anglija imela 4 milijona vojakov, bodo dnevni stroški 130 do 140 milijonov mark...“).

23 Štajerc; 51/15 (19. 12. 1915) v prispevku „Švica - Avstrija.“

Do aprila 1916 je vladala v Štajercu praznina glede informacij o finančnih zadevah. Le mestna hranilnica v Mariboru je marca v dobrodelne namene darovala 30.000 kron.²⁴

V sredini aprila 1916 je država **razpisala četrto vojno posojilo**. Do sredine maja je bil razpisni rok. Določeni so bili pogoji vračanja vpisanih obveznic na 40 let zadnji obrok pa naj bi se izplačal do leta 1956. Obrestna mera je bila 5,5 %. Vpisi so bili mogoči v obveznicah od 25 kron dalje, prilagojeni na različne premoženjske možnosti prebivalstva. Poseben poziv za čim večje vpisovanje posojila je v Štajercu objavil tudi ptujski okrajni načelnik Josip Ornig.²⁵

Odmevi na razpis posojila so bili na Spodnjem Štajerskem zelo ugodni; mestna hranilnica na Ptujju je objavila, da bo vpisala milijon kron, znana ptujska veletrgovina z manufakturnim blagom Sadnik&Kraker pa 100.000 kron. Mestna hranilnica v Celju je obljubila vpis 1,5 milijona kron, občinska hranilnica v Mariboru 3 milijone in veleposestnik Vinzens Bachler z gradu Račje kar 100.000 kron. Mestna občina Slovenska Bistrica je vpisala 30.000, Nemško telovadno društvo pa 20.000 kron. Izkazali sta se tudi tovarna kemičnih izdelkov iz Hrastnika (100.000 kron) in tovarnar Westen iz Celja (300.000 kron).²⁶

Malo pred koncem poteka roka za vpisovanje posojila je "Štajerc" objavil še zadnji poziv prebivalstvu in jih zelo čustveno pozval, naj se patriotsko odzovejo na akcijo in naj ne hranijo denarja doma.²⁷

Odmev je bil ob koncu akcije res vsesplošen, saj so sledili še številni vpisi posojila; vinogradnik Franc Horvat iz Gornje Radgone (10.000 K), Lovrenc Lauritsch iz Konjic (100.000 K), grof Fünfkirchen iz Gornje Radgone (40.000 K), Delavska zavarovalnica za Štajersko in Koroško (20 milijonov K), Pivovarna Reininghaus (600.000 K) in gospa Therese von Reininghaus (100.000 K), deželni glavar grof Eduard Attems (40.000 K), firma Puch (500.000 K) itd.²⁸

Država je podaljšala razpisni rok za četrto vojno posojilo do 23. maja z željo, da "se bo doseglo veliko gospodarsko zmago," saj je bilo že do sredine maja vpisanega čez 3,3 milijarde K. Mestna občina Ptuj je vpisala 100.000 K, Mestna hranilnica Ptuj 3 milijone K ter ptujski okrajni zastop, na predlog Josipa Orniga, 100.000 K in Okrajni zastop Ormož 100.000 K. Občina Breg pri Ptujju je vpisala 20.000 K. Do konca maja 1916 je bilo v Avstriji vpisanega za 4. vojno posojilo 4,442 milijarde K, kar je za dobrih 10 % več kot pri tretjem vojnem posojilu. Tudi v štajerskih šolah so zbrali za 6 milijonov K (npr. v nemški šoli na Bregu pri Ptujju kar 51.000 K).²⁹

V četrtem vojnem posojilu se je posebej izkazal Maribor, ki ga je "Štajerc" še posebej pohvalil za njegovo patriotsko delo. Od 2.280 strank se je v Mariboru nabralo za dobrih 12 milijonov K vpisane-

24 Štajerc; 10/16 (5. 3. 1916) v prispevku „Mestna šparkasa v Mariboru“ („...5000 za Rdeči križ, za proteze 5000, za slepce 10.000, za vojaške vdove in druge patrijotične namene 10.000 kron...“).

25 Štajerc; 17/16 (23. 4. 1916) v prispevku „Podpišite 4. vojno posojilo!“ („...Vsak bogat ali ubožni lahko podpiše po svojem okusu in premoženju...“) in v 18/16 (30. 4. 1916) v celostranskem oglasu na 7. strani.

26 Štajerc; 14/16 (2. 4. 1916) v prispevku „Na 4. avstrijsko vojno posojilo“ ter v 16/16 (16. 4. 1916) v prispevku „4. vojno posojilo“ in 17/16 (23. 4. 1916) v prispevku „4. vojno posojilo“ in v 19/16 (7. 5. 1916) v prispevku „4. vojno posojilo.“

27 Štajerc; 20/16 (14. 5. 1916) v prispevku „Ali ljubiš Avstrijo?“ („...potem podpiši vojno posojilo...denar in kri ...najvarčnejše naložen denar...kdor skriva svoj denar v takem hipu, namesto da bi ga posodil cesarju – ta škoduje denarju in sebi!“).

28 Štajerc; 20/16 (14. 5. 1916) v prispevku „Za 4. vojno posojilo so podpisali“ („...Družina Reininghaus je doslej podpisala že za 3,2 milijona K..., firma Puch doslej pri štirih posojilih skupaj 1,4 milijona K“).

29 Štajerc; 21/16 (21. 5. 1916) v prispevku „4. vojno posojilo“ in v 23/16 (4. 7. 1916) v prispevku „4. vojno posojilo“ („...2,314 milijarde K za 40-letno in 2,128 milijarde K za 7-letno vračanje...“) ter v 25/16 (18. 6. 1916) v prispevku „Izid 4. vojnega posojila na Štajerskem“ („...nasploh pa je za 60 milijonov višje kot v 3. posojilu...“) in v 26/16 (25. 6. 1916) v prispevku „Breg pri Ptujju.“

ga denarja, pa tudi v prejšnjih treh posojilih se je mesto lepo izkazalo, saj je zbralo kar 28,7 milijona K.

Slovenska Bistrica, manjše mesto kot Maribor, je v četrtem vojnem posojilu zbralo skoraj 645.000 K, v vseh štirih skupaj pa kar 1,3 milijona K.³⁰

Avstrija je v sredini aprila uveljavila že leta 1915 obljubljeni davek na vojne dobičke po posebni progresivni obdavčitveni lestvici. Podobno so bili uvedeni na Ogrskem posebni davki na luksuz, avtomobile, peneča vina in zasebna stanovanja, tako je bilo pričakovati za 30 milijonov novih dohodkov v državno blagajno. V začetku novembra je vlada v Avstriji sprejela dodaten sklep, da bo pri redni odmeri dohodnine oziroma odmerjenega davka obračunala še vojne doklade v višini od 15 do 120%.³¹

Ves čas vpisovanja četrtega vojnega posojila je "Štajerc" objavljala še izide loterijskih žrebanj v Gradcu in Trstu ter razna druga priložnostna žrebanja, kot je to počel že ob prvih treh vojnih posojilih.

V avgustu 1916 je "Štajerc" objavil novico, da se bo z novim letom iz obtoka vzelo kovance za 20 vinarjev iz niklja in se jih nadomestilo z železnimi. Ob splošnem pomanjkanju kovinskega drobiža je začelo primanjkovati tudi bankovcev za 2 kroni. Vrednost avstrijske krone je ob koncu leta nekoliko padla (npr. 1 nemška marka = 1,56 K; pred vojno 1: 1,18 K).³²

Kot uvod v **razpis novega, že petega vojnega posojila**, je "Štajerc" objavil, da bo tudi Nemčija v kratkem razpisala novo posojilo v višini 12 milijard mark, kar je že dovolil nemški državni zbor.

Avstrijsko peto vojno posojilo je bilo razpisano neposredno pred nenadno smrtjo cesarja Franca Jožefa. Kljub cesarjevi smrti je akcija potekala zelo uspešno, in kar se je pri razpisih vojnih posojil pojavilo prvič, je dejstvo, da je v "Štajercu" izšel dvojezičen (slovensko-nemški) razpis oziroma oglas za vpisovanje vojnega posojila.³³

Ptujski okrajni zastop je na svojem decembrskem zasedanju sprejel sklep, da bodo v petem vojnem posojilu iz okrajnih sredstev namenili kar 3 milijone K. V akcijo so se vključili Okraj Laško (2 milijona K), Občina istega trga (100.000 K), Okrajni zastop Rogatec (100.000 K) in Trška občina Rogatec (50.000 K), Občina Rogaška Slatina (20.000 K), Okraj Konjice (500.000 K), mestna hranilnica na Ptuj (500.000 K), Občina Trbovlje (1 milijon K), Okraj Slovenj Gradec (400.000 K), Mestna občina Slovenska Bistrica (65.000 K), Občinski zastop Zgornja Bistrica (25.000 K), Okraj Vransko (300.000 K), mesto Ljutomer (100.000 K), Zdravilišče rogaška Slatina (100.000 K), Okraj Maribor (1 milijon K), Okraj Ormož (1 milijon K), Okraj Rogatec (500.000 K), Okraj Brežice (400.000 K), Občina Celje - okolica (250.000 K), Občina Dobrna (20.000 K), Mestna občina Ormož (100.000 K), mesto Gradec (15 milijonov K) in Štajerski deželni odbor (15 milijonov K), Štajerski sklad za ujme (90.000 K), Trška občina Šoštanj (100.000 K), stranke hranilnice v Slovenski Bistrici (319.000 K) in sama Hranilnica Slovenska Bistrica (500.000 K), Vzajemna posojilna blagajna (5000 K), Okraj Slovenska

30 Štajerc; 34/16 (30. 7. 1916) v prispevku „Mesto Maribor in vojno posojilo“ („...Pač krasen uspeh tega največjega nemškega mesta na Spodnjem Štajerskem!“) in 33/16 (13. 8. 1916) v prispevku „Slovenska Bistrica“ („...v prvem 131.500 K, v drugem 135.500 K, v tretjem 427.700 K, v četrtem 645.000 K, oz. 1.339.700 K“).

31 Štajerc; 18/16 (30. 4. 1916) v prispevku „Davek na vojne dobičke“ („od 5% do 45%“) in 26/16 (25. 6. 1916) v prispevku „Novi davki na Ogrskem“ ter v 45/16 (5. 11. 1916) v prispevku „Vojne doklade.“

32 Štajerc; 32/16 (6. 8. 1916) v prispevku „Železni denar“ in v 39/16 (24. 9. 1916) v prispevku „Drobiž“ („...nekateri ljudje so trgali 2 kronski bankovec na dva ali štiri dele...celo banke so to sprejemale...“) in 53/16 (31. 12. 1916) v prispevku „Današnja vrednost.“

33 Štajerc; 48/16 (26. 11. 1916) v prispevku „Akcija za peto vojno posojilo“ („...čez 6 %“).

Bistrica (200.000 K), Nemška ljudska šola Slovenska Bistrica (34.000 K), okoliška šola (48.000 K).³⁴

Časopis "Štajerc" je ob koncu akcije za peto vojno posojilo zapisal, da je vedel, da so Štajerci med najboljšimi vplačniki vojnega posojila in jih pohvalil za njihovo zvestobo domovini in cesarju.

Podpisovanje petega vojnega posojila je bilo podaljšano do 10. januarja 1917 in "Štajerc" je objavil prve, sicer še neuradne rezultate, ki pa so pokazali, da je bilo vpisanih kar 2,412 milijarde K. Zbrana vsota je bila višja za skoraj 100 milijonov od prejšnjega, četrtega posojila. Ponovno se je izkazala Štajerska, saj je bilo zbranih približno 302 milijona K (za okoli 70 milijonov več kot pri zadnjem posojilu). Posebej dobro so se izkazale posojilnice in hranilnice, pa tudi šole, kjer so zbrali kar 9,5 milijona K. Občine ptujskega okraja so vpisale skupaj skoraj milijon K.³⁵

Država pa je poleg razpisanega vojnega posojila poskrbela še za dodatne vire polnjenja svoje blagajne. Omejila je promet z devizami, ki so prihajale ali odhajale iz države, trganje bankovcev (na dva ali štiri dele) je od konca januarja dodatno obdavčila, poskrbela za dohodninski in rentni davek ter za davek na tovarnine in železniške karte (od 3 do 15 % glede na pomembnost železniške proge!?) in potrdila vinsko naklado na Štajerskem. Februarja je razširila svoje želje, ko je razmišljala, da bi uvedla še davek na samske osebe po pruskem in angleškem vzoru. Katoliške škofove je oblast opozorila, da je izdala poseben odlok, s katerim je prepovedala odtekanje njihovega denarja v Vatikan.³⁶

Države pa kljub vsem problemom finančne narave ni motilo še vedno redno tedensko igranje loterije v Gradcu in Trstu, o čemer je "Štajerc" svoje bralce redno obveščal na svoji zadnji strani med oglasi.

V pričakovanju morebitnega vstopa ZDA v svetovno vojno je "Štajerc" objavil novico, da so na borzi v New Yorku nekoliko padli devizni kurzi in izrazil svoje prepričanje, da bi bil vstop v vojno za ZDA njena največja nesreča.³⁷

Konec februarja 1917 je država izdala nove kovance s podobo že novega cesarja Karla I. (srebrniki in zlatniki). Štajerski deželni zbor je uvedel edino povišanje v tem času, saj je povečal učiteljske doklade, država pa zvišala podpore svojcem vpoklicanih vojakov.³⁸

Ko je 29. januarja 1917 Brežice prizadejal hud potres, se je tudi "Štajerc" vključil v akcijo za zbiranje finančne in druge pomoči za prizadete na tem področju. Med prvimi so darovali sam cesar

34 Štajerc; 50/16 (10. 12. 1916) v prispevku „Zborovanje okrajnega zastopa ptujskega“ in 51/16 (17. 12. 1916) v prispevku „5. vojno posojilo“ in v 52/16 (24. 12. 1916) v prispevku „Za 5. vojno posojilo.“

35 Štajerc; 1/17 (7. 1. 1917) v prispevku „5. vojno posojilo“ („patrijotično delo in denar je naložen tudi najvarnejše“) in v 2/17 (14. 1. 1917) v prispevku „5. vojno posojilo“ ter v 3/17 (21. 1. 1917) v prispevku „Izid podpisovanja na 5. vojno posojilo na Štajerskem“ ter v 4/17 (28. 1. 1917) v prispevku „Podpisovanje občin ptujskega okraja na 5. vojno posojilo“ („...936.900 K...“).

36 Štajerc; 1/17 (7. 1. 1917) v prispevku „Promet z devizami“ („...v tujino največ za 500 K avstrijskih bankovcev...Ves tuji denar, kar ga pride v državo, je oddati centrali za devize...“) in 2/17 (14. 1. 1917) v prispevku „Pretrgani 2-kronski bankovci“, 3/17 (21. 1. 1917) v prispevku „Prijave za dohodninski in rentni davek“ in v prispevku „Davek na tovarnine in železniške karte“ („...na leto bo to prineslo državi okrog 3 milijone K...“) ter v 4/17 (28. 1. 1917) v prispevku „Vinska naklada na Štajerskem potrjena“ („...za leto 1917 za vino, vinski mošt in vinsko drozgo...od vsakega hektolitra vina 9,50 K, od mošta in drozge pa 7,14 K...če je domača uporaba, pa le za vse polovico...“) ter v 7/17 (18. 2. 1917) v prispevku „Davek na samske ljudi“ ter še v 6/17 (11. 2. 1917) v prispevku „Cerkveni denar ne sme v Italijo.“

37 Štajerc; 6/17 (11. 2. 1917) v prispevku „Newyorška borza in vojna napetost.“

38 Štajerc; 8/17 (25. 2. 1917) v prispevkoma „Novi denar s podobo cesarja Karla“ („srebrni po 50 vin, po 1 in 2 K ter nekaj zlatnikov po 10, 20 in 100 K...“) in v „Vojne doklade učiteljem“ („...oženjeni učitelji brez otrok 460 K, z enim ali dvema otrokoma 540 K, s 3 ali 4 otroki 600 K in z več kot štirimi 700 K... katehetom se zviša odškodnina za 10 %, potnina za 50 %...“) ter v 14/17 (8. 4. 1917) v prispevku „Zvišanje podpor“ („za 20–25 %“).

(15.000 K iz lastnih sredstev), nadvojvoda Maks (15.000 K), Štajerski sklad za nujno silo (10.000 K) in Odbor mariborske občinske hranilnice (5.000 K). Nasploh sta bili zelo radodarni v dobrodelne namene mariborska hranilnica, ki je darovala še 30.000 K v druge namene in hranilnica v Ormožu, za podobne namene.³⁹

Ko je "Štajerc" objavil konec marca 1917 novico, da je firma Krupp v Nemčiji za njihovo šesto vojno posojilo podpisala za kar 40 milijonov mark in se je do konca aprila nabralo že za skoraj 13 milijard mark denarja,⁴⁰ je bila to že kar ustaljena napoved, da bo tudi Avstrija razpisala novo vojno posojilo.

V začetku maja 1917 je bilo **razpisano novo, že šesto avstrijsko vojno posojilo**. Zanimivost "Štajerčeve" agitacije je v tem, da je prvič pozval prebivalstvo na Spodnjem Štajerskem z narodnim poimenovanjem. Zopet je časopis natresel veliko patriotičnih gesel in podkrepil upravičenost akcije z novico, da je avstrijski cesar Karel I. podpisal po 12 milijonov K za avstrijsko in prav toliko tudi za ogrsko posojilo.⁴¹

Od šestega vojnega posojila si je država obetala velik uspeh, saj je pričakovala, da bodo ljudje pokazali visoko patriotsko zavest. Tudi od nove italijanske ofenzive je bilo, po njenem prepričanju, zelo odvisno, da so ljudje hiteli s podpisovanjem posojila, kljub temu da še je podaljšala razpisni rok.⁴²

O podpisovanju za peto in šesto vojno posojilo je razpravljal na svoji seji tudi ptujski okrajni zastop ter posebej kritiziral tri občine, ki niso podpisale obeh posojil (Ternovec, Sveti Urban in Stojnce). Na predlog Kasperja je ptujski okrajni zastop sklenil tudi v šestem vojnem posojilu vpisati vsoto 3 milijone K. To gesto je "Štajerc" posebej pohvalil! Še posebej se je pri vpisovanju posojila izkazala privatna zavarovalna družba "Avstrijski Phoenix," ki je samo za šesto posojilo vpisala kar 18 milijonov K lastnih sredstev ter zbrala po avstrijskih kronovinah še 75 milijonov K.⁴³

Končna vsota vsega šestega vojnega posojila v Avstriji je bila 4,9 milijarde K in je bila najvišja med vsemi dotedanjimi vpisi.⁴⁴

39 Štajerc; 5/17 (4. 2. 1917) v prispevku „Potres“ („ob 10 uri, 27 minut in 37 sekund“) in v 6/17 (11. 2. 1917) v prispevku „Nadvojvoda Maks po naročilu cesarja v Brežicah“ ter v 10/17 (11. 3. 1917) v prispevku „Razno“ („6.000 K za vdove in sirote padlih Mariborčanov, 1.000 K za sirote in vdove padlih iz mariborskega političnega okraja, 5.000 K za vzdrževanje vojne kuhinje, 4.000 K za preskrbo cenejših živil pri mestnem svetu, 1.200 K za okrepevalnico na glavnem kolodvoru, 2.400 K za izboljšanje hrane v mariborski bolnici za ranjence, 5.000 K za hrano ubogih vojaških otrok v mariborskem okraju, 500 K za oslepele v vojni, 1.000 K za štajerski sklad proti ujmam, 6.000 K za vojno - pomožne namene.....Pač hvalevredno postopanje te nemške šparkase!“) in v 18/17 (6. 5. 1917) v prispevku „Šparkasa v Ormožu“ („...200 K za boj proti TBC na Štajerskem, po 200 K Schulvereinu in Südmarmku, 100 K društvu v vojni poškodovanih hranilniških uradnikov, 500 K prostovoljni brambi v Ormožu, 300 K za potres v Brežicah, 6.000 K Mestni občini Ormož, po 100 K za vojnega poškodovanca iz mesta Ormož in za enega iz sodnega okraja Ormož... Šparkasa je do sedaj v vojno – pomožne namene darovala 7.700 K ... Pač lep uspeh tega vzorno peljanega zavoda“).

40 Štajerc; 12/17 (25. 3. 1917) v prispevku „Za 6. vojno posojilo“ in v 18/17 (6. 5. 1917) v prispevku „13 milijard nemškega vojnega posojila“ in 20/17 (20. 4. 1917) v prispevku „Vojno posojilo“ („...velik vzgled nam je nemških 13 milijard...“).

41 Štajerc; 19/17 (13. 5. 1917) v prispevku „6. avstrijsko vojno posojilo je razpisano“ („od 10. maja do 8. junija 1917...“) in v 20/17 (20. 5. 1917) v prispevku „6. vojno posojilo“ („smo v dobi, ki je posebno važna za srečen konec vojne“).

42 Štajerc; 22/17 (3. 6. 1917) v prispevku „VI. vojno posojilo“ in v 24/17 (17. 6. 1916) v prispevku „Prebivalstvu Štajerske“ („...podaljšani rok do 22. junija 1917...“).

43 Štajerc; 24/17 (17. 6. 1917) v prispevku „Naknadna dovolitev podpisovanja vojnega posojila občin“ in v 26/17 (1. 7. 1917) v prispevku „Vposlano.“

44 Štajerc; 26/17 (1. 7. 1917) v prispevku „34 milijard vojnega posojila“ („vseh avstrijskih 23 milijard in še 8,54 ogrskih in sedaj še najmanj 2 milijardi oz. skupaj 11 milijard, skupaj 34 milijard: prvo (2,2), drugo (2,68), tretje (4,2), četrto (4,52), peto (4,46) in šesto (4,9)...“).

Država je še kar spretno krmarila med prihodki in izdatki v državni blagajni, saj je konec junija 1917 povišala draginjske doklade upokojenim državnim uslužbencem, njihovim vdovam in sirotam. V te namene se je pričakoval dodatni izdatek v višini 10 milijonov K.⁴⁵

Do novembra 1917 se je, po uspešnem šestem vojnem posojilu, "Štajerc" ukvarjal in poročal predvsem o vsakotedenskih loterijskih številkah v Gradcu in Trstu, vojnem dobičkarstvu v Ljubljani ter predloženem državnem proračunu Avstrije.⁴⁶

"Štajerc" se je prvič dokaj ostro lotil politike državnih podpor in se ni strinjal z velikimi podporami, ki so jih dobivali vojni begunci, predvsem Židje. Posebej je navedel primer, koliko dobijo matere z velikim številom otrok, in to primerjal z zaslužki uradnikov in avstrijskih vojnih invalidov. Skliceval se je na davkoplačevalce in njihov že tako ali tako težki položaj.⁴⁷

V sredini novembra 1917 je država **razpisala novo, sedmo vojno posojilo**, ki ga je pospremil "Štajerc" z že znanimi patriotičnimi mislimi, namenjenimi prebivalstvu Spodnje Štajerske. Podoben oklic je kmetovalcem naslovila v "Štajercu" tudi Zveza kmetijskih zadrug na Štajerskem.⁴⁸

Ko je že teklo vpisovanje sedmega vojnega posojila, se je "Štajerc" posebno razburjal ob novici, da so v Pragi najeli veliko posojilo (60 milijonov K) za razna investicijska dela, in je to početje komentiral kot nespametno. Predlagal jim je, da bi bilo bolje, če bi pomislili na vojno posojilo, pa tudi na podporo vdovam in sirotam. Odločitev Čehov je "Štajerc" označil kot nepatriotsko dejanje do Avstrije.⁴⁹

V začetku leta 1918 je "Štajerc" objavil podatke za trenutno stanje pri podpisovanju sedmega vojnega posojila. Nabralo se je že nekaj čez 6 milijard K, podpisovanje v vojski pa še ni bilo končano.⁵⁰

Vse do konca aprila je bila v "Štajercu" prava praznina informacij o denarnih zadevah; objavljal je le tedenske loterijske izide iz Gradca, Trsta, z Dunaja in iz Linza ter kakšno zaključno poročilo banke ali hranilnice.⁵¹

45 Štajerc; 25/17 (24. 6. 1917) v prispevku „Draginjske doklade“ („...upokojeni državni uslužbenec, tudi državni učitelj, katerega pokojnina ne presega 4000 K., dobi 100 K., vdove 80 K, za upokojene delavce 80 K, njihove vdove 60 K, a sirote državnih uradnikov 40–50 K, sirote slug 40 K...“).

46 Štajerc; 40/17 (7. 10. 1917) v prispevku „Državni proračun“ in v „Vojni dobičkarji na Slovenskem“ („...v Ljubljani je kupil devet hiš...“).

47 Štajerc; 42/17 (21. 10. 1917) v prispevku „Vojni ujetniki, begunci in - davkoplačevalci“ („...Trebja je enkrat spregovoriti ostro besedo, ki jo mora tudi oblast slišati....s šestimi otroki dobi 11.872 K ...a neki kočar, Veselič iz Turškega vrha, ki je izgubil v vojni nogo, pa le mesečno 8 K (!!!) invalidske podpore...“).

48 Štajerc; 45/17 (11. 11. 1917) v prispevku „Sedmo avstrijsko vojno posojilo“ in v 46/17 (18. 1. 1917) v prispevku brez naslova („Da v finančnem oziru ne zaostanemo za krasnimi uspehi na bojnem polju in da dostojanstveno dokažemo skupno silo naše krasne Avstrije, je dolžnost vsakega, da podpiše 7. vojno posojilo!“) ter v „Tolar, krono, vinar iz žepov!“ („Za 7. vojno posojilo, milijarde, ki jih dobi domovina, da dokončno zlomi trmo sovražnikov. Zato podpiši!“) ter v 47/17 (25. 11. 1917) v prispevku „Domovina mora živeti“ (geslo: Naprej, zunaj z orožjem! Doma z denarjem! Zato podpiši VII. vojno posojilo!“) in 46/17 (18. 11. 1917) v prispevku Oklic.“

49 Štajerc; 48/17 (2. 12. 1917) v prispevku „Novo milijonsko posojilo mesta Prage“ („...za novo univerzo (2 milijona K), za nove ulice (2 milijona K), za mostove in nabrežja (7 milijonov K), za kanalizacijo (4 milijone K), za električno cestno železnico - razširitev omrežja (31 milijonov K), itd....a saj vemo, da političnim strankam Avstrija sploh ni njih domovina...“).

50 Štajerc; 2/18 (13. 1. 1918) v prispevku „Uspeh 7. vojnega posojila“ (6,04 milijarde K).

51 Štajerc; 4/18 (27. 1. 1918) med oglasi (zadnja stran) in v 10/18 (10. 3. 1918) v prispevku „Okrajna šparkasa v Slovenski Bistrici“ („...v letu 1917 je bil denarni promet 9,2 milijona K, leta 1916 le 3,9 milijona K, ...stanje vlog je bilo 3, 2 milijona K pri 3241 knjižicah; čisti dobiček znaša 21.464, 20 K;... to je najvišji dobiček od obstoja šparkase sploh...“).

Ko je "Štajerc" objavil rezultate že osmega nemškega vojnega posojila, se je dalo zopet slutiti, da se pripravlja tudi nov razpis v Avstriji. "Štajerc" se je prvič kritično vprašal o smislu tako visokih vojaških stroškov v Avstriji, saj bi lahko tako zbrani denar koristneje porabili za druge potrebne namene.⁵²

V začetku junija 1918 je pozval "Štajerc" vse prebivalstvo na Spodnjem Štajerskem na **podpisovanje novega, osmega, vojnega posojila**. Po njegovem prepričanju bo podpisovanje pripomoglo k uspešni končni zmagi Avstrije. Prav sam cesar Karel I. je naredil velik vtis na prebivalstvo, ko je časopis objavil novico, da je podpisal za kar 12 milijonov K novega posojila. "Štajerc" je poročal, da pa so se prvič od podpisovanj vojnih posojil pojavile določene težave na terenu, saj so podpisovanje na Spodnjem Štajerskem ovirali "brezvestni jugoslovanski hujskači," ki so ljudi odvracali od podpisovanja. Časopis je prebivalstvo pozval, da naj te "falote in veleizdajalce" prijavijo oblastem, da jih bo le-ta takoj zaprla. Država je za čim boljši uspeh akcije organizirala tudi trošenje propagandnih letakov iz letal nad trgi in mesti Štajerske ter podaljšala razpisni rok za podpisovanje posojila.⁵³

Uspeh osmega vojnega posojila je bil kljub vsem problemom, ki so se vedno bolj zgrinjali nad Avstrijo, še vedno presenetljivo visok, saj se je zbralo 5,763 milijard K.⁵⁴

"Štajerc" je prvič, dokaj kritično in objektivno, pozval kmete na Spodnjem Štajerskem, naj kljub hudim časom tudi varčujejo in čim prej poplačajo vse svoje dolgove, ki jih imajo na svojih posestvih. Opozoril jih je, da sicer sedaj še nosi "hrbtišče kmečki stan," da pa bo po koncu vojne drugače in jih država ne bo več tako upoštevala in potrebovala.⁵⁵

Kljub vedno bolj kritičnemu finančnemu stanju v Avstriji je država le morala skrbeti tudi za vzdrževanje socialnega miru in je tako finančno podprla nekatere kategorije prebivalstva.⁵⁶

Da je Avstrija v vedno večjih finančnih težavah, je pokazal tudi padec vrednosti njenega denarja na evropskih denarnih trgih na Dunaju, v Berlinu in v Zürichu.⁵⁷

52 Štajerc; 17/18 (28. 4. 1918) v prispevku „Osmo nemško vojno posojilo“ („14,55 milijonov mark...složna materialna in moralna požrtvovalnost celega naroda mora dovesti do popolne zmage. To je rekord vseh posojil; prvo (4,46), drugo (9,06), tretje (12,16), četrto (10,77), peto (10,69), šesto (13,12), sedmo (12,5)...skupaj je bilo vpisanega 86, 96 milijonov mark vojnih posojil...“) in v 21/18 (26. 5. 1918) v prispevku „49 milijonov kron nas stane vojska vsak dan“ („kaj vse bi se dalo narediti v mirnem času za ta grešni denar? Šole, bolnice, čitalnice, muzeje... socialno zavarovanje...zdaj letijo milijoni v zrak, vsako uro za dva milijona!...a vojska se dotika tudi nas v zaledju z lakoto...Grožno. Pa še ni videti konca...“).

53 Štajerc; 23/18 (9. 6. 1918) v prispevku „Podpisovanje“ („Podpisovanje je dolžnost vsakega Avstrijca, posebej pa vsakega somišljenika „Štajerčeve“ patrijotične državi in cesarju zveste stranke...“) ter v 24/18 (16.6.1918) v prispevku „Razno“ in v 25/18 (23. 6. 1918) v prispevku „Glede podpisovanja“ in v 26/18 (30.6.1918) v prispevku „Propagandni poleti“ („od 22. junija dalje poleti na črti Gradec–Bruck–Leoben–Gradec in Gradec– Maribor–Ptuj–Radgona–Feldbach–Gradec“) ter v 28/18 (14. julij 1918) v prispevku „Prebivalstvu Štajerske“ („do srede 17. julija 1917, do opoldne“).

54 Štajerc; 29/18 (21. 7. 1918) v prispevku „Uspeh 8. vojnega posojila.“

55 Štajerc; 31/18 (4. 8. 1918) v prispevku „Štedljivost za prihodnost“ („poplačajte dolgove in naložite vaš odvečen denar v šparkasah...“).

56 Štajerc; 31/18 (4. 8. 1918) v prispevku „Vojnopomožni zaklad“ („vojni invalidi dobijo enkratno pomoč 1000 K“) in v 36/18 (8. 9. 1918) v prispevku „Draginjski dokladi učiteljem“ („...v javnih ljudskih in meščanskih šolah...od 979 do 4.932 K“).

57 Štajerc; 36/18 (8. 9. 1918) v prispevku „Vrednost avstrijske krone“ („12. avgusta 1918 je na dunajskem trgu poskočila cena nemške marke...pred vojno 1 K 17 v, sedaj 1 K 65 v; švicarski frank 95 vinarjev, sedaj 2 K 50 v; v Zürichu so nam dali za 1 K kar 1 K 5 v, sedaj pa le 38 centimov... Vzrok je v preveliki množini papirnatega denarja...“).

Da bi država rešila, kar se je še rešiti dalo pri pridobivanju denarja, je "Štajerc" objavil konec septembra 1918 od posvetnih in cerkvenih (!?) oblasti podpisan proglas, ki je pozival prebivalstvo Štajerske, da nemudoma vloži svoj denar v hranilnice. Tako bodo državi pomagali pri premagovanju težke finančne krize, v katero je le-ta zabredla.⁵⁸

Država je odpravila plačevanje carin v zlatu in jih nadomestila z bankovci, ki pa so že dalj časa nosili s seboj kar 150-odstotno inflacijo. Podobno so konec oktobra 1918 v poslanski zbornici sprejeli sklep o določitvi novega eksistenčnega minimuma prebivalstva, ki so ga dvignili za 125%.⁵⁹

Država je bila pred svojim popolnim zlomom, "Štajerc" pa je še vedno objavljal rezultate loterij v Gradcu, na Dunaju, v Trstu in Linzu.

Ključne besede

Prva svetovna vojna, Avstrija, denar, vojna posojila.

Povzetek

Najpomembnejši finančni projekt Avstrije med prvo svetovno vojno so bili razpisi in izvedba vojnih posojil. Pri teh akcijah se je Avstrija zgledovala po zaveznici Nemčiji. Ob razpisih so se pri prebivalstvu sklicevali na patriotizem in vdanost cesarju ter obljubljali vračilo posojenega denarja s primernimi obrestmi (6,5 % v letu 1915 in 5,5 % v letu 1916). V osmih razpisanih posojilih se je zbralo dobrih 33 milijard kron iz najrazličnejših virov. Vojno posojilo so vpisovali posamezniki, firme, javne ustanove, banke in posojilnice, denar se je zbiral v šolah in cerkvah itd. Zgled sta jim bila tudi oba avstrijska cesarja (Franc Jožef v drugem posojilu z 10 milijoni in Karel v šestem s 24 milijoni kron).

Država je blagajno polnila tudi še z raznimi davki, ki pa so pri prebivalstvu vzbujali nezadovoljstvo. Padala je tudi vrednost denarja (ob koncu vojne že 150-odstotni padec predvojne vrednosti). Kljub katastrofalnemu splošnemu stanju v državi pa je časopis »Štajerc« še vedno objavljal prav do konca vojne (oktober 1918) rezultate loterijskih žrebanj v Gradcu in Trstu.

58 Štajerc; 39/18 (29. 9. 1918) v prispevku „Zmanjšanje denarne vrednosti - tvoja lastna krivda“ („...kar smo pred vojno dobili za 1 K, za to moramo plačati danes od 5 do 10 K in še več.....Ti si kriv za to zmanjšanje vrednosti denarja, ne imej denarja doma!“... podpisi: Manfred grof Clary, c.kr. namestnik, dr Leopold Schuster, knezoškof graški, dr Michael Napotnik, knezoškof lavantinski, Edmund grof Attems, deželni glavar).

59 Štajerc; 42/18 (20. 10. 1918) v prispevku „Carine“ („...1 K v zlatu: 2,5 K v papirju“) in v 43/18 (27. 10. 1918) v prispevku „Eksistenčni minimum“ („...od 1600 K na 3600 K...“) in v „Loterijske številke.“

Nataša MAJERIČ KEKEC¹

Vsakdanje življenje na ormoškem področju med 1. svetovno vojno

Avtorica v prispevku obravnava življenje v zaledju, težave navadnih ljudi, načine, kako so se spopadali s težkimi časi, kakšne nasvete, zahteve jim je delila in postavljala država. Za prispevek je uporabljeno spisovno in grafično arhivsko gradivo, ki ga hrani Zgodovinski arhiv na Ptuj.

Mobilizacija

Ko je bila v Ormožu in okolici 26. julija ob 12. uri razglašena delna mobilizacija neaktivne vojske in dela črnosrajčnikov in ko ji je 31. julija sledila še splošna mobilizacija, je zastalo vse delo. Možje in fantje so se zbirali po gostilnah, kjer je vršalo kot v panjih.

Razglednica Središča ob Dravi: železniška postaja, kapela, glavna cesta, Zadravčev mlin, leta 1911, SI_ZAP/0219 Zbirka razglednic, št. 889.

¹ Nataša Majerič Kecec, višja arhivistka, Zgodovinski arhiv na Ptuj, Vičava 5a, 2250 Ptuj, e-pošta: natasa.majeric-kecec@guest.arnes.si

Razglednica Ormoža – veduta, leta 1917, SI_ZAP/0219 Zbirka razglednic, št. 752.

Samski fantje so po pripovedovanju vriskali in peli, vsi ostali pa so hodili sklonjenih glav in se tolažili, da bo vojna kratkotrajna. Vojaki so na fronto odhajali z vlaki, tako so bili kolodvori videti kot mravljišča. Vlak za vlakom je odvažal mobilizirance, dokler niso odšli vsi.²

Spremenjeno življenje

Z vojno se je udobno življenje končalo. Veljati so začeli novi ukrepi, ki so poostrili nadzor nad železniškimi progami in cestami, vpeljan je bil tudi strog nadzor nad prebivalstvom glede dela ter v pogovorih izraženega protivojnega mišljenja.³

Dečki v starosti od štirinajst do osemnajst let so bili deležni predvojaške vzgoje. Vključeni so bili v organizacijo Mladinski strelci (Jungschütze) in so po končanih vajah opravljali stražarsko službo.⁴

Po vseh občinah se je organizirala straža med 19. in 3. uro zjutraj. Vsak posestnik je moral poslati eno sposobno osebo (med njimi so tudi ženska imena!) pravočasno in na tisti dan, ko je bila na vrsti po določenem razporedu. Stražila sta po dva skupaj in pazila ter gledala, če so se kje pojavile tatvine ali pa požari. Stražarji so bili pod nadzorom orožnikov (vojaško organiziran organ, deželna policija, ki je skrbelo zunaj večjih mest za javno varnost).⁵

2 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najzer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 8.

3 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najzer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 11–12.

4 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najzer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 13.

5 SI_ZAP/0007 Trška občina središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 103, spisi za leto 1918, Knjižica županstva občine Obrež: seznam oseb, ki so stražile z datumi straženja (november 1914–julij 1915).

Vsem občanom!

Vamislju ukara skr. okr. glavakarstva v Štiji. Šk. 703 se mora po vseh občinah ikoršivati ponočna straža in sicer soltg te me zvečer do 6 te me zjutraj.

Ka stražo mora vsak hišni posestnik poslati sposobno osebo pravočasno in tisti dan ki mu je obložen. Straža obstojnik 2. možev kateri imajo posebno nalogo nasledovati ta. vime požare v št. ob. ter iste takej jasik obi. madn. Straže se hit po skr. orožništvu matgorovane

^{- kontrolorsku do me. nima strážit}

h. št.	Ime	Datumi
1	Salomon Marija	5 nov.
2	Salomon Rora	" "
3	Kosi Matjaš	6 "
4	Kuust Joan	" "
5	Trstenjok Jožef	7 "
6	Vrbavici Marija	7 "
7	Serec Joan	8 "
8	Glavnik Jožef	" "
9	Vapotii Jakob	9 "
10	Rakovce Joan	" "
11	Rausl Joan	10 "
12	Školiber Joan	" "
13	Hamberger Jakob	11 "
14	Rausl Anton	" "
15	Čerček Anton	12 "
16	Rausl Joan	" "

Knjižica županstva Občine Obrež: seznam oseb, ki so stražile, z datumi straženja (november 1914–julij 1915), prva in druga stran, SI_ZAP/0007 Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 103, spisi za leto 1918.

Narodnostne težave in odnos do Slovencev (aretacije in preganjanja)

Istočasno z mobilizacijo se je začela gonja proti Slovincem, ki so se zdeli nevarni ali politično nezanesljivi. Izvajale so se številne aretacije in hišne preiskave. Slovenci so bili sumljivi samo zato, ker so bili zavedni. Žal se je razbohotilo med krajanji tudi ovaduštvo, posledica katerega so bile aretacije in zapiranje.⁶ Marsikdo je bil zaprt brez zaslišanja. Med drugim sta bila iz Središča odpeljana v zapor v Gradec vodja sokolov Srečko Dogša in učitelj Franjo Serajnik, nato pa še delavka Tereza Primožič. Slednja dva sta bila po nekaj mesecih zopora izpuščena, Dogša pa je na žalost v zaporu umrl.⁷ Prav tako so vzeli prostost nadučitelju na šoli Sv. Lenart pri Veliki Nedelji (danes Podgorci) Francu Megli, ki se je moral zagovarjati pred vojnim sodiščem na Ptujju zaradi hujškaškega govora, ki ga je imel po maši pred cerkvijo, s tem govorom pa je nadaljeval tudi po cesti in v šoli. Dobil je eno leto težke ječe.⁸ V zaporih so Slovence mučili, zasramovali, nekatere tudi ustrelili. Oblast je v juliju 1914 razglasila hitro sojenje (nagli sod).

6 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 11–12.

7 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 8–9.

8 Štajerc, (1914, letnik XV., št. 44), Razno, str. 6.

Vojni ujetniki

Delo na polju in v hiši so v celoti morale prevzeti ženske. Še prav posebej težko jim je bilo zaradi pomanjkanja vprežne živine, ki so jo oddali za vojaške namene (kmetje so zaradi pomanjkanja konj pri svojem delu začeli uporabljati vole⁹). Da bi jih vsaj na neki način spodbudila, jim je država namenila denarno podporo, ki se je povečevala s trajanjem vojne. Žal pa je ta denar marsikatero žensko zapeljal, da so ga začele zapravljati za pijačo po gostilnah. Da bi vsaj delno nadomestili pomanjkanje moške delovne sile, so občine začele najemati vojne ujetnike za delo na poljih. Tako je Občina Središče julija 1915 naročila in tudi dobila 20 vojnih ujetnikov. Najprej so jih nastanili v žrebčarni, nato pa v šolski stavbi v Grabah. Za hrano in njihovo nastanitev je država prispevala 1 krono in 40 vinarjev, kasneje je prispevala samo še 80 vinarjev, ujetniki pa so za celodnevno delo dobili plačilo v višini 30 vinarjev. Ujetnike sta nadzirala dva avstrijska vojaka, kasneje jih je nadziral samo še eden. Po narodnosti so bili večinoma Rusi in Poljaki. Kar hitro so se vživeli v življenje pri nas, tudi domačini so jih lepo sprejeli, le na način dela na polju so se težko privadili. Po koncu vojne so nekateri ostali pri nas, dva sta se celo poročila z domačinkama.¹⁰

Begunci iz Galicije

V te kraje so bili zaradi pomanjkanja taborišč nastanjeni begunci iz Galicije. Tako je že septembra 1914 prispelo v Središče 108 oseb, ki so jih nastanili v žrebčarni in v šolsko poslopje v Grabah. Nato jih je nekaj odšlo v taborišče v Lipici, ostalih 59 pa je dobilo prostore v hiši št. 187 v Središču. Julija 1916 so se vrnili na svoje domove.¹¹

Goljufi na deželi

Na podeželju so se pojavili goljufi, ki so hoteli izkoristiti vojne razmere za svojo obogatitev in so kmetom govorili, da jim bo vojska vzela mlado živino. Če se želijo temu izogniti, naj živino prodajo njim. Tako so lahkoverni kmetje res po nizkih cenah začeli prodajati svojo živino. Prav tako so goljufi prepričevali kmete, ki so vojski oddali svoje konje, v zameno pa so dobili potrdila – listke, da tudi ti listki ne veljajo prav veliko, nato so jih odkupovali po nizki ceni.¹² Še najraje so si za žrtve izbirali ženske, katerih moške so bili v vojski, same pa se niso spoznale na ceno živine. Prav tako so po podeželju hodili goljufi, ki so hoteli kmete prepričati, da jim bo vojska vzela žito in druge gospodarske pridelke, naj jih torej raje prodajo njim. Zato je c. kr. namestništvo v Gradcu izdalo razglas z zagotovilom, da ne bo nihče jemal ničesar brez plačila, kar se je kasneje izkazalo za neresnično.¹³

Prepovedi, zaplembe, rekvizicija, odkupi, preskrba s hrano

Že takoj na začetku vojne so bile določene najvišje cene življenjskih potrebščin, seznam pa so nato sproti dopolnjevali. V tem seznamu so bili zraven žita in moke še riž, krompir, kislo zelje, čebula,

9 Štajerc, (1915, letnik XVI., št. 6), Pomanjkanje konj, str. 5.

10 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najzer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 13–14.

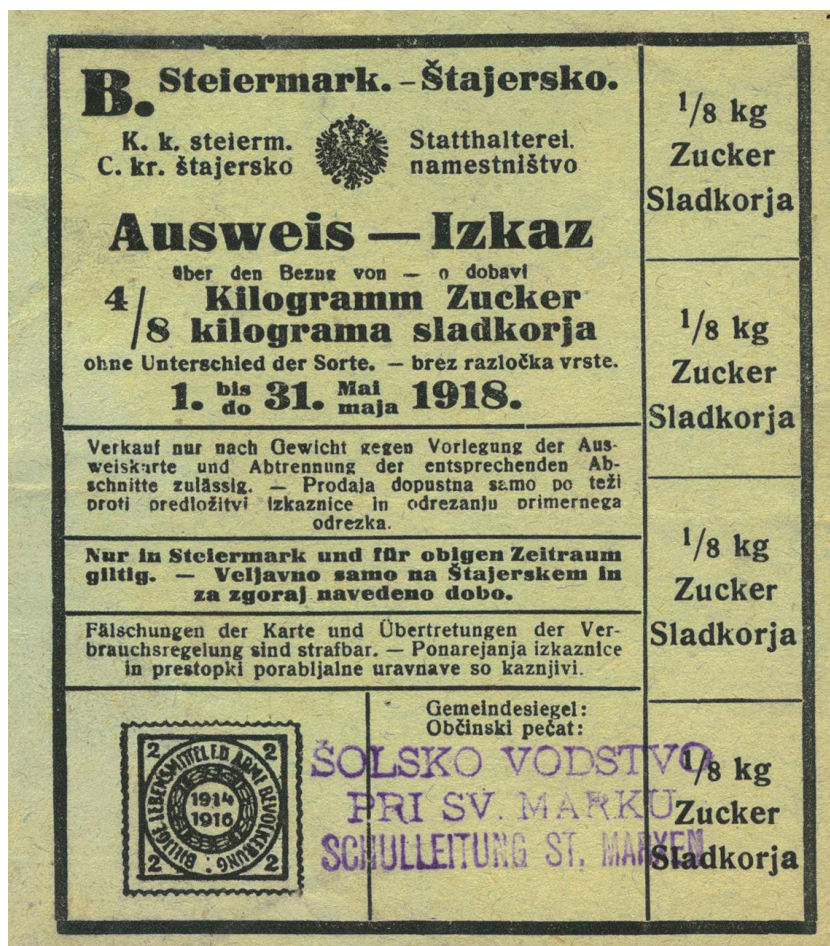
11 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najzer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 15.

12 Štajerc, (1914, letnik XV., št. 29), Svarilo, str. 4.

13 Štajerc, (1914, letnik XV., št. 29), Razglas, str. 4.

česen, kava, sladkor, sol, olje, meso, mast, mleko, maslo, jajca, drva, premog, otrobi in bencin.¹⁴ Z določitvijo najvišjih dovoljenih cen je oblast želela omejiti pri prodaji in nakupu oderuško in nesramno navijanje cen.

Skozi celotno vojno obdobje je bilo izdanih mnogo prepovedi in omejitev, ki so se nanašale na zasebno uporabo živil ter na predmete, ki so služili različnim vojaškim potrebam. Med drugim je bila prepovedana prosta prodaja govedi in konj. Med živili sta bila prepovedana prosta prodaja fižola, krompirja ter izvoz svinj in vina. Da se ne bi pojedlo preveč kruha, je bilo družinskim poglavarjem (očetom) naročeno, naj družinskim članom delijo kruh po kosih! Potrošnja mleka in zakoli domače živine so bili natančno določeni, za kruh, sladkor in maslo pa so bile vpeljane karte – nakaznice, ki jih je dobilo vsako gospodinjstvo določeno število na teden. Te karte je na začetku izdajala občina, kasneje (od 18. februarja leta 1917 dalje) pa kar vodstvo šole.¹⁵ Prve karte za moko in kruh so dobili prebivalci meseca marca leta 1916. S posebnimi nakaznicami je bila določena tudi količina žita za mletje.¹⁶

14 Štajerc, (1914, letnik XV, št. 27), Maksimalni tarif., str. 6.

15 SI_ZAP/0007, Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 103, izvlečki iz sejnih zapisnikov za leta 1882–1918 (napravljal A. Klasinc) – izpiski za leto 1917.

16 SI_ZAP/0204 OŠ Velika Nedelja 1878–1990, šk. 12, Šolska kronika 1907/08–1939/40, vpisi za šolsko leto 1914–1918.

Živilske nakaznice za moko, vojno kavo, krompir, milo in pralni prašek, sladkor in tobak, SI_ZAP/006 Zbirka muzejskega društva Ptuj 1605–1961, šk. 46, ovoj 6/1.

Vodja šole pri Veliki Nedelji Preindl je o teh kartah v šolski kroniki zapisal: »Na karte so revnejši sloji prebivalstva dobili na določeno obdobje določene količine za dostojno preživetje nezadostne količine kruha, moke in drugo. V zadnjem letu vojne (1918) so na karte že dobivali obutev, perilo, obleko (tudi papirnato) in tobak. Piva se je varilo malo, žganjekube so usabnile, le vino je še bilo na dosegu rok in se ga je tudi veliko popilo.«¹⁷

Večkrat se je v času vojne popisalo stanje domače živine in perutnine, zaloge zrnja, krompirja in stročnic (grah, fižol...), kar je služilo kot osnova za prostovoljne in prisilne rekvizicije.

Te popise je izvajala vojska od hiše do hiše in pogosto so se do prebivalcev obnašali nasilno in surovo. Na podlagi teh popisov se je potem predpisovala oddaja hrane. Za opravljanje takih in drugačnih »prikupnih« poslov (rekvizicije) je oblast kaj rada porabila tudi učitelje.¹⁸

17 SI_ZAP/0204 OŠ Velika Nedelja 1878–1990, šk. 12, Šolska kronika 1907/08–1939/40, vpisi za šolsko leto 1914–1918.

18 SI_ZAP/0007, Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 103, izvlečki iz sejnih zapisnikov za leta 1882–1918 (napravil A. Klasinc) – izpiski za leto 1917 in SI_ZAP/0204 OŠ Velika Nedelja, šk. 12, Šolska kronika 1907/08–1939/40, vpisi za šolsko leto 1914–1918.

V strahu, da bi zaradi obvezne oddaje hrane sami trpeli lakoto, so ljudje začeli skrivati pridelke (zrnje v sode, krompir in koruzo so zakopali na njivo ali v vinograde,¹⁹ mast so skrili v posode v kletah, v hlevu pod jasli...).

Ker so velike količine zrnja morali oddajati državi, prebivalstvo pogosto ni imelo kruha; ker ni bilo zrnja, niso mogli dovolj nahraniti svinj in posledica slabo hranjenih svinj je bilo pomanjkanje masti. Kmetje so morali oddajati tudi mast glede na težo svinje, in ker svinje niso bile lepo rejene, jim po oddaji tudi ni ostalo skoraj nič masti. Med drugim je primanjkovalo tudi usnja za obutev (izdelovali so se lesenih čevlji in čevlji z lesenimi podplati²⁰), primanjkovalo je olja, kave, sladkorja, petroleja, tobaka...²¹

Da bi bile vse njive pravočasno posejane in obdelane (saj je primanjkovalo moških) so bile ustanovljene »žetvene komisije«, katerih člani (poleg župana še drugi posestniki in šolski upravitelji v občinah) so morali nadzirati delo po poljih. Vsak član je moral poskrbeti, da so bila vsa polja do 20. maja zasajena.²²

V letu 1916 je bila rekvizicija zelo huda, vojska je s prebivalstvom surovo ravnala. Mletje žita so nadzorovali z zapisniki, ki so jih morali voditi za vsako stranko poimensko mlinarji sami. Viničarji so imeli velike težave s preskrbo s hrano za najete delavce, saj je sami niso pridelovali, če delavcem niso zagotovili hrane ni prišel nihče delat niti za dobro plačilo.²³

Kljub velikim odvzemom živil, sena in slame je vojska v letih 1917 in 1918 s konji vred stradala. Zato so naselja ob železniških progah, kjer so se ustavljali vojaški transporti, utrpela veliko škodo, saj so sestradani vojaki »oskubili« sadna drevesa, vrtove, jemali za sestradane konje pokošeno travo s travnikov ali posevke na njivah. Da se zaradi lakote vojaki ne bi pritoževali in bili celo nasilni, so dobili orožje šele, ko so prišli na bojišče.²⁴ V celotnem vojnem obdobju so Središčani oddali 387 glav goveje živine, prirastek jim je nastajal s teleti, ki jih niso jemali. Zmanjšanje števila goveje živine in konjev je imelo za posledico manjšo količino mleka in gnoja, to je pomenilo slabše obdelovanje zemlje, to pa manjši pridelek.²⁵ Leta 1917 so morali Središčani oddati 100 kosov perutnine. Kupiti se ni dalo nič, kvečjemu se je lahko kaj zamenjalo. Če pa je bilo že kaj naprodaj, je bilo tako drago, da si navadni ljudje tega niso mogli privoščiti.²⁶ Zaradi vojnega stanja je bilo ob prazniku vseh svetnikov celo prepovedano prižiganje sveč na grobovih.²⁷

Zaradi manjše proizvodnje so se cene živilom in industrijskim predmetom postopno zelo povišale. Primeri povišanja cen: leta 1917 je stal 1 meter platna 70K (prej 1K), moška obleka 400–600K (prej 55–60K), klobuk 40K (prej 2K), par čevljev 160–200K (prej 5–6K), dober konj 4000–6000K (prej

19 SI_ZAP/0007, Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 103, izvlečki iz sejnih zapisnikov za leta 1882–1918 (napravljal A. Klasinc) – izpiski za leto 1917.

20 SI_ZAP/0007, Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 101, spisi za leto 1916, spis 14.3.1916: dopis govori o dostavi lesenih čevljev krajevemu šolskemu svetu, da se da dobiti čevlje samo z lesenimi podplati).

21 SI_ZAP/0070_00070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 16–18.

22 SI_ZAP/0007, Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 101, spisi za leto 1916, zapisnik žetvene komisije, spis št. 543:

23 SI_ZAP/0007, Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 103, izvlečki iz sejnih zapisnikov za leta 1882–1918 (napravljal A. Klasinc) – izpiski za leto 1916.

24 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 16–18.

25 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 19.

26 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 16–18.

27 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 16–18.

600K)...Na žalost so se cene še dvigale in dosegle leta 1918 res nemogočo višino: čevlji so stali 300–500K, moška obleka 600–1000K, konj 6000–16000K... Težaki so na dan zaslužili 3–4K.²⁸ Iz zapisanega je razvidno, da je vrednost denarja padla. Država ni imela več kritja za papirnati denar, ki je bil v obtoku. Ljudje so zaradi kovinske vrednosti raje obdržali drobiž kot papirnati denar.²⁹

Zadnji dve leti vojne niso stradali samo vojaki na fronti, ampak tudi prebivalci. Tako so razne rekvizicije zredčile vsa živila na podeželju, pomanjkanje živil pa so še veliko bolj občutili v mestih. Tako so prihajali na podeželje trumoma z vlaki delavci in meščani s Ptuja in celo iz Maribora s praznimi nahrbtniki in potovalkami. Prihajali so z denarjem, oblekami in s posteljnim perilom, z gospodinjskimi predmeti, upajoč na zamenjavo le-tega za hrano. Hodili so tudi na Hrvaško, ki je bila z rekvizicijami manj obremenjena. Kupovali so vse, kar so bili kmetje pripravljeni prodati ali zamenjati za blago.³⁰ Država je preko razglasov opominjala prebivalce-kmete na nadomestne oblike krme za živino (predlagala je različne drevesne sadeže in drevesno listje).³¹

Tihotapljenje

Središče je bilo s svojo obmejno lego primeren kraj za tihotapljenje. Iz Medžimurja in Hrvaške so tihotapci v Središče dovažali predvsem jajca, zrnje, govedo, svinje, mast, maslo, meso, perutnino, fižol, prav tega naj bi se preko Središča pretihotapilo v vojnem času od 150 do 200 vagonov (1 kg fižola je stal 8K). Tihotapce so kaznovali madžarski in hrvaški obmejni stražarji, ki so jim odvzeli blago (naložena jim je bila tudi zaporna kazen), naše oblasti pa tega tihotapljenja niso preganjale, ampak so ga celo podpirale.³²

Zbiranje železja, zvonov

Za potrebe vojske so po domovih prisilno jemali kotle za žganjekuho, bakrene kotličke za segrevanje vode pri štedilnikih, bakren in medeninast okit konjskih vpreg, strelovode (pobrali so jih iz cerkva in šolskih poslopij³³), medeninaste gospodinjske predmete: žlice, možnarje, likalnike, svečnike...³⁴

Razpad (zahodne) fronte novembra 1918

Poverjenik za notranje zadeve je 7. novembra izdal prebivalcem navodilo, kako naj ravnajo z vojaki ob njihovem vračanju iz italijanske fronte proti svojim domovom. Prosil jih je, naj z njimi ravnajo lepo in jim dajo, kar jim pač lahko še dajo, da se le izognejo nasilju in opustošenju. Na primernih mestih so pripravili javne kuhinje, vojaške konje, ki so zaostajali, so lahko zaklali, njihovo meso se je uporabilo za vojake...³⁵ Skozi Središče je šla konjenica s topničarji, vendar se niso ustavili. Na Tratah

28 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Trška občina Središče, šk. 12, ovoj 103, izvlečki iz sejnih zapisnikov za leta 1882–1918 (napravil A. Klasinc) – izpiski za leto 1917.

29 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 19–20.

30 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 22.

31 SI_ZAP/0007, Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 100, spisi za leto 1915: Opomin za nadomestna krmila, 30. avgust 1915.

32 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 23.

33 SI_ZAP/0204, OŠ Velika Nedelja 1878–1990, šk. 12, Šolska kronika 1907/08–1939/40, vpisi za šolsko leto 1914–1918.

34 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 18.

35 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 20.

je bivakiral oddelek 70. Madžarske divizije in pustil ob svojem odhodu seno ter enega konja, ki ga je nato občina na dražbi prodala za 142 kron.³⁶ Kupovanje vojaških konjev je bilo strogo prepovedano, vendar so nekateri kljub temu to počeli; tako je neki Središčan kupil konja za pol hlebca kruha.³⁷

Nastanek »zelenih straž« in ropanje civilnega prebivalstva

Ko se je začela sesuvati avstro-ogrska monarhija in z njo njen varnostni aparat (orožništvo in policija), se je prebivalstvo začutilo svobodno in sproščeno. Posledica te sproščenosti je bil nastanek »zelenih gard«, oboroženih skupin civilnega prebivalstva in pobeglih vojakov, ki so začele ropati trgovine in privatne hiše ter odnašati vse kar so lahko. V naglici so nastale »narodne straže«, ki pa tem tolpom niso bile kos. Tako je tudi v okolici Središče ropala takšna skupina oboroženih moških. Lastniku parnega mlina Jakobu Zadravcu so poslali opozorilo – zahtevo, naj jim dostavi vino in moko, če ne, bodo napadli mlin. Ker se ni odzval na njihove grožnje, so ga res napadli, vendar je bil napad s pomočjo »narodne straže« odbit. Ista skupina je napadla tudi Golenkovo trgovino pri Miklavžu, pri čemer je dve osebi ranila. Na trgovine v Ormožu pa so navalili prebivalci kar brez orožja in si prisvajali vse, kar so mogli odnesti. Da bi se izognili zagroženi kazni, so potem nosili naropano blago nazaj.³⁸

Vojna je vplivala tudi na šolo in učence

Šolsko leto 1913/14 se je zaradi vojnih razmer končalo že 1. avgusta, čeprav bi moral pouk potekati še ves avgust. Zamujene ure so nameravali nadomestiti v naslednjem šolskem letu med različnimi počitnicami, ob pouka prostih četrtkih, pouk pa bi podaljšali do 15. septembra, saj so vsi domnevali, da se bo vojna hitro končala.³⁹ Zaradi začetka vojne v mesecu avgustu se je okrajni šolski svet na Ptuj obrnil na krajevne šolske svete in vodstva šol, naj predstavijo začetek šolskega leta na pomlad. Vendar se je večina odločila, da se začne šolsko leto 1914/15 kar jeseni.⁴⁰

Podaljševanje počitnic zaradi dela, ki so ga otroci morali opravljati doma sedaj še več, saj je primanjkovalo delovne sile, so se pojavljale skozi vsa vojna leta. Krajevni šolski svet Središče je prosil za odložitev začetka šolskega leta vsaj do 15. novembra s pripombo, če bo vreme lepo, drugače se lahko pouk začne prej.⁴¹ Večkrat so se pojavile tudi nalezljive bolezni, ki so zaprle šolska vrata predčasno ali pa kar za nekaj tednov (tako so ošpice in škrlatinka povzročile, da so se zaprla šolska vrata na OŠ Tomaž od januarja pa vse do aprila 1917).⁴² Kljub vsemu pomanjkanju in bedi so se še našli nekateri posamezniki, ki so pomagali otrokom v središki šoli z opoldansko toplo malico.⁴³

Ker so morali za vojno sposobni učitelji na fronto, je bilo glavno breme tudi tukaj na ženskah – učiteljicah. Zaradi pomanjkanja osebja so združevali razrede. Tako je bilo v združenem razredu, kjer je bilo običajno 90 otrok; če je deževalo jih je bilo okoli 30, ob lepem vremenu pa samo 12–20 otrok.

36 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 20.

37 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 21.

38 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 23–24.

39 SI_ZAP/0204, OŠ Velika Nedelja 1878–1990, šk. 12, Šolska kronika 1907/08–1939/40, vpisi za šolsko leto 1913/14.

40 SI_ZAP/0007, Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 99, spisi za leto 1914, obvestilo o začetku šolskega leta.

41 SI_ZAP/0007, Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 102, spisi za leto 1917 in ovoj 103, spisi za leto 1918, zapisnik seje krajevnega šolskega sveta 22.9.1918,

42 SI_ZAP/0125 OŠ Tomaž pri Ormožu, šk. 64, Šolska kronika 1870–1936, vpisi za leta 1914–1918.

43 SI_ZAP/0007, Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 102, spisi za leto 1917 in ovoj 103, spisi za leto 1918, zapisnik seje krajevnega šolskega sveta 22.9.1918.

Zaradi majhnega obiska otrok je bil pouk med 8.–12. uro, tako da so bili otroci lahko popoldan prosti⁴⁴ (prej je bil pouk deljen na dopoldan med 8. in 12. uro in popoldan med 13. in 15. uro⁴⁵).

Parola avstrijskih oblasti je bila »šola je zdaj postranskega pomena, vsi moramo delati le za vojsko, za našo pravično zmago«. Besede začasnega vodje šole pri Veliki Nedelji Jakoba Preindla: »Nobeno delo ni bilo tako nizkotno, nečastno, da se ga ne bi zaupalo učitelju. Učitelji so bili v času vojne najbolj zaničevana kasta... Imel sem izredno čast funkcionirati v šolskem okolišu kot cotar«. Učitelj Preindl je bil v vojnem času označen kot p.n. (politično nezanesljiv), vendar mu je kljub temu politična oblast zaupala prenekatero nalogo (po njegovem »rokovnjaške posle«). Dalje piše v šolski kroniki: »Če nisi mignil na migljaj, gorje ti!! Ves čas vojne je bilo za narod in za šolstvo eno samo mučenje in zatiranje. Za napredek v šolstvu ni bilo nobene možnosti.«⁴⁶

SI_ZAP/0219 Zbirka razglednic, razglednica avstro-ogrškega vojaka. Na hrbtni strani je napisano: Spomin na vojaško službo v bojnem letu 1914. Beljak, 26.12. Adolf. Pripis na hrbtni strani: ravnatelj šole na Hardeku Adolf Rosina, št. 804.

Pouk se je kljub vojnim razmeram začel vsako leto tako kot do tedaj prve dni v novembru, le leta 1917 se je začel šele 10. decembra zaradi razsajajoče griže. Enako se je ponovilo leta 1918 zaradi španske gripe in davice, ko je bil pouk odpovedan vse do konca decembra.⁴⁷ Zaradi izjemnih vojnih razmer so šolske oblasti dovolile v poletnih mesecih izostanek od pouka otrokom, starejšim od deset let. (Prej je veljala oprostitev od pouka za dva tedna samo tistim, ki so obiskovali 7. in 8. razred, da so lahko pomagali doma pri gospodarskih opravilih.) Zaradi pomanjkanja oblačil in obutve ter zelo hudih zim (v letu 1917) je bil šolski obisk tudi v zimskih mesecih precej slab.⁴⁸ Tako so otroci pripomogli k temu, da se ni ustavilo prenekatero poljedelsko delo. Pridelalo se je toliko hrane, da so se lahko dogajale rekvizicije pridelkov. Pri tem so šolski otroci telesno in duševno nazadovali in npravno propadali.

44 SI_ZAP/0125, OŠ Tomaž pri Ormožu, šk. 64, Šolska kronika 1870–1936, vpisi za leta 1914–1918, SI_ZAP/0187 OŠ Kog pri Ormožu 1931–1945, šk. 2, ovoj 16, Izvleček iz kronike za obdobje 1779 do 1928 in SI_ZAP/0204, OŠ Velika Nedelja 1878–1990, šk. 12, Šolska kronika 1907/08–1939/40, vpisi za šolska leta 1914–1918.

45 Jurkovič, Nada: Zgodovina šole v luči kronike (1878–1910). V: Destrnik, čas, ljudje, dogodki, Destrnik: Občina, 2006, str. 164.

46 SI_ZAP/0204, OŠ Velika Nedelja 1878–1990, šk. 12, Šolska kronika 1907/08–1939/40, vpisi za šolska leta 1914–1918.

47 SI_ZAP/0136, OŠ Hum pri Ormožu 1819–1977, šk. 24, ovoj 117, Zapisniki učiteljskih konferenc 1918–1940, vpisi za leto 1918 in SI_ZAP/0125, OŠ Tomaž pri Ormožu, šk. 64, Šolska kronika 1870–1936, vpisi za leta 1914–1918.

48 SI_ZAP/0125, OŠ Tomaž pri Ormožu, šk. 64, Šolska kronika 1870–1936, vpisi za leta 1914–1918.

Vojna je na mah uničila sadove šolskega dela predvojnih let. Na šoli so se neprestano menjavali učitelji, kar nikakor ni koristilo šolskemu pouku. Prav tako se je zanemarjala telesna vzgoja, ki je bila običajno po koncu pouka. Otroke so spuščali eno uro prej od pouka, prav v tem času, ko naj bi telovadili. Šolskih izletov ni bilo.

Šolska mladina je morala pod nadzorom učiteljev prodajati zunaj šolskega poslopja karte in znake v prid Rdečemu križu, nabirati listje robidnic in jagodnic (kar so potem poslali na fronto za čaj), koprive, gobe, divje kostanje, gozdne sadeže, koščice, kosti, grozdne peške, leskove palice, zbirati so morali po hišah kovine in izdelke iz kovine, volno, kavčuk, odpadno volno, papir, cunje...⁴⁹ (to se je dogajalo med poukom). Zaradi velikega pomanjkanja med prebivalstvom je decembra 1915 ameriški odbor poslal 28 kosov obleke za božičnico. Učitelji pa so razdelili vojaške čevlje med prebivalstvo (odkupiti jih je bilo možno po nizki ceni) in vojaške čevlje za šolarje (brezplačno).⁵⁰

Otroci so tudi z izdelki pomagali vojakom na fronti; tako so deklice višjih razredov šole pri Veliki Nedelji za vojake izdelale naslednje pletenine: 144 ušesnih pokrival, 29 zapestnikov, sedem dokolenk, sedem parov nogavic, 30 grelnikov kolen, 20 snežnih kučem, 50 krp za noge, iz papirja pa so izdelali 457 parov podplato.⁵¹

Učitelji so bilo prisiljeni opravljati mnoga druga dela, zato se pouk ni izvajal redno. Vodja šole pri Veliki Nedelji Preidl je zapisal v kroniki seznam izvenšolskih opravil – nalog: bil je komisar komisije za pregledovanje žitnih zalog, član žetvene komisije, popisoval je zaloge krompirja, sena in slame, popisoval govejo živino in svinje, bil predsednik prevzemne komisije za oddajo kovinskih predmetov, popisoval nasadne površine, kot potovalni učitelj predaval po občinah, nabiral od hiše do hiše vojna posojila, v občinskih uradih vodil delitev izkaznic za kruh in moko in od februarja 1917 dalje sam izdajal različne karte, izplačeval je vojaško podporo za pet občin, prodajal razne predmete v korist vojnega urada, bil je pooblaščenec avstrijskega vojaškega vdovskega sklada in sklada za siromašne, za katerega je sklepal vojna zavarovanja; vodil je referat za pisanje prošenj za oprostitev vojaške službe kmečkim črnovojnikom⁵² na podlagi vojnih dajatev, bil je pooblaščen za pisanje raznih prošenj v vojaških zadevah ter v zadevah glede dajatev in podpor.⁵³

49 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 19.

50 SI_ZAP/0204, OŠ Velika Nedelja 1878–1990, šk. 12, Šolska kronika 1907/08–1939/40, vpisi za šolska leta 1914–1918.

51 SI_ZAP/0204, OŠ Velika Nedelja 1878–1990, šk. 12, Šolska kronika 1907/08–1939/40, vpisi za šolska leta 1914–1918.

52 Med črno vojsko so spadala društva, ki so imela vojaške znake, npr. veteranska in strelska društva, častniki in vojaški uradniki v pokoju ali zunaj službe, ki jih niso potrebovali v vojski, domobranstvu ali mornarici do dopolnjenega 60. leta starosti, ter osebje žandarmerije, finančne straže in državno gozdarsko osebje, če jim je služba to omogočala. Največ črnovojnih obveznikov je bilo med državljani, sposobnimi za vojsko v starosti od 19 do 42 let, ki niso pripadali vojski, mornarici ali domobranstvu. Sprejemali so tudi prostovoljce. Črna vojska je bila podrejena posebnim črnovojnim častnikom, ki so bili častniki vojske ali domobranstva in za to posebej določeni, in častnikom v pokoju. Častniki črne vojske so bili uniformirani, podčastniki so imeli svoja častna znamenja (zvezde in portepé), moštvo, ki je bilo v civilni obleki, pa je imelo na levi roki črno-rumen trak z napisom bataljona, ki mu je pripadalo. Črnovojniki so bili od dneva poziva do izpusta iz vojaške službe podrejeni vojaškim kazenskim in disciplinskim zakonom. Vir: http://sistory.eu/TEI_publicacije/razstave/Kranjska_v_prvem_letu_velike_vojne/ch04.html (Barbara Žabota). Vojaki, ki zaradi starosti ali različnih telesnih pomanjkljivosti niso bili sposobni za služenje v redni vojski. Na fronti so jih uporabili le v skrajni sili, sicer pa so delovali v zaledju kot pripadniki pomožnih enot (Matija Turk): <http://www.svetinjjudje.si/si/clanki.wlgt?Id=4135>

53 SI_ZAP/0204, OŠ Velika Nedelja 1878–1990, šk. 12, Šolska kronika 1907/08–1939/40, vpisi za šolska leta 1914–1918.

Tudi učitelji so morali v korist Rdečega križa prodajati razne znake, dopisnice, prstane, navduševati prebivalstvo za vojno posojilo. Mnogi so bili ponosni na to, da so cesarju denar posodili, pa čeprav so bili to zadnji prihranki. Seveda so morali biti učitelji pri varčevanju vzgled z dejanji in besedami. V šolskih poslopih so mladinci in šolarji uprizarjali igre in s tem zaslužili nekaj denarja od vstopnin, ki so ga nato darovali za ranjene in sirote ali za vojni sklad.⁵⁴

Zaradi vojne sta se spremenila učni načrt in učna snov. V šoli so brali in pripovedovali o dnevnih dogodkih s front. Ti pogovori naj bi v otrocih budili domoljubno navdušenje in izražali nespremenljivo zvestobo do vladarja. V šoli se je gojila ideja edinosti, marljivosti, vestnosti in požrtvovalnosti. Pouk pri zgodovini se je vezal s trenutnimi dogodki, pri zemljepisu se je razlagal medsebojni vpliv narodnega gospodarstva in političnega življenja posameznih narodov.⁵⁵

Posledice vojne po besedah učitelja na šoli pri Veliki Nedelji Jakoba Preindla: »Pogin tisoče in tisoče naših najboljših ljudi, nešteto pohabljenec, pomanjkanje delovne sile, nemorala, neznosna draginja, pomanjkanje najbolj osnovnih življenjskih potrebščin, bujno cvetoče tihotapstvo in verižništvo, lepo se razvijajoč kapitalizem in padec naše valute.«⁵⁶

Ključne besede

Ormož in okolica, 1. svetovna vojna, živilske nakaznice, pomanjkanje, lakota, šola.

Viri

Časopis Štajerc (izhajal na Ptujju med leti 1900 in 1918).

Zgodovinski arhiv na Ptujju (ZAP)

SI_ZAP/0007, Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12.

SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče, 1955 (zgodovinski podatki od 1910 do 1945), šk. 28.

SI_ZAP/0136, OŠ Hum pri Ormožu 1819–1977, Zapisniki učiteljskih konferenc 1918–1940, šk. 24.

SI_ZAP/0204 OŠ Velika Nedelja 1878–1990, Šolska kronika 1907–1941, šk. 12.

SI_ZAP/0187 OŠ Kog pri Ormožu 1931–1945, Šolska kronika 1870–1936, šk. 64.

SI_ZAP/0006 Zbirka muzejskega društva Ptuj 1605–1961, šk. 46.

54 SI_ZAP/0125 OŠ Tomaž pri Ormožu, šk. 64, Šolska kronika 1870–1936, vpisi za leta 1914–1918.

55 SI_ZAP/0125 OŠ Tomaž pri Ormožu, šk. 64, Šolska kronika 1870–1936, vpisi za leta 1914–1918.

56 SI_ZAP/0204, OŠ Velika Nedelja, šk. 12, šolska kronika 1907/08–1940/41, vpis za šolska leta 1914–1918.

Povzetek

Tako kot drugod po Sloveniji in Evropi je morija 1. svetovne vojne prvič zajela tudi civilno prebivalstvo z neslutnimi katastrofami, kot so pomanjkanja, lakote, zaplembe, zastraševanja... Vojna je zahtevala zdrave močne moške, na domovih so ostale le ženske z otroki in s starci. Ker so bile potrebe vojske izredno velike (hrana, obleka, orožje...), so tudi prebivalci v zaledju morali skrbeti za njihovo preskrbo, kar pa je bilo zelo težko. Pridelava hrane je bila zelo slaba, saj je primanjkovalo semen, delovno vprežno živino so odpeljali za potrebe vojske, primanjkovalo je kreme za živali, zato so se živali počasneje redile, posledično je bilo manj hrane, obvezne oddaje hrane so ljudi pahnilo v lakoto. Špekulacije s prebrano so dosegle astronomske cene za osnovne življenjske potrebščine, na boljšem so bili le kmetje, ki so hrano pridelovali, vsi ostali pa so morali za hrano plačevati velike zneske. Razbobotilo se je tihotapljenje hrane predvsem v okolici Središča ob Dravi zaradi bližine Hrvaške, kjer obvezne oddaje hrane niso bile tako stroge.

Istočasno z mobilizacijo se je začela gonja prosti Slovence, ki so se zdeli nevarni ali politično nezanesljivi. Izvajale so se številne aretacije in hišne preiskave. Slovenci so bili sumljivi samo zato, ker so bili zavedni. Žal se je razbobotilo med krajani tudi ovadništvo, posledica katerega so bile aretacije in zapiranje. Marsikdo je bil zaprt brez zaslišanja. V zaporih so Slovence mučili, zasramovali, nekatere celo ustrelili.

Vojna je zelo škodila otrokom. Šolski otroci so v tem štiriletnem obdobju telesno in duševno nazadovali in npravno propadali. Vojna je na mah uničila sadove šolskega dela predvojnih let. Na šolah so se neprestano menjavali učitelji, kar nikakor ni koristilo šolskemu pouku. Večina dela je bila ponovno na ramenih žensk – učiteljic. Otroci so morali delati v dobro raznih dobrotelnih organizacij kar v času pouka. Tako so sodelovali pri mnogih nabiralnih akcijah. Ker so morali priskočiti na pomoč pri domačih opravilih, so veliko manjkali pri pouku. Kar nekajkrat med vojno so razhajale hude nalezljive bolezni, ki so spet povzročile izpad pouka. Parola avstrijskih oblasti je bila »šola je zdaj postranskega pomena, vsi moramo delati le za vojsko, za našo pravično zmago,« kar dovolj pove o skrbi za šolsko mladino.

V so tragedijo vojne lepo povzame navedek učitelja na osnovni šoli pri Veliki Nedelji Jakoba Preindla: »Pogin tisoče in tisoče naših najboljših ljudi, nešteto pobabljenec, pomanjkanje delovne sile, nemoralna, neznosna draginja, pomanjkanje najbolj osnovnih življenjskih potrebščin, bujno cvetoče tihotapstvo in verižništvo, lepo se razvijajoč kapitalizem in padec naše valute«.

Branko OBLAK¹

Gospodarske razmere med časom prve svetovne vojne na ormoškem področju

V gospodarskem pogledu je prva svetovna vojna pomenila na ormoškem področju, tako kot drugod, velik zastoj. Gospodarstvo je stagniralo, največji problem je postalo pridelovanje hrane in ob velikem pomanjkanju tudi pravično razdeljevanje hrane. Kljub temu da na ormoškem področju ni bilo velikih industrijskih obratov in velikih obrti, so se občinske oblasti na začetku vojne bale mobilizacije in odpuščanja zaposlenih, vendar neupravičeno, saj je kasneje delovne sile še primanjkovalo.

Oblast je ob pomanjkanju hrane pripravila vrsto omejevalnih ukrepov. Za določena živila so najprej uvedli omejevanje porabe ob določenih dnevih, ob večjem pomanjkanju živil so omejevali količine hrane, nato pa so uvedli še živilske karte.

Vojna je pustila sledove na vseh ravneh, tako na finančnem področju, v obrti, trgovini, gostinstvu in nastajajoči industriji. Na vseh področjih je oblast uvedla omejitvene ukrepe, ki so zavrli napredek.

Na podeželju so bile razmere podobne, ukrepi so prizadeli kmetovalce, ki so morali državi oddajati kmetijske pridelke.

Pridelovanje in razdeljevanje hrane

Ob izbruhu vojne leta 1914 so ljudje mislili, da bo vojna hitro končana. Vsakdo je nameraval vojno preživeti s svojimi zalogami hrane, vojska naj bi imela zadovoljivo oskrbo z orožjem in municijo. Vendar se je vojna zavlekla in vseh zalog je začelo zmanjkovati. Od vseh gospodarskih problemov, ki so se nakopičili, je bil največji ravno preskrba s hrano tako za vojake, še bolj pa za civiliste. Ko je postalo jasno, da bo vojna trajala dalj časa, je bilo treba pripraviti trajnejši načrt oskrbe prebivalstva s hrano in z osnovnimi dobrinami za preživetje.

Zato je 25. julija leta 1914 je avstro-ogrška vlada izdala ukaz, ki je med vojno določal ukrepe za preskrbo z osnovnimi stvarmi, tako za prebivalstvo kot tudi za prehrano v živinoreji. Vsi pridelovalci, trgovci prevozniki so morali redno popisovati svoje zaloge. Z ukrepi so nameravali uvesti nadzor

¹ Branko Oblak, višji arhivski sodelavec, Zgodovinski arhiv Ptuj, Vičava 5a, 2250 Ptuj, e-pošta: branko.oblak@guest.arnes.si

nad količinami blaga in dajali upravnim organom možnost zahtevati nadzor nad stanjem blaga in zalogo živil brez poprejšnjega obvestila. Zakon je pooblastil deželne, okrajne in občinske oblasti, da nadzirajo pridelovalce in trgovce, ki so morali poskrbeti za osnovno preskrbo občin z osnovnimi artikli, če jih ni bilo mogoče zagotoviti na drugačen način. Če teh ukrepov ne bi upoštevali, bi jim grozile stroge kazni. Zakon je bil rigorozen tudi za poviševanje cen. Kdor bi izkoristil vojne razmere za prekomerno višanje cen, bi tvegala poleg denarne in zaporne kazni tudi zaplembo zalog in izgubo obrtne pravice.²

Toda kljub tem strogim kazenskim ukrepom so se prehrabeni artikli izjemno hitro dražili. Najbolj osnovna živila, moka, meso, sladkor, goriva, kava.

Po poročilu Mestnega urada Ormož o tržnih cenah januarja 1915 je bila cena svinjskega stegna 2,20 krone, 20. avgusta istega leta pa je znašala že 4 krone. Vsi prodajalci mesa na tržnici so si morali pridobiti uradni certifikat oziroma cenik, kjer so bile cene mesa že določene. Cene so bile določene tudi za ostala osnovna prehranjevalna živila. Januarja 1915 so bile cene naslednje: 100 kilogramov krompirja je stalo 10,50 krone, 100 kilogramov moke 64 kron, 100 kilogramov riža 64 kron, 100 kilogramov fižola 56 kron, 100 kilogramov koruze 28 kron, 100 kilogramov sena 8 kron, 100 kg slame 6 kron, 100 kg ovsa 26,50 kron. Ormoški mestni urad je moral cene spremljati vsak teden in pošiljati podatke na deželno vlado in državno statistično komisijo na Dunaju.

Pomanjkanje moke, kot osnovnega prehranjevalnega živila, leta 1915 še ni bilo čutiti, vendar je prebivalstvo prizadela uredba, ki je omejevala porabo na 240 gramov moke na dan, obvezno mešanje in dodajanje slabših vrst moke ter časovno omejevanje peke kruha. Od konca januarja je začel veljati ukaz za peke, da je smelo imeti krušno testo le 50 odstotkov pšenične ali ržene moke. Kruh je vseboval vedno več koruzne, riževe, ječmenove ali ovsene moke ali krompirjeve kaše.

Aprila 1915 je stopil v veljavo predpis, na podlagi katerega je bilo mogoče kupiti moko in kruh samo na podlagi uradnih izkaznic oziroma živilskih kart. Ukrep je bil napovedan že vnaprej in oblasti so, da bi preprečili špekuliranje, omejile nakup moke na en kilogram. Sočasno je bil izveden tudi popis zalog moke, saj je vsakdo, ki je karte prevzel, moral navesti tudi domačo količino zalog moke. Kdor je prijavil zalogo moke, večje od 2 kilograma, je dobil zmanjšano število kart. Uredba je veljala le za mesta, medtem ko podeželje omejitev ali kart še ni poznalo. Poleti leta 1915 so razširili obveznost prodaje kruha in mlevskih izdelkov na karte na vso deželo Štajersko. Gospodinjstvo, ki je imelo doma več kot 7 kilogramov moke, ni dobilo kart, dokler se domača zaloga ni zmanjšala. Na teden so smeli porabiti 1400 g moke na osebo.³ Enako kot za moko, so v Ormožu uvedli prodajo na živilske karte tudi za sladkor, kavo, olje in maslo. Karte so uvedli v letu 1916.

2 Državni zakonik za kraljevino in dežele zastopane v državnem zboru št. 194/14, 228/15, 261/16, 131/17).

3 Deželni zakonik in ukazni list za vojvodino Štajersko, št. 38/15.

Oktobra 1916 so uvedli prodajo na karte tudi za slanino in mast, vsak je dobil 12 dkg na teden. Ker je bilo pomanjkanje maščob veliko, so uvedli ob zakolu svinje obvezno oddajanje slanine proti plačilu.

Država je najbolj nadzirala porabo in distribucijo mesa. Od maja 1915 sta bila uvedena dva brezmesna dneva (torek, petek), ko je bilo prepovedano prodajati meso. Junija 1916 je bilo z uredbo prepovedano tudi uživanje mesa (ponedeljek, sreda, petek). Uredba je veljala tudi za privatna gospodarstva. Brezmesnih dni so se morali držati tudi ob praznikih. Tudi meso se je prodajalo na karte.

Že leta 1915 se je proračun mestne občine zelo znižal, denarja niso imeli kje vzeti, zato so za krpanje proračuna uvedli poseben prehrabeni davek. Ob že tako povečanih cenah živil je občina obdavčila za 20 odstotkov vino, mošt in meso. Za 8 kron na hektoliter so obdavčili tudi žganje in špirit, ne glede na stopnjo alkohola.

Pomanjkanje hrane je bilo vedno večje. Situacija glede oskrbe ormoškega okraja se je zaostila. Prebivalci so začeli dobivati manjše količine hrane, kot bi jim pripadala. Živila, ki so bila namenjena za civilno prebivalstvo, so bila preusmerjena za vojsko na frontah.

Zaradi vse večjega pomanjkanja hrane za civilno prebivalstvo, je Zveza nemških mest Avstrije leta 1917 ustanovila Nakupni zavod nemških mest in trgov Avstrije. Namen zavoda je bila nabava osnovnih prehrabnih izdelkov, sveže zelenjave in sadja iz dežel avstro ogrskega cesarstva.

Vojne razmere na finančnem področju

Ob začetku vojne se je zastavilo vprašanje financiranja vojaškega spopada. Pri tem avstrijska država ni bila izvirna, kot mnoge druge, in je vojaške potrebe financirala zelo enostavno – s povečanjem davkov oziroma uvajanjem novih. Ker to ni zadostovalo, pa še z najemanjem kreditov na trgu kapitala s kar serijskimi vojnimi posojili in z zadolževanjem pri emisijski banki. O velikem obsegu potreb govori dejstvo, da je bil zadnji avstrijski mirnodobni proračun kar šestkrat manjši kot v zadnjem vojnem letu. Taka politika zadovoljevanja vojaških materialnih potreb in podeljevanja vojnih podpor delu prebivalstva je seveda gromozansko povečala denarno maso v obtoku.

Denarni zavodi so se srečevali z doslej neslutnimi težavami presežne likvidnosti. V prejšnjih obdobjih neznane zagate, v letih pred vojno ko je kapitala prej primanjkovalo kot ne, so premoščali z vpisovanjem vedno novih vojnih posojil, kar je vodilo v neke vrste začaran krog, saj se je izločen denar nemudoma spet pojavil v denarnih zavodih v obliki hranilnih vlog.⁴

Večinoma na podeželju so bile že pred prvo svetovno vojno ustanovljene posojilnice, ki so delovale na podlagi zadrugne zakonodaje. To so bile zadruge z omejenim in neomejenim jamstvom. Med vojno je interes za članstvo v kreditnih zadrugah v glavnem stagniral, povečal pa se je denarni promet.

⁴ Lazarevič-Prinčič, Zgodovina slovenskega bančništva, Ljubljana, 2000, str. 43.

Zadruge so morale izplačevati raznim društvom in dobrodelnim ustanovam del čistega dobička.

Hranilnice in posojilnice na ormoškem podeželju, ki so preživele vojno, so bile ustanovljene po Raiffeisnovih načelih večinoma nekaj let pred začetkom vojne. To so bili najštevilčnejši denarni zavodi, ki so bili ustanovljeni skoraj v vsaki župniji in so bili dostopni slehernemu kmetu, ki je želel varčevati ali najemati posojilo. Denar za najemanje hipotekarnih posojil je bil za te hranilnice predrag, zato so se ukvarjale večinoma z osebnimi posojili. Med vojno so hranilnice v glavnem mirovale, finančne razmere so bile negotove in pri odobravanju posojil so bile zelo previdne. Število članstva je med vojno stagniralo, saj članstvo svojega denarja v hranilnice ni nalagalo.

Med vojno so delovale naslednje kreditne zadruge:

- okrajna posojilnica v Ormožu,
- ljudska hranilnica in posojilnica v Ormožu,
- hranilnica in posojilnica v Središču ob Dravi,
- hranilnica in posojilnica Svetinje,
- hranilnica in posojilnica Sv. Tomaž pri Ormožu,
- kmečka hranilnica in posojilnica v Sv. Tomažu pri Ormožu,
- hranilnica in posojilnica pri Veliki Nedelji.

V samem mestu je delovala po principu regulativnih hranilnic Mestna hranilnica Ormož.

Poglejmo medvojno delovanje Hranilnice in posojilnice Svetinje.

Zadruga je bila član Zadružne zveze Slovenije iz Ljubljane, ki je tudi opravljala revizije.

Načelnik zadruga je bil Alojz Bogša, nadzorniki pa Franc Vraz, Jožef Habjanič, Franc Antolič, Ivan Kosi in Ivan Pučko.

V prvem letu vojne, leta 1914, je denarni promet znašal 62.764 kron (32.421 K prejemkov in 30.342 K izdatkov). V zadrugo je bilo včlanjenih 88 članov. Med letom so pristopili 4 člani, izstopil pa je eden. Obrestna mera za hranilne vloge je znašala 4,5 odstotka.

Na koncu leta 1916 je imela hranilnica 96 članov. Denarni promet se je naglo povečal na 287.263 K. Najbolj so se povečale seveda hranilne vloge. V začetku leta 1916 so znašale 52.533 K, na koncu leta pa 85.129 K. Razlog za rast je bila presežna denarna likvidnost, ki so jo sprožila razpisana vojna

posojila. Zadruga je zaradi tega zmanjšala obrestno mero na hranilne vloge na 4 odstotke, vendar je denar še vedno pritekal. Sveži presežni denar je na koncu končal kot hranilne vloge.

Zadruga je vplačala tudi za 10.790 K vojnega posojila, vendar je leto sklenila brez izgube. Ob koncu vojne, leta 1918, se je v hranilnici z 98 člani denarni promet povečal še za enkrat in je znašal 704.315 K, čeprav so obresti na hranilne vloge znižali na 3,5 odstotke.

Na podoben način so vojno vihro preživele tudi ostale kreditne zadruge.

Vojna posojila

Zaradi ogromnih stroškov vojne je seveda državi primanjkoval denar. Iz te stiske si je vlada skušala pomagati s postopnim razpisom vojnih posojil. V razpisih je obljubljala zelo ugodne obrestne mere, vojakom na fronti zaslužen dopust, vojnim obveznikom, ki še niso bili vpoklicani, pa odložitev vpo-klica. Za propagando so namenili velika sredstva, tiskanega je bilo ogromno reklamnega materiala.

Obljube so bile res velike, država je med celotno vojno izpraznila denarnice svojih državljanov in blagajne vseh upravnih, lokalnih in gospodarskih subjektov. Po razpadu Avstro-Ogrske, leta 1918, so vsi, ki so vložili denar v vojne obveznice, svoje premoženje gladko izgubili. Marsikateri od vplačnikov vojnega posojila, ki ga je zavedla visoka obrestna mera (tudi 7%), je vplačal vse svoje prihranke.

V ormoškem okraju so bili med najbolj prizadetimi tudi mladoletni otroci. Izgubili so ves denar, ki so ga imeli pupilarno varno naloženega v mestnih hranilnicah na Ptujju in v Ormožu. V Ormožu je takratni predstojnik okrajnega sodišča v Ormožu kot nadvaruh prisilil vse varuhe mladoletnikov, da so morali denarne naložbe svojih varovancev vpisati za vojno posojilo.

Avstrijska vlada je razpisala 8 vojnih posojil, in sicer: meseca novembra 1914, meseca maja in oktobra 1915, meseca maja in novembra 1916, meseca maja in novembra 1917 in zadnje posojilo meseca maja 1918.

Trška občina Središče je morala v ta namen žrtvovati vsega skupaj 70.000 kron. Ker vsega tega denarja niso imeli, so morali najeti posojilo pri lastniku parnega mlina v Središču ob Dravi Jakobu Zadravcu.⁵

5 ZAP, SI_ZAP/70, rokopisna zbirka R-72, Kronika trga Središče, 1955, str. 17.

Propagandni plakat za 7. avstrijsko vojno posojilo v letu 1917, (ZAP, SI_ZAP/5, Mestna občina Ptuj, škatla štev. 238, ovoj 11299/17).

Obrt v vojnih razmerah

Že prihajajoča industrijska revolucija, nato pa prva svetovna vojna, sta močno prizadeli tudi ormoško obrtništvo. Precej obrtnikov je moralo med vojno zapustiti svoja delovna mesta. Nekaterim se občutno padla delovna naročila, saj je določenih surovin, kot so železo, kože, steklo, prehrembene surovine in petrolej, občutno primanjkovalo.

Zaradi pomanjkanja kož in usnja so začeli obrtniki izdelovati čevlje tudi z lesenimi podplati. Cena je bila razvrščena v štiri skupine glede na velikost čevljev. Cena se je gibala od 9 do 17 kron za par čevljev.

Po drugi strani pa so nekateri obrtniki, kot npr. kovinarji, krojači in čevljarji, zaradi vojnih naročil dobili več dela, vendar so bile njihove usluge slabo plačane.

Ormoški obrtniki so zaradi vojne zapirali svoje obrti. Ali je padel promet ali pa so bili rekrutirani. Po podatkih Registra obrti za mesto Ormož je bilo v ormoškem okraju še leta 1913 prijavljenih 62 prostih obrti, nato pa je v letih vojne število stalno padalo. Med vojno je stalno delovalo samo še 23 obrti: 2 šivilji, trije trgovci (Brodar, Ludvik Kuharič, Amalija Pevec), 4 gostilničarji (Marija Horvat, Julijana Skorčič, Josipina Zabavnik, Johan Havlas), čevljar, klobučarka, krojač, usnjar, 2 kovača, sedlar, fotograf (Marija Polak) in ključavničar. (Okrajna obrtna zbornica Ptuj, škatla štev. 31).

V okolici Ormoža so delovali še en kovač, 3 mlinarji (Bukovec, Ivanuša, Šef), šivilja, ključavničar, medicinar, mesar (Franc Podplatnik iz Sejancev) in kolar.⁶

Trgovska dejavnost

V obravnavanem obdobju je bilo v mestu Ormož največ trgovin z mešanim blagom, katerih lastniki so bili manjši trgovci. Nekaterne trgovine so bile tudi že specializirane. Pojavile so se manufakture in trgovine s špecerijskim blagom, prodajalne vina in brezalkoholnih pijač, trgovina s kurivom in z gorivom.⁵ Med vojno je trgovina delovala v oteženih razmerah. Primanjkovalo je osnovnih življenjskih potrebščin, določena živila so se dobila samo na karte. Cene so naglo naraščale, zato je oblast nekaterim strateškim živilom določala fiksne cene.

⁶ ZAP, SI_ZAP/43, Okrajna obrtna zbornica šk. štev. 33, Obrtni register za Ormož in okoliš 1899–1940.

Gostinstvo

Prva svetovna vojna je prizadela tudi gostinstvo. Gostilničarjem je primanjkovalo mesa in kruha, vojaki so smeli obiskovati gostilne omejeno.

Medvojne gospodarske razmere v Središču ob Dravi

Gospodarski omejitveni ukrepi, ki so veljali za mesta, na podeželju niso bili tako rigorozni. Kmetje takega pomanjkanja hrane in osnovnih življenjskih potrebščin vendarle niso tako občutili.

Izdani ukrepi in prepovedi okrog omejitev na podeželju so se nanašali največ na zasebno uporabo živil ter na strateško pomembne vojne potrebščine.

Zaradi tega je bila prepovedana prodaja konj in goveje živine, izvoz svinj, fižola in krompirja. Prepovedano je bilo pečenje peciva iz pšenične moke, prepovedani izdelava velikonočnih pisank in uporaba sveč na grobovih. Da se ne bi pojedlo preveč kruha, je bilo družinskim poglavarjem prepovedano dajati kruh družinskim članom po kosih. Prepovedano je bilo tudi izdelovanje pijač iz sadja in mletje krušnega zrnja na žrmlje. Mlinarji so lahko mleli žito proti odškodnini samo Hrvatom, domačini so imeli tudi za mletje žita nakaznice, ki so omejevale količino žita. Če je bila ob kontrolah najdena prevelika količina mletega zrnja, so moko zaplenili brez odškodnine. V zadnjem letu vojne, v letu 1918, pa so bili središki mlini enostavno zapečateni.

Tudi potrošnjo mleka in klanje domače živine je oblast natančno določala. Za kruh, sladkor in maslo so bile izdane karte, ki jih je najprej izdajala Občina Središče, nato pa vodstvo šole.

Z večkratnim popisom se je ugotavljalo številčno stanje domače živine in perutnine, kot tudi zaloge zrnja, krompirja in zelenjave. Na podlagi teh popisov je bila predpisana obvezna oddaja življenjskih potrebščin. Točnost popisov hrane in zalog je ugotavljala od hiše do hiše vojska, ki je nemalokrat postopala z ljudmi skrajno nasilno in surovo.

Da bi se izognili lakoti so si domačini poskušali zagotoviti potrebne količine hrane s skrivanjem. Žito so skrivali v vinskih sodih, krompir so zakopali na njivah, mast v posodah po kletih in jasliah.

Za oskrbovanje taboriščne bolnice v Strnišču je morala Občina Središče zagotoviti dnevno 78,5 litra mleka. Te količine mleka dostikrat niso dosegli, zato je okrajno glavarstvo na teren v spremstvu orožnikov pošiljalo svoje uradnike, ki so v zgodnjih jutranjih urah spremljali molžo. Po izmerjeni količini pomolzenega mleka so nato določevali obvezno oddajo.

Od vsake zaklane svinje je moral posestnik oddati mast. Oddaja je bila določena po teži zaklane svinje, pri teži do 60 kg 3 kg masti, pri teži od 60 do 100 kg 6 kg masti, pri teži nad 100 kg pa 10 kg masti.

Usnja za obutev, olja, kave, sladkorja in petroleja ni bilo dobiti v zadostni meri, tudi tobaka in cigaret ne. Tobak je bil do polovice mešan z bukovim listjem.

Leta 1917 so morali Središčani oddati 100 kosov perutnine, prisilno pa so jim bili odvzeti tudi kotli za žganjekuho (razen dveh), bakreni kotlički za ogrevanje vode pri štedilnikih, bakreni in medeninasti deli na konjskih vpregah in strelovodi. Odvzeti so bili tudi medeninasti gospodinjski predmeti, možnarji, likalniki in svečniki.

Za prelivanje v topove so bili v Središču odvzeti trije zvonovi farne cerkve Sv. Duha na Grabah in dva zvonova kapele Žalostne matere božje v Središču.

Predpisane so bile tudi razne nabiralne akcije, kot so nabiranje cvetja za čaj za vojsko, nabiranje kopriv in kostanjev, zbiralo se je staro železo, tekstil, papir, kožuhovina, nerabne volnene rokavice in nogavice, nasploh vse, kar bi vojska lahko potrebovala v vojne namene.

Številčno stanje in gibanje domače živine in perutnine med vojno prikaže naslednja tabela:⁷

Leto	Teleta	Telice in biki	Krave	Svinje	Konji	Perutnina
1914	164	116	347	1246	179	2764
1915	147	91	268	1133	109	2613
1916	122	53	251	1091	107	2574
1917	96	33	226	759	91	2447
1918	133	26	248	886	107	2479

Med vojno je bilo Središčanom odvzeto 387 glav goveje živine in konj. Primanjkljaj se je poznal pri zmanjšanju količine pridelanega mleka in gnoja, s čimer se je poslabšalo obdelovanje zemlje, kar je povzročalo manjši pridelek.

⁷ ZAP, SI_ZAP/70, rokopisna zbirka R-72, Kronika trga Središče, 1955, str. 19.

Ključne besede

Prva svetovna vojna, pomanjkanje, živilske karte, vojno posojilo, varčevalni ukrepi, omejitveni ukrepi, cene živil.

Viri

Državni zakonik za kraljevino in dežele zastopane v državnem zboru št. 194/14, 228/15, 261/16, 131/17).

Zgodovinski arhiv na Ptuju (ZAP)

SI_ZAP/70, rokopisna zbirka R-72, Kronika trga Središče, 1955.

SI_ZAP/43, Okrajna obrtna zbornica šk. štev. 33, Obrtni register za Ormož in okoliš 1899–1940.

Literatura

Lazarevič-Prinčič, Zgodovina slovenskega bančništva, Ljubljana, 2000.

Povzetek

V gospodarskem pogledu je prva svetovna vojna pomenila na ormoškem področju, tako kot drugod, velik zastoj. Gospodarstvo je stagniralo, največji problem je postalo pridelovanje hrane in ob velikem pomanjkanju tudi pravično razdeljevanje hrane. Ko je postalo jasno, da bo vojna trajala dalj časa, je bilo treba pripraviti trajnejši načrt oskrbe prebivalstva s hrano in z osnovnimi dobrinami za preživetje. Oblast je ob pomanjkanju hrane pripravila vrsto omejevalnih ukrepov. Za določena živila so najprej uvedli omejevanje porabe ob določenih dnevih, ob večjem pomanjkanju živil so omejevali količine hrane, nato pa so uvedli še živilske karte. Z ukrepi so imeli namen uvesti nadzor nad količinami blaga, upravnim organom možnost zahtevati nadzor nad stanjem blaga in zalog živil brez poprejšnjega obvestila. Zakon je pooblastil deželne, okrajne in občinske oblasti, da nadzirajo pridelovalce in trgovce, ki so morali poskrbeti za osnovno preskrbo občin z osnovnimi artikli, če jih ni bilo mogoče zagotoviti na drugačen način. Kljub vsem tem ukrepom so ostali prebivalci, zlasti meščani, brez osnovnih življenjskih potrebščin.

Toda kljub tem strogim ukrepom so se prehrabeni artikli izjemno hitro dražili, saj je bilo pomanjkanje le-teh veliko. Najbolj so se dražila osnovna živila, moka, meso, sladkor, goriva, kava.

Na finančnem področju so se denarni zavodi srečevali z doslej neslutnimi težavami presežne likvidnosti. V prejšnjih obdobjih neznane zagate (v letih pred vojno je kapitala prej primanjkovalo kot ne) so premoščali z vpisovanjem vedno novih vojnih posojil, kar je vodilo v neke vrste začaran krog, saj se je izločeni denar nemudoma spet pojavil v denarnih zavodih v obliki branilnih vlog.

Na ormoškem področju so bile že pred vojno na podeželju ustanovljene kreditne zadrage. Te so delovale po Raiffaisnovih in Schulze-Delitschevih načelih. Med vojno so kreditne zadrage mirovale, medtem ko so branilnice morale vplačati velika sredstva za avstrijska vojna posojila. Prihajajoča industrijska revolucija, nato pa prva svetovna vojna, sta močno prizadeli tudi ormoško obrtništvo. Precej obrtnikov je moralo med vojno zapustiti svoja delovna mesta. Nekaterim se občutno padla delovna naročila, saj je določenih surovin, kot so železo, koža, steklo, prehrabene surovine, petrolej, občutno primanjkovalo. Po drugi strani pa so nekateri obrtniki, kot npr. kovinarji, krojači in čevljarji zaradi vojnih naročil dobili več dela, vendar so bile njihove usluge slabo plačane.

Gospodarski omejitveni ukrepi, ki so veljali za mesta, na podeželju niso bili tako rigorozni. Kmetje takega pomanjkanja hrane in osnovnih življenjskih potrebščin vendarle niso tako močno občutili.

Izdani ukrepi in prepovedi okrog omejitev na podeželju so se nanašali največ na zasebno uporabo živil ter na strateško pomembne vojne potrebščine. Kljub temu pa je vojna vibra pustila svoje sledi tudi tukaj.

Nataša KOLAR¹

Vojni ujetniki na širšem ormoškem območju med prvo svetovno vojno

V prispevku avtorica predstavlja področja javnih del, ki so jih izvajali vojni ujetniki v dvojni monarhiji med prvo svetovno vojno. Na osnovi pomanjkljivo obranjenih arhivskih podatkov omenja za širše ormoško območje številne predloge javnih del, med katerimi je bil sprejet le eden, in sicer delitev (komasacija, arondacija) hribovske ceste Hlaponci–Polenšak v dolžini 1,5 kilometra. Piše o predpisih, ki so urejali ravnanje z vojnimi ujetniki, o njihovi nastanitvi, njihovem delu in drugem, kar je bilo povezano z izvajanjem delovne pomoči pri zainteresiranih delodajalcih (lokalne oblasti, zasebni podjetniki, obrtniki, veleposestniki, kmetje), ki so morali gospodariti na osnovi vojnega gospodarstva in s tem povezane zakonodaje.

Status vojnega ujetnika so udeleženske prve svetovne vojne urejale po določenih pravilnikih dveh haških mirovniških konferenc iz let 1899 in 1907. Določila o ravnanju z vojnimi ujetniki, ki so jih podpisnice sprejele leta 1907, so bila splošna in so bila s posredovanjem Rdečega križa z dodatnimi dogovori natančno določena šele med veliko vojno.² Izkušnje, pridobljene med veliko vojno, so bile vključene v ženevski sporazum o ravnanju z vojnimi ujetniki v letu 1929.

Vodenje in urejanje avstrijskih vojnoujetniških zadev je bilo v pristojnosti 10. oddelka vojnega ministrstva. Kmalu po izbruhu vojne je bil oddelek izpostavljen težki preizkušnji, saj je število vojnih ujetnikov zelo presegalo do tedaj znane dimenzije zajetih nasprotnih vojakov; dogovorjeni načrti in priprave za sprejem sovražnih vojakov tako dejanskim potrebam niso ustrezali.

Med prve naloge 10. oddelka je spadalo iskanje ustreznih lokacij objektov za njihovo nastanitev, pri čemer so jih razdelili v dve kategoriji, in sicer za višje častnike in za navadne vojake. Prvo skupino naj bi nastanili v gradovih, dvorcih, hotelih, zdraviliščih, gostiščih. Za drugo skupino pa je bilo že od začetka vojne mišljeno, da jih bodo namestili v barakarska taborišča.

Z vpoklicem moških vojnih obveznikov v vojsko je prišlo na vseh delovnih področjih Avstro-Ogrske do pomanjkanja delovne sile, saj so bili vpoklicani v vojsko številni možje različnih poklicev in stanov, ki so do tedaj delali v različnih gospodarskih panogah. Da bi lahko gospodarstvo v vojnih

¹ Mag. Nataša Kolar, muzejska svetovalka, Pokrajinski muzej Ptuj Ormož, Muzejski trg 1, 2250 Ptuj, e-pošta: natasa.kolar@pmpo.si

² Schlögl-Ernst, 2014, str. 127.

razmerah zaradi pomanjkanja delovne sile potekalo kar se da normalno, je bila avstrijska oblast primorana ukrepati. Odločila se je, da bo v ta namen uporabila begunce in vojne ujetnike, saj jih je vzdrževala in oskrbovala na državne stroške. Avstrijske oblasti so vojne ujetnike ločile na tiste, ki bi delali na vojaških objektih, in na tiste, ki bi delali v okviru javnih oziroma civilnih del na državni ravni.³

Predstavniki avstrijske vlade so februarja 1915 na Dunaju sestavili obsežen načrt projektov, pri katerih bi v okviru javnih del sodelovali vojni ujetniki. Prevladovala so dela v rudarstvu, obrti, industriji, izgradnji strateških prometnih povezav, pri obdelovanju zemlje oziroma melioracijskih in regulacijskih delih.⁴ Vojni ujetniki so postali zelo pomembna pomožna delovna sila za zainteresirane delodajalce (lokalne oblasti, zasebne podjetnike, obrtnike, veleposestnike, kmete), ki so morali gospodariti na osnovi vojnega gospodarstva in s tem povezane zakonodaje.

Zelo pogosto so avstrijske oblasti za delovno pomoč pri javnem delu spreminjale predpise za naročilo vojnih ujetnikov. Prvi vladni predpisi so za dodelitev delovne pomoči določili kot najnižje število 200 vojnih ujetnikov. Vse to je omejilo krog potencialnih delodajalcev, kar ni ostalo brez njihovih ugovorov.⁵ Junija 1915 so to številko zmanjšali na 30, marca 1916 na 10 in v letu 1917 na 3 vojne ujetnike. Na osnovi politične, socialne in zdravstvene presoje so lahko vplivali nižji državni upravni uradi, na to, kam bodo poslali vojne ujetnike na delo. Presoditi so morali o dveh primerih, ki sta bila povezana z vprašanjem: ali bi bila oddaja vojnega ujetnika konkurenca delovnemu trgu? V prvem primeru so morali preučiti stanje razpoložljivosti domače delovne sile (begunci, evakuiranci), v drugem primeru pa, če je šlo za državna ali javna dela, ki zaradi visokih stroškov sploh ne bi bila izvedena (melioracije, rekultivacija, močvirna kultura).⁶

Na pobudo avstro-ogrskih oblasti so deželna namestništva začela zbirati predloge za javna dela, pri katerih bi lahko kot delovno pomoč uporabili vojne ujetnike. Državno namestništvo v Gradcu je po političnih okrajih pripravilo 28. februarja 1915 seznam načrtovanih javnih del,⁷ vendar je kmetijsko ministrstvo odločno zavrnilo vse gradbene želje državnega namestništva in nižjih političnih oblasti zaradi pomanjkanja sredstev.⁸

Ob industriji, obrti, trgovini je bilo podrejeno vojnemu gospodarstvu tudi kmetijstvo. Pri preurejanju kmetijstva za potrebe vojnega gospodarstva je imela država večje težave kot pa pri drugih gospodarskih panogah. Ker je primanjkovalo mehanizacije in delovne sile, je preusmeritev le delno uspela. Temu primerna je bila ob koncu koledarskega leta tudi količina kmetijskih pridelkov, ki se je ponekod celo prepolovila, saj delovna sila žensk in pogosto tudi vojnih ujetnikov ni uspela nado-

3 Fischer, 2009, str. 355.

4 Leidinger, Moritz, 2006, str. 49. Fischer, 2009, str. 355.

5 Hansak, 1991, str. 109.

6 Hansak, 1991, str. 108 in 109.

7 Östa, AVA, Ackerbauministerium K 150, Z 1217 ex 1915.

8 Prav tam.

mestiti v vojsko vpoklicanih moških. Zaradi pomanjkanja delovne sile je dovolila država 10. marca 1916 dopuste vojakom za izvajanje kmetijskih in gozdarskih del in jih kot moštvo po ukazu poslala posameznim posestnikom ali delavskim skupinam. Dopusti so trajali od 3 do 4 tedne, v nekaterih primerih tudi dlje, predvsem če so bili samostojni kmetje ali gozdni delavci in so vojne razmere to dopuščale.⁹ Ta postopek se je ponavljal vsako leto vojne.¹⁰

Za kmetijske upravne organe na Štajerskem so v okviru vojnega gospodarstva vojni ujetniki doprinesli na področju prehrane s svojim delom pomemben prispevek. Zaradi splošnega pomanjkanja prehrane so s svojim delom preoblikovali kmetom številne pašnike v polja za pridelovanje hrane.

Številne kmetije so potrebovale vojne ujetnike le kot nadomestilo za vpoklicane hlapce in moške člane družine v vojsko. Glede na potrebe in povpraševanje po vojnih ujetnikih kot pomožni delovni sili na kmetijah ali javnih delih v občinah v letu 1915 je vojno ministrstvo marca 1916 znižalo število delavcev-vojnih ujetnikov od 30 na 10 mož za skupino. Da pa ne bi naročniki preveč izkoriščali naročila po potrebi mož pod 30 na skupino, so morali pri oddaji prošnje plačati oblastem kavcijo; občine 20 kron, zasebniki 30 kron po možu. V primeru slabega ravnanja z vojnimi ujetniki, njihovega pobega ali kršenju določil vojnih oblasti jim je kavcija propadla.¹¹

Mestna občina Ptuj je junija 1915 po večmesečnih pogajanjih z vojaško intendanturo vojaškega poveljstva Gradec sklenila pogodbo o razpoložljivosti vojnih ujetnikov za poljedelska in javna dela na območju ptujskega okrožja. Dogovorili so se, da bo ptujsko okrožno zastopništvo poslano skupine vojaških vojnih ujetnikov neposredno poslalo naprej na občine za nadaljnjo razdelitev. Za nastanitev ruskih vojnih ujetnikov so ustvarili ločena taborišča; za ormoško območje je bilo v Hlaponcih. Na širšem območju Ormoža so oblasti odobrile v okviru javnega dela delitev (komasacija, arondacija) hribovske ceste Hlaponci–Polenšak v dolžini 1,5 kilometra. Na nabor projektov za izvajanje javnih del in s tem povezanim številom ruskih vojnih ujetnikov, ki niso bili odobreni, so občine z ormoškega območja v letu 1915 predlagale štajerskemu deželnemu odboru v Gradcu še naslednje predloge: projekti, pri katerih so predvideli delovno pomoč 100 ruskih vojnih ujetnikov, so bili odvodnjavanje travnikov v Koračicah in gradnja lokalne hribovske ceste v Hlaponcih; 200 ruskih vojnih ujetnikov so predvideli za izvajanje gradnje ceste Podvinci–Zgornji Velovlek. Iz seznama projektov je razvidno, da so občine na svojem območju želele s pomočjo vojnih ujetnikov in državnega financiranja izboljšati slabo in pomanjkljivo infrastrukturo, predvsem cestno.¹²

9 Digitalna knjižnica Slovenije, Štajerc 1916, L. 17, št. 11, str. 4. Vojaška pomoč h kmetijskemu in gozdarskemu delu.

10 Slovenski trgovski vestnik, 15. 2. 1918, št. 2, str. 16.

11 Hansak, 1991, str. 124.

12 StLA, LA Rezens IV/4, 1914–1917, Ptuj, ZL. 6022/II 628.

Na območju Občine Ormož je v letu 1916 nudilo delovno pomoč 80 ruskih vojnih ujetnikov. Za vse vojne ujetnike je občina plačala pri okrajnem glavarstvu Ptuj kavcijo v višini 2.400 kron. Enajst jih je pomagalo pri občinskih javnih delih, uporabili so jih pri vzdrževanju občinskih cest, ostali so delali v kmetijstvu. Kot je razvidno iz obvestila za leto 1917, so zasebniki, pri katerih so lahko pomagali največ trije ruski vojni ujetniki, plačali pri Občini Ormož predpisano kavcijo 30 kron za vsakega posameznika.¹³ Iz pomanjkljivo ohranjenih podatkov je razvidno, da so bili vojni ujetniki poslani na ptujsko-ormoško območje iz vojnoujetniških taborišč avstrijskega dela dvojne monarhije.

Za izvajanje javnih del sta bila na osnovi takratnih predpisov pripravljena dva primera delovnih pogodb za delodajalce, in sicer pogodba za dela, ki so bila v javnem interesu, in pogodba za zasebna dela. Obe pogodbi sta vključevali osnovna določila o ravnanju z vojnimi ujetniki, o njihovem plačilu, zdravstvenih pregledih, zavarovanju v primeru poškodbe, nastanitvi, prehrani in drugo.¹⁴

Za splošna kmetijska dela je 10. oddelek vojnega ministrstva izdal posebne pogoje, v okviru katerih so lahko občine zaposlile vojne ujetnike.¹⁵ Pri zaposlitvi posameznega vojnega ujetnika so se morali ozirati na njegov osebni talent. Naloga krajevne občine je bila, da je usmerila vojne ujetnike k posameznim delodajalcem. Pristojno vojaško poveljstvo je imelo pravico nadzirati delo in možne ugovore sporočiti občini. Občina je morala obvezno slediti tem ugovorom.

Obveza občine je bila med drugim poskrbeti za nastanitev vojnih ujetnikov in njihovih nadzornikov. Pri izbiri nastanitve je morala upoštevati tudi zdravstvene oziroma higienske razmere. Poskrbeti je morala za prehrano vojnih ujetnikov in nadzornikov, hkrati se je morala še obvezati, da jih bo v vsem enako oskrbela kot domače delavce.

Iz vzorca pogodbe o delu je razvidno, da je imel vojni ujetnik dnevno tri obroke: zajtrk, kosilo in večerjo. Na osebo je bil za zajtrk krožnik prežganke, za kosilo juha, sestavljena iz najmanj 100 gramov surovega mesa in zelenjave, in za večerjo enaka količina juhe kot za kosilo. Dnevno je imel vsak vojni ujetnik pravico dobiti 500 gramov kruha. Pri količini in sestavi jedi so se morali ozirati na deželo, od koder je prihajal vojni ujetnik. Zaradi tega je bilo vojnim ujetnikom dovoljeno, predvsem v zvezi z mesom in drugimi jedmi, da so si lahko sami kuhali.

Stražnikom je dnevno po osebi pripadalo 250 gramov mesa, nato vsakemu krožnik zelenjave za kosilo in večerjo, za zajtrk pa krožnik prežganke. Na osebo so dobili 560 gramov kruha. Zelenjavo so lahko občasno zamenjale močnate jedi.

13 ZAP, Mestna občina Ormož, zbirka 1715–1932, šk. 4., ovoj 43: kavcije za vojne ujetnike 1916–1917.

14 Hansak, 1991, str. 134.

15 Östa, KA, Militkmdo Graz MA 1915, 59–2/17–2, dopis Abt 10, št. 21000.

Vojne ujetnike so kot delovno silo oblasti poskušale zaposliti na vseh področjih, ki si jih je bilo mogoče zamisliti. Pri pošiljanju vojnih ujetnikov na delo na različna delovna mesta so poskušale oblasti upoštevati tudi njihovo poklicno izobrazbo, kar jim je v nekaterih primerih le delno uspelo, saj so večinoma zaposlili nekvalificirane delavce.¹⁶

Dlje kot je potekala vojna, slabši je bil gospodarski položaj v državi. Blokada antantnih sil je zelo otežila preskrbovanje z življenjskimi potrebščinami v monarhiji. Življenjske okoliščine prebivalstva in tudi vojnih ujetnikov so bile vedno bolj neznosne, situacije brezizhodne, znaki o koncu vojne so postali očitnejši.

3. novembra 1918 je bilo podpisano premirje med antanto in Avstro-Ogrsko. Konec vojne in razpad dvojne monarhije pa nista pomenila konca slabih razmer. Pomanjkanje hrane in bolezni so zaznamovali tudi prva povojna leta, sledila je še gospodarska kriza, na pragu pa je bila že nova vojna...

Ključne besede

Prva svetovna vojna, ormoško območje, vojni ujetniki, javna dela.

Viri

Österreichisches Staatsarchiv Wien (Östa)

Kriegsarchiv (KA), Militkmdo Graz MA 1915, 59–2/17–2, dopis Abt 10, št. 21000.

Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA), Ackerbauministerium K 150, Z 1217 ex 1915.

Steiermärckisches Landesarchiv Graz (StLA)

LA Rezens IV/4, 1914–1917, Ptuj, ZL. 6022/II 628.

Zgodovinski arhiv na Ptujju (ZAP)

SI_ZAP/0008 Mestna občina Ormož, zbirka 1715–1932, šk. 4., ovoj 43: kavcije za vojne ujetnike 1916–1917.

¹⁶ Leidinger, Moritz, 2006, str 51.

Literatura

Jasna Fischer, Ruski vojni ujetniki na ozemlju Republike Slovenije 1914–1918, v: ZČ 63/2009, 3–4, str. 350–372.

Peter Hansak, Die Kriegsgefangenenwesen während des I. Weltkrieges im Gebiet der heutigen Steiermark, diss., Graz, 1991.

Hannes Leidinger, Verena Moritz, Verwaltete Masen, Kriegsgefangene in der Donaumonarchie 1914–1918, v: Jochen Oltmer, Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkriegs, Paderborn, München, 2006, str. 35–66.

Slovenski trgovski vestnik, 1918.

Elisabeth Schlögl-Ernst, Der Feind im eigenen Land. Kriegsgewfangene in der Steiermark, v: »Ihr lebt in einer grossen Zeit,...« Propaganda und Wirklichkeit im Ersten Weltkrieg, Graz 2014, str. 127–143.

Digitalna knjižnica Slovenije, Štajerc 1916.

Povzetek

Status vojnega ujetnika so udeleženske prve svetovne vojne urejale po določilih pravilnikov dveh habsburških mirovnih konferenc iz let 1899 in 1907. Vodenje in urejanje avstrijskih vojnoujetniških zadev je bilo v pristojnosti 10. oddelka vojnega ministrstva.

Z vpoklicem moških vojnih obveznikov v vojsko je prišlo na vseh delovnih področjih Avstro-Ogrske do pomanjkanja delovne sile. Da bi lahko gospodarstvo v vojnih razmerah potekalo kar se da normalno, je bila avstrijska oblast prisiljena ukrepati. Odločila se je, da bo v ta namen uporabila begunce in vojne ujetnike. Predstavniki avstrijske vlade so februarja 1915 na Dunaju sestavili obsežen načrt projektov, pri katerih bi v okviru javnih del sodelovali vojni ujetniki. Prevladovala so dela v rudarstvu, obrti, industriji, izgradnji strateških prometnih povezav, v kmetijstvu in drugo. Vojni ujetniki so postali zelo pomembna pomožna delovna sila za zainteresirane delodajalce, ki so morali gospodariti na osnovi vojnega gospodarstva. Zelo pogosto so avstrijske oblasti za delovno pomoč pri javnem delu spreminjale predpise za naročilo vojnih ujetnikov. Prvi vladni predpisi so za dodelitev delovne pomoči določili kot najnižje število 200 vojnih ujetnikov. Junija 1915 so to številko zmanjšali na 30, marca 1916 na 10 in v letu 1917 na 3 vojne ujetnike.

Iz pomanjkljivo obranjenih podatkov je razvidno, da so bili vojni ujetniki poslani na ptujsko-ormoško območje iz vojnoujetniških taborišč avstrijskega dela dvojne monarhije. Za nastanitev ruskih vojnih ujetnikov na podeželju je avstrijska oblast ustvarila ločena taborišča; za ormoško območje je bilo v Hlaponcih. Na širšem območju Ormožja so oblasti odobrile eno javno delo, in sicer delitev (komasacija, arondacija) hribovske ceste Hlaponci–Polenšak v dolžini 1,5 kilometra. Na območju Občine Ormož je v letu 1916 v okviru javnih del pomagalo 80 ruskih vojnih ujetnikov. Za vse vojne ujetnike je občina plačala pri okrajnem glavarstvu Ptuj kancijo v višini 2.400 kron.

Za izvajanje javnih del sta bila na osnovi takratnih predpisov pripravljena dva primera delovnih pogodb za delodajalce, in sicer pogodba za dela, ki so bila v javnem interesu, in pogodba za zasebna dela. Obe pogodbi sta vključevali osnovna določila o ravnanju z vojnimi ujetniki, o njihovem plačilu, zdravstvenih pregledih, zavarovanju v primeru poškodb, nastanitvi, prehrani in drugo.

Dlje kot je potekala vojna, slabši je bil gospodarski položaj v državi. Življenjske okoliščine prebivalstva in tudi vojnih ujetnikov so bile vedno bolj neznosne, situacije brezizhodne, znaki o koncu vojne so postali očitnejši. 3. novembra 1918 je bilo podpisano premirje med antanto in Avstro-Ogrsko. Konec vojne in razpad dvojne monarhije pa nista pomenila konca slabih razmer. Pomanjkanje hrane in bolezni so zaznamovali tudi prva povojna leta in potem je sledila še gospodarska kriza, na pragu pa je bila že nova vojna...

Franc KRNJAK¹

Na orožje!²

(Sličice iz velike vojne)

Sto let je doba, ki jo med ljudmi mnogokrat slišimo omenjati, kot na primer pred sto leti se je rodil, stoletni brast, stoletnik, stoletna vojna, to je bilo točno pred sto leti itd. Stoletnice dogodka, ki je zaznamoval svet – zrušil je mnoge stare sisteme, naredil revolucijo na vzhodu Evrope, vzniknile so nove države, in še bi lahko našteval –, se je spomnil svet, še posebej pa Evropa, ki stoji na demokratičnih temeljih, na katere tleh je vzplamtel ogenj, ki se je razširil v neslutene razsežnosti človeške norosti. To je bilo pred sto leti, leta 1914!

Uvod

Junjski dogodki 1914. leta v ormoškem sodnem okraju med okoliško prebivalstvo niso prinesli večjega nemira. V mestih z večinskim nemško govorečim prebivalstvom sta se čutila nemir in napetost. Novica o umoru prestolonaslednika Ferdinanda in njegove žene Sofije je dosegla naš konec proti večeru tistega dne, in kot bi zapisal Ruda Jurčec, ko so se začele polagati kvadrataste sence hiš na cesto. Vodja nemških nacionalistov, ormoški odvetnik Delpin, je po svojem čustveno-strupenem govoru na Glavnem trgu dal izobesiti dolgo, težko-svileno "franfurterfahne." Mesto, ki je imelo nemško občinsko upravo, pa je bilo zvečer že žalno okrašeno in odeto v črno, le tu in tam je pokukala iz ozadja slovenska trobojnica. Nemško prebivalstvo se je začelo spontano zgrinjati na trg, sovražnost pa se je izražala in zvenela iz grl hlapcev, trgovcev, vajencev in nameščencev. Padale so sovražne besede do Srbov, med temi pa so se slišala tudi imena Slovencev.³ V ostalih farnih in občinskih središčih ni bilo tako napeto. Redki avstrofilii so se potuhnili, občinski odbori so se sestajali in bodrili neuko prebivalstvo. Toda že dober mesec pozneje je bilo vse drugače.

Slovenski promonarhistični časniki so s čustvenim nabojem in z mastnimi črkami objavljali smrt prestolonaslednika in njegove soproge ter napadali Srbe. Velestrbsko hudodelstvo je v svoji cinični brezvestnosti resnično privedlo do vojne, je zapisal Slovenčev uvodničar, obenem pa pripravljaj slovenski "kanonfuter" za junaštva, ki jih bo kmalu moral pokazati. Božal, gladil in ščuval je bodočega

1 Franc Krnjak, domoznanstvenik, Ivanjkovci 49, 2259 Ivanjkovci, e-pošta: fkrnjak@gmail.com

2 Naslov prispevka sposojen iz Slovenskega gospodarja.

3 J. Jurčec, Skozi luči in sence, I. str. 22–24.

slovenskega vojščaka z besedami pohvale, da se je junaštvo slovenskega vojaka že izkazalo po vseh evropskih bojnih poljih, in to kot neprekosljivo. Da se bo njegovemu junaštvu pridružil globok srd proti nesramnemu srbstvu s katerim bo treba enkrat za vselej obračunati; obenem pa slovenski narod trdno stoji ob »presvitlem« cesarju Francu Jožefu. V takšni maniri so vračali desnemu tisku liberalni časniki. Torej, verbalni spopad med Slovenci se je začel že pred napovedjo vojnega stanja.

Vojna napoved Srbiji je cesarja zatekla v Bad Ischlu in tam je tudi do nadaljnjega ostal, kljub temu da je želel bivati bližje vojnim spopadom – v Budimpešti. Vse kaže na to, da se je generaliteta, v povezavi s politiko in z nemškim nacionalizmom, odločila na svojo pest (seveda so bili za to otipljivejši vplivi – ekspanzionistična politika in tekmovalnost velesil v razširitvi novih kolonialnih ozemelj, kot tudi osebna dokazljivost cesarjevih jastrebov). Skratka, že priletnega starčka so spravili na tanek led.

Še ne mesec dni premirja je prineslo prve premike, ki niso nakazovali nič dobrega. V naši sredini so se začeli resni vojaški premiki dva dni pred napovedjo vojnega stanja s Srbijo. Ob polnoči je bila v vsem sodnem okraju razglašena delna mobilizacija neaktivne in črnovojniške sestave, da bi čez štiri dni, to je 31. julija, sledila splošna mobilizacija. Kljub vsem zagotovilom oziroma propagandi, da bo vojna kratkotrajna, je prebivalstvo doživljalo nočne more. Tako je med ljudstvom krožila anekdota o cesarjevem brivcu, ki bi se rad izmaknil vpoklicu na bojišče, rekoč postaranemu monarhu, da je danes tudi on dobil poziv.

»Kaj res?« se je začudil cesar, »toda pri tem se ne da nič spremeniti,« mu je odgovoril. »Tako je tudi mene zadela mobilizacija,« je potarnalo Njegovo veličanstvo. Toda brivec se ni dal kar tako ugnati. Prepričeval je starca, kakšna bo škoda, ki ga bo zadela, ko bo brez brivca. Toda starec mu je hudomušno odgovoril: »No, moj Bog, teh par dni pa se bom že sam pobril.«

Iz slednjega je mogoče razbrati, da je bil vojaški vrh monarhije trdno prepričan, da bo kazenska ekspedicija v Srbijo kratkotrajen sprehod. V tem času je na kmetijah in želarijah zastalo vse delo, vojni obvezniki so se zbirali po gostilnah in se med popivanjem veselili in vriskali, posebno samski fantje; nemalo pa jih je hodilo zamišljenih in povešenih glav. Žene in matere so tarnale in jim med ihtenjem pripravljale osebno prtljago. Posebno na železniških postajah so se dogajali pretresljivi prizori. V tem času je začela oblast izvajati policijski pritisk na Slovence.⁴ Še posebno na inteligenco – učitelje – ki so bili projugoslovansko usmerjeni, kot tudi simpatizerje srbstva. Policijske racije in spletke so se izvajale vsakodnevno. Ljudi so zapirali ali konfinirali v notranjost monarhije. Da je bil strah pred preganjanjem velik, nam dajo slutiti nekatere župnijske kronike. Namreč v vseh štirih letih vojne ni noben duhovnik zapisal (vpogled v štiri) nič o mobilizaciji, ne o začetku vojne, ne o medvojnih časih, le v enem primeru je zapis iz leta 1916 in 1917 o odvzemu zvonov za potrebe vojne industrije in uboju dezerterja, ki se je hotel predati Italijanom. O čem drugem pa nič.

4 Kronika, rokopisna zbirka, I. Najžer, I. svet. vojna.

Povsem drugače pa je bilo v večjih mestih.

Na dan vojne napovedi je bila v Ljubljani mogočna manifestacija. Mogočni sprevedi so se vrstili po vsej Ljubljani. Pred deželnim predsedstvom je govoril v imenu vpoklicanih rezervistov Josip vitez Pogačnik, nato je nagovoril Kranjce deželni predsednik baron Schwarz. Veliki spreved se je nato pomaknil pred spomenik Radetzkega. V zanosu napovedi vojne je spregovoril podmaršal Kraljiček. Častniki so dvignili sablje, »zasviral« je godba in že se je zaslišal gromoviti "Živio!" in burni "Hoch!" Pred deželnim dvorcem je bil zbran deželni odbor. Iz množice se je izvil govornik dr. Natlačen. Čustveni nagovor je razvnel množico. V imenu Vojvodine Kranjske je nagovoril množico deželni odbornik dr. Evgen Lampe. Menda je njegov govor izzval takšno navdušenje, da se ga ne da opisati.

Zadnji govornik pred magistratom je bil ljubljanski župan dr. Ivan Tavčar. Med drugim je poudaril, da slovenskega naroda že davno ne bi bilo, če ga ne bi pod svoje varstvo vzela preslavna habsburška dinastija. Za tem je sledil blagoslov na Vodnikovem trgu, ki je zavezal Kranjce in sploh Slovence k slepi pokorščini monarhiji.⁵ Štiri leta od izida Cankarjevih Hlapcev se je njegovo vizionarstvo ta dan utelesilo.

Nekaj formacij štajerskih nabornikov

Osnovne enote štajerskih vpoklicancev, in s tem tudi naših prleških, so bile pehotne divizije (Infanterie divizije) ID. 6, ID. 28. in pehotna domobranska divizija (Landsturminfanterie divizije) LiD. 22, ki so se delile v brigade in pehotne polke, Cesarsko-kraljeve pešpolke ali K.u.k Infanterieregimente.⁶ V teh polkih so bili Slovenci praviloma v večini. Ti pehotni polki so bili bojne osnove, v katere so bili vpoklicani tako redni kader kot rezervisti. V glavnem so Slovenci zapolnjevali naslednje enote in so bili v večini: v 17. ljubljanskem pehotnem polku (kranjski Janezi), v 87. celjskem pehotnem polku, 97. tržaškem polku, 27. celovškem, 47. mariborskem; dva slovenska deželna, domobranska strelska polka, pa sta nosila številki 26; to je mariborski, pozneje se je preimenoval v strelski polk, in 27. ljubljanski pehotni polk, ki pa se je leta 1917 prav tako preimenoval v 2. gorski strelski polk.

Zanimivo, da je bil že dan pred vojno napovedjo vpoklican dr. Alojzij Trstenjak iz Pušencev v 70. pehotni polk, z domicilom v Petrovaradinu. Prekmurski Slovenci pa so bili vpoklicani v madžarske bojne formacije. Ena od teh je bila v Veliki Kaniži (Nagykanizsa) pod imenom 48. pešpolk, ki pa je spadal pod Kraljevo madžarsko domobranstvo (Magyar Kiraly Honvedseg).⁷

Skozi zapise in pričevanja se bom osredotočil na udeležence naslednjih bojnih formacij:

5 Slovenec, posebna izdaja, št. 169/c.

6 Martin Prašnički, 2013.

7 I. Jerič, Moji spomini, str. 6.

87. celjskega pehotnega polka, ki je bil, oziroma je nosil, ogromno težo pri obrambi Škabrijela nad Novo Gorico, še prej pa se je njegov 10. pohodni bataljon boril v Doberdolu. V tem polku je bilo kar 95 odstotkov⁸ slovenskih Štajercev; nato 26. mariborskega domobranskega pehotnega polka (pozneje Schützenregiment ali strelski polk) in 70. pehotnega polka, nameščene v Petrovaradinu.

V celjskem 87. pehotnem polku je služilo mnogo ožjih oziroma bližnjih rojakov iz ormoškega sodnega okraja. Eden izmed teh je bil tudi Franc Štampar iz Središča. Kot je razvidno iz njegove korespondence, ga vojska in dogodki okrog nje, ni zanimala. Njegova preokupacija preživetja je bila dom in zemlja.

C.k. 26. mariborski domobranski polk je bil ustanovljen leta 1901, garnizija Maribor in Celje, kot, K.u.k. Landwehr-Infanterieregiment "Marburg", Nr. 26. Polk sta sestavljali skoraj dve tretjini Nemcev, ostalo so bili Slovenci iz Spodnje Štajerske. Kmalu po nastanku sovražnosti je odšel polk na rusko bojišče. Čez deset dni, 26. avgusta 1914, je polk sprejel prve borbe s sovražnikom vzhodno od Zlote Lipe, že globoko v Ukrajini (bitka se je imenovala po bližnji reki). Nato so sledili težki boji pri Krosienki, deli polka pa so se udeležili pouličnih bojev v gorečem Przemyslu (Pšemislju). Vso jesen se je polk tolkel po vzhodni Poljski, kjer je v noči na 22. december 1914 zajel celoten ruski bataljon. Toda čez tri mesece (19.–25. marca 1915) v bojih okrog Cseresa so mu Rusi uničili skoraj ves 7. pohodni bataljon. Polk je izgubil 1500 vojakov. Borbe niso pnehale vse do 17. avgusta 1915. Ta dan se je zdesetkani polk vkrcal v Horodenki⁹ na vlak in odrinil na zahodno, italijansko, bojišče zaradi že znanih dogodkov postopanja Italijanov (prav zaradi te italijanske zahrbtnosti proti monarhiji smo Slovenci izgubili eno tretjino narodnega ozemlja). V letu dni bojevanja je polk doživljal mnoge bitke, zmage in tudi poraze. Na novem bojišču so ga dopolnili z novimi kadri, z mladimi in s spočitimi močmi, vendar neizkušeni.

Točno en mesec po odhodu iz Galicije je bil polk že na doberdolski planoti iz oči v oči z Lahji, kjer je v pičlih desetih dneh izgubil 280 borcev.

Pričevanje mojega rojaka je bilo srhljivo.¹⁰ Kot mi je dejal, je bil zadolžen kot strelec na težkem mitraljezu. Ko se je krvavi ples začel, ni nehal do mraka, in to dan za dnem, noč za nočjo, dvanajst dni! Žareče cevi so komajda hladili s tisto malo vode, ki je je primanjkovalo, saj je nasprotnik del svojega topništva usmeril na bližnjo kraško kotanjo in tako onemogočil uporabo prepotrebne vode. Cevi so v najhujši stiski hladili z lastnim urinom ali zakopavanjem v razgreto furlansko zemljo. Po navadi sta proti večeru obe strani ustavili bojno delovanje, da bi v miru pobrali vsak svoje pobite sobojevnike, saj sta se poveljstvi zavedali epidemij ob razkrajanju trupel. Skozi žične ovire so si dozdajšnji smrtni sovražniki podajali tobak, skupaj kadili, se pogovarjali, čez uro ali dve pa so se zopet »pogovarjali«

8 Brigadir J. Švajncer navaja 84%. Vir: Kronika Časopis za slovensko krajevno zgodovino 36, 1988.

9 Forum Pro Hereditate 1915–1917.

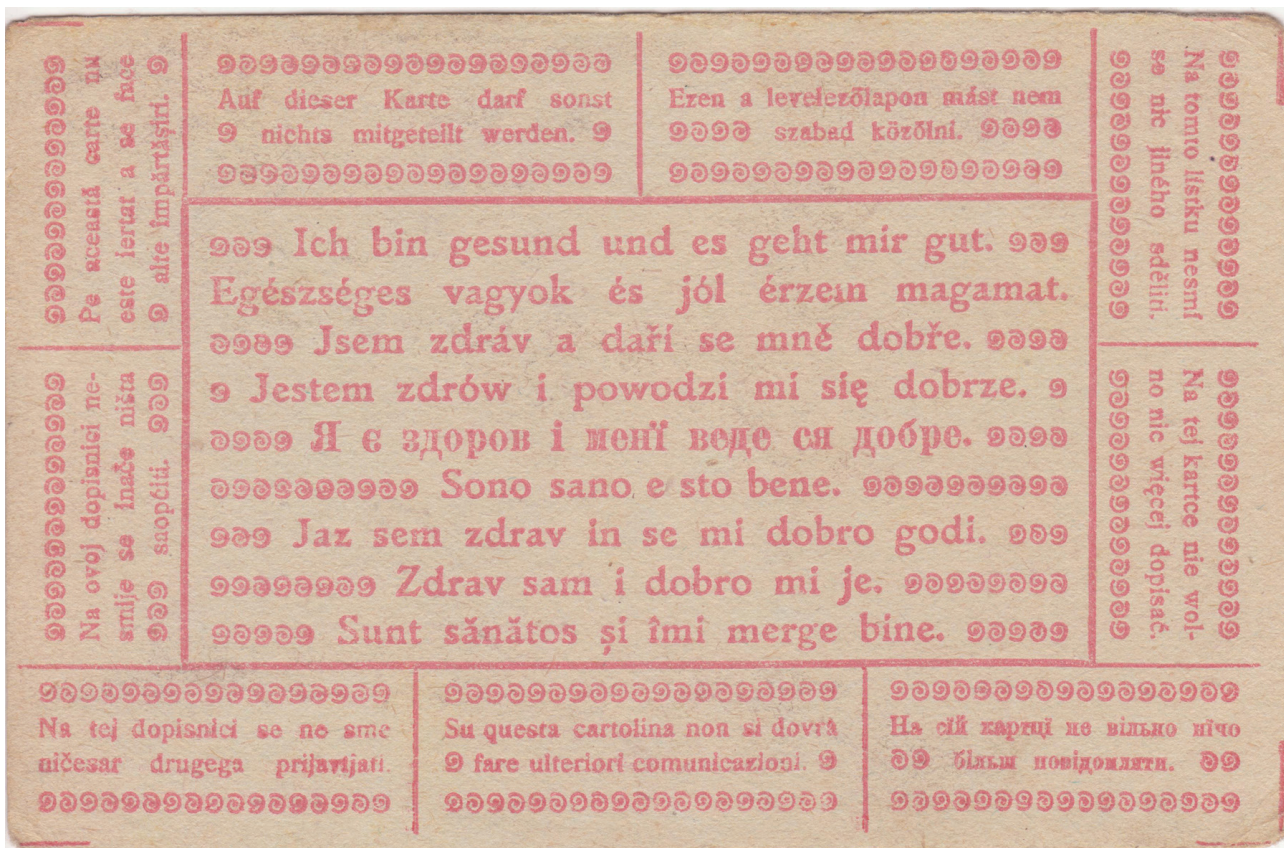
10 Ivan Hanželič, (1894) kovaški mojster iz Središča ob Dravi.

samo čez merke puškinih in topovskih cevi. Njegov 87. celjski polk je tukaj plačal najvišjo ceno. Lahi so jih zdesetkali, toda zmagati niso mogli, preveč je bilo v tem kraškem kotlu slovenske trme, štajerske bojevitosti in zvitosti. Zato je Doberdob štajerskih fantov grob!

Toda moj rojak mi ni povedal vsega. To sem zvedel nekaj let po njegovi smrti. Ni mi povedal, kako so brusili bajonete, sekirice, nože in lopatice, ki so postali v rokah večjih borcev grozljiva amputacijska sredstva, nato pa z živalskim rjoventjem jurišali na stokrat številčnejšo laško vojsko. Menda so se smrtno pohabljena telesa plazila brez rok in nog naokoli, kot nekakšni podolgovati predmeti, med tuljenjem, stokanjem in javkanjem - mama mia. Da, te grozote si je pustil za »na oni svet«, kot mi je proti koncu zemeljskega potovanja rad dejal, za zagovor in sodbo pred Najvišjim!

V tretji soški bitki (druga polovica oktobra 1915) je bil 26. mariborski polk tarča italijanskega topništva, ki pa se je kljub težkemu položaju pobral (ranjen je bil poveljnik polka pp. Schinnerer), tako da je polk že sodeloval pri pripravi obrambe za četrto soško ofenzivo (od 17. novembra naprej). Od decembra 1915 pa do februarja 1916 je polk doživel nekaj manjših prask, ki pa jih je uspešno odbil. Nato je sledilo povelje za odhod na zasluženi počitek v zaledje okrog Gabrovice pri Črnem Kalu. Po dobrem mesecu počitka je polk čakalo novo doživetje v Južnem Tirolu, kot so takrat zapisovali in govorili slovenski vojščaki. V spomin mi segajo kraji iz pripovedovanj mnogih mojih sokrajanov, kot npr. Pontebba Pontafel, Fontana secca, Monte Grappa idr. To pa so tudi kraji v zapisu spominov mojega rojaka in ujca Franca Baumana, ki je svoje doživljanje, bojevanje, trpljenje, strah, lakoto in ujetništvo popisal v čisto preprostih verzih.

Najtemeljiteje je osebno vojno kronologijo opisal takratni mladi dr. prava Alojzij Trstenjak iz Pušenec, nato v verzih tudi Ivan Borko iz Obreža.

Včasih so prihajale z bojišč popolnoma cenzurirane pošne pošiljke.

Propagandna dopisnica z voditelji centralnih sil.

Tintni svinčnik je bil edina vez z domačimi

Franc Štampar¹¹ je pisal domačim, bratu in sestri:

17. 9. 1916

“Predragi mi Vanč!! Sprejel sem tvojo karto, pa solze mi silijo iz ljubezni do vaji, ko se zmislím, kak sta doma zdaj sama brez drage matere...Ja, pišeš da bi prišlo oktobra domu, da bo talinga, ja če bo urlaub...,drugači pa ne moči. Oh, je žalostno, da niti tolko nemrem domu, pa jaz mislim, da bote pošteno napravili zame...Zame ne treba meti skrbi, jaz se bom že čuvo v sakem oziru...Sovražnik nas večkrat hoče napadati, pa nič ne zrihta. Oni den jih je prišlo 60 bosih k naši švarliniji. Tu so takši kraji, si ti nemreš prestavljati, ka po štirih gor lezem, grozno, s samín kamenjem se lahko vničimo. Bog nas vari zime...Župana te prosim se oveži. Ivanušove pozdravte. Pozdrav na vse težake. Okorno roko mam. Bog nam opomagaj Vam doma in nam pa tu. Obilo tolažbe in pozdrave od vajinega brata.”

7. 3. 1918

“Draga sestra! Sprejel tvojo karto. Roza mi je že z doma pisala, da brata ni več doma...Res grozne teškoče trpi moje posestvo, če ga ne bo pomoči. Prosim te, glej, da gorice ne pridejo pod nič, ker drugače je morem potem odati – pa za sode mej skrb, da zdravi ostanejo. Malo še čakaj, kak bo z mojoj prošnjijoj, če jo boš napravila. Potem, če pa ne bo nič, pa grunt pusti ležati, eno kobiló in dve kravi si obdrži, da če kateri od kod pridema, da že mama kam iti. Štibro pa naj platiti, jaz ne bom kriv, če bode vse neobdelano ležalo... Na solze me silijo, ko to pišem, morti pa se skoro spreobrne, saj to ne moči tak obstati...Ja, živine bo škoda, taki mladi konji, težko se tolažim. Pa naj bo, ne vem, če bom kaj nuco. Srčne pozdrave!

11 Rojen 1882. leta, kmet v Središču ob Dravi, danes Slovenska c. 7.

4. 3. 1918.

Dražji sestri!

Sprija tvoja pošta 12 dneva 12/13. tudi Rada mi je se z desna
pisala da brata su ve dema. Tedy se sa njego ni pamo Te
prosim napravi mi mene potrebita kar sehi piše v pis mo
kaj moji pitreje, mogai po. bo se ilo popravi. Kolavica soj opu ve
vres stroika na muljo in pot, pravijsi posilpati ni vredno, ker ma
vredno leu hje, da se normaje nevrude obpru pravi, tem ve ja mo
vsa smena br spiti. Po sporne ter hru, bopi po. moje prositve se
po ne bo pamo. Prosim Te gley, da spornu ne privede pad mi per
drugi je mare in potem adoti - po sa sede mi spali, da se
ve ost hruje. Po po. vem, da Ti tega nemore, imate se iahaj hru
bo z moji pravijsi se jo bo napravila, potem se po. ne bo mi, po
spornu pravi kerti, mo habito in dve pravi si abdui, da se
kteri od had privede, da se mara kam iti. Spiro po. moji gledi -
ja nebam hru se bude vse nebolelano kerilo. Vani moji gledi, da gledi
od tem dopust, sam je ledko, piši mi njego pitre. Po vse sporno, edoj
sama, polre me siliji ko to pisem, mudi po. se spiro spri obve, soj lo
ni moji tak obstati vyjato vedno moje. Po hruje bo spoda, hru
mladi pravi, msem om misliti, terko se to hru po. moji lo. nemem se bo
bo. moji.

Šine pravijsi. piši spet.

Vsebina dopisnice je skrb za živino, vinograd in ostalo posestvo.

Franc Bauman¹² je svoje doživljaje v rovih bojišča opisal takole:

Življenje na fronti

Namenil sem si pesem pisat, za spomin na stare dni,

življenje naše vam narisat, kako v vojski se živi.

Kot puščavniki živimo v večnih luknjah pod zemljo,

in na golih tleh ležimo zadovoljno in sladko.

Vsaki ima delo svoje, eden kuri, drugi spi,

tretji piše, četrti poje, peti išče si uši.

Juha čista kakor voda, sedem ričetov na dnu,

vsaki dan ednaka moda, od zabele ni sledu.

¹² Rojen 1897. leta v Središču ob Dravi. Živel v Celju.

Italijanska sužnost, 18. december 1918¹³

Mesec november, mesec nesrečni, v zgodovini svetovni gotovo nezabljen.

Koliko ljudi si nesrečnih ti storil, ko vsak se je miru veselil.

Vsi smo dosta pretrpeli, v svetovni vojski tej,

pa nazadnje nas prodali, kot živino na zimo.

Kakor vole so nas gnali, iz enga lagra v drugega,

grdo z nami so ravnali, jesti dali malokdaj.

Štiri leta so minila, kar bojevali smo se mi,

in nazadnje nas prodali, še zmenili so se ni.

Kakor vole so nas gnali ino kričali nad nas,

mi pa zmirom premišljevali, to prijetno ni za nas.

Dnevi mrzli, da tako, noči dolge pa kako,

vsak se žalostno ozira, koder njegov dom je zdaj.

Domača miza bi nam dala dosti dobrega sedaj,

tukaj zmirom glihna viža, kruha košček pa si frej.

Uši debele kakor ječmen, notri v srajci lazijo,

potlam pa ponoči pridno v spanec nas zazibajo.

Kmet in ljudski pevec Ivan Borko¹⁴ iz Obreža je svoja občutenja izlil v verzih.

Pesma iz Žalca

Ko sem bil mladi, sem ne bil vojak, zdaj ko je vojska, pa nimam napak.

Kak težko je biti tak star kmet vojak, ne paše mu kapa, ne tud telečnjak.

Pač skoraj najlepši je kmetiški stan, tu freitar mi pravi, da hoditi ne znam.

¹³ V ujetništvo je padel že februarja istega leta.

¹⁴ Rojen 1876. leta, kmet v Obrežu.

Zakirikikat tu moraš – si zdrav al' marot, ubogat' pa mora največji falot.

Predraga mi žena, ti zdravja želim, ker tukaj v Žalcu jaz dosti trpim.

Vedno večja vročina prihaja vsak dan, denarja pa v mošnji je vsaki dan manj.

Če pridna je žena in ima rada moža, če nima denarja, pa naj kravo proda.

Iz Žalca šli z marškomp. na Doberdob in tam so iz 4. bataljona 87. Regimenta, imeli vsi slovenski fantje svoj grob.

Bog daj, da bi skoraj te vojske bil kraj, da bi si celo jaz tikvo prinesel nazaj.

Franc Bauman, v sredini, nekeje za frontno črto 1916. leta.

Dr. Alojzij Trstenjak¹⁵ iz Pušencev je bil kot kadet v rezervi vpoklican med prvimi v 70. c. k pešpolk v Petrovaradinu pri Novem Sadu. Polk je nekaj časa deloval na mejnem področju vse do Fruške gore, 25. avgusta pa so ga z vojaškim transportom prestavili v 330 kilometrov oddaljeni Veliki Varadin (Nagy Varad) na Madžarsko. Že čez tri dni je Trstenjak dobil nalogo za spremstvo vojaških novincev v Varaždin.

¹⁵ Rojen 1887. leta v Pušencih. Doktor prava, v stari Jugoslaviji sreski načelnik v Lendavi in Ljutomeru ter policijski predstojnik.

*Na bojni črti na Tirolskem. Korporal Bauman
stoji na desni.*

Nekje v zaledju, leta 1917.

Izkoristil je to priložnost in se oglasil doma pri starših ter nato sam odpotoval nazaj k regimentu; 21. decembra pa so že drdrali po zahodu Madžarske proti Češki in naprej proti vzhodu na Poljsko v kraj Klomnice. Tukaj pa je šlo zares! Kalvarijo in bedo vojaštva na eni in drugi strani je dr. Trstenjak strnil v zajeten rokopis spominov. Z uradniško natančnostjo je kronološko zapisoval dogodke, kraje, trpljenje vse od prvega dne naselitve rovov v vzhodni Poljski, do Karpatov, Galicije, Murmanska itd.

Ključne besede

Prva svetovna vojna, Franc Ferdinand, Franc Jožef, Srbija, Avstro-Ogrska, Galicija, Ljubljana, 17. C&K polk, 26. C&K polk, 47. C&K polk, 87. C&K polk, Doberdob, Monte Grappa, Franc Bauman, Ivan Hanželič, Ivan Borko, Franc Štampar, Alojzij Trstenjak.

Literatura

Ruda Jurčec, *Skozi luči in sence*, I. del. BA 1964.

Ivan Jerič, *Moji spomini*, 2000.

Ivan Najžer, *Trg Središče 1910–1945*, rokopisna zbirka. Hrani ZAP.

Viri

Slovenec, štev. 169c in 173, 1914, spletna stran dlib-Digit. knjižnica Slovenije.

Slovenski gospodar, štev. 31, 32 in 32a, 1914, spletna stran dlib-Digit. knjižnica Slovenije.

Iz družinske zapuščine Štampar, Središče ob Dravi, in osebni arhiv avtorja.

Povzetek

Zgodilo se je to, kar se je govorilo precej časa, vse od nesrečnega 28. junija 1914 dalje. Priprave so stekle, vojaški vrh se je že vnaprej odločil, saj je bil prepričan, da Srbija ne bo sprejela ultimata, ki ji ga je postavila avstro-ogrška monarhija. Točno mesec dni po atentatu na prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove žene Sofije so vojaške sile začele kazensko ekspedicijo na Srbijo. Vsa Evropa si je bila edina, da poseg ne bo trajal dolgo, božične praznike bi morali vpoklicani vojaki preživeti že med svojimi družinami. Vendar se je tok dogodkov močno obrnil. Na stran Srbije je stopila Rusija, Srbi pa so se kljub težkim izgubam hrabro držali. Da bi bila mera polna, je naslednje leto obrnila monarhiji hrbet vedno dvoletna Italija (z namenom pridobiti si plen po končani vojni, kar se je tudi zgodilo na račun današnje Slovenije), tako je nastalo novo vojaško žarišče, ki se je izkazalo kot eno največjih in najtežjih v vsem štiriletnem bojevanju. Premik vojaštva z vzhoda na soško bojišče je slonelo v glavnem na večinsko slovenskih polkih, ki so se izkazali kot najpogumnejši, zanesljivi, odločni in vztrajni. Zaradi teh vrlin so si mnogi vojaki, kot tudi polki, priborili skoraj nesmrtno slavo in najvišja vojaška priznanja. Vse za vero, dom, cesarja! Dr. Korošec pa je v dunajskem parlamentu po branju Majniške deklaracije cesarju zabrusil: »Majestät, es ist zu spät.« In monarhija je dobrih 17 mesecev pozneje izginila z obličja Zemlje!

Anton LUSKOVIČ¹

Fenomen dobrovoljstva slovenskih fantov v I. svetovni vojni ter dnevniški zapiski z bojišč

V članku, ki je posvečen dvema področjema iz življenja vojakov v I. svetovni vojni, želim predstaviti usodne odločitve slovenskih fantov, ki so se, prepričani v idejo slovanstva, odrekli mladosti, družinam, domu in kot »dobrovoljci«² odšli na bojišča velike vojne.

Prav tako članek predstavlja dnevniške zapiske neznanega vojaka s Primorske, ki ga je pisal v ruskem vojnem ujetništvu.

I. Uvod

Na prelomu 19. stoletja so zavedni Slovenci izgubljali vero v možnost sožitja v nemški absolutistični Avstriji. Narodno rešitev so videli v jugoslovanski ideji, ki je zahtevala, da se Slovenci, Hrvati in Srbi osvobodijo tuje nadvlade in se združijo v lastni državi.³

Posebej močno revolucionarno vrenje se je okrog leta 1900 začelo med slovenskimi visokošolci, ki so študirali v Pragi in so bili Masarykovi učenci. Nova struja je bila narodno-radikalna in je hitro pridobivala somišljenike na Dunaju in v Gradcu. Izdajali so časopise, ki so propagirali jugoslovansko idejo. Slovenski srednješolci so v Ljubljani ustanovili tajno organizacijo, ki se ji je pridružilo tudi narodno-radikalno dijaštvo. Izdajali so skupno glasilo Preporod, zato so jih imenovali preporodovci, ki jim je Oton Župančič posvetil pesem Kovaška, v veliko oporo pa jim je bil tudi Ivan Cankar.⁴

Ker je bilo ustvarjanje politične in gospodarske svobode znotraj avstro-ogrske monarhije praktično nemogoče, je med Srbi, Hrvati in Slovenci dozorelo spoznanje, da je njihov obstoj odvisen od izida svetovne vojne. Predvsem je to razumela jugoslovanska revolucionarna mladina, ki je zahtevala popolno nacionalno zedinjenje vseh Jugoslovanov. Spoznali so, da se bo usoda Jugoslovanov in

1 Anton Luskovič, univ. dipl. pravnik, predsednik Zgodovinskega društva Ormož, Jastrepci 25, 2276 Kog.

2 »Dobrovoljci« – uporabljam poimenovanje, kot je veljalo v tistem času in ga povzemajo tudi uradni dokumenti, takšen je tudi naslov obsežne monografije: Dobrovoljci – kladivarji Jugoslavije, 1912–1918.

3 Dobrovoljci – kladivarji Jugoslavije, 1912–1918, samozaložba »Sreskih organizacij saveza ratnih dobrovoljca Kraljevine Jugoslavije«, Ljubljana 1936, str. 15.

4 Prav tam, str. 32 in 33.

obenem usoda Avstro-Ogrske reševala na bojnih poljih.

Da bi si torej priborili politično, gospodarsko in socialno svobodo in se združili v neodvisni državi Jugoslaviji, so že takoj na začetku I. svetovne vojne prepородovci in vsa ostala revolucionarna mladina ter narodnozavedni študentje, delavci, kmetje, trgovci, obrtniki, člani sokolskih organizacij pobegnili na stran antante.

Ustanovili so »Pokret jugoslovanskih vojnih dobrovoljcev«. Gibanje se je silovito razširilo in se pozneje udeležilo v vojaških enotah na bojiščih svetovne vojne.⁵

Sto let torej mineva, odkar so se pojavili jugoslovanski vojni dobrovoljci na bojiščih I. svetovne vojne, predvsem v Dobrudži na ozemlju Romunije. Z orožjem in s silnim junaštvom so vsemu svetu pokazali, kako odločno so se pripravljali boriti za zlom avstro-ogrske monarhije, ki je bila za Slovence domovina samo po imenu, dejansko pa črna rumena ječa vseh nenemških in nemadžarskih narodov.

Danes silno težko razumemo, kaj vse so takrat žrtvovali Slovenci, Srbi, Hrvati in drugi avstrijski vojni ujetniki v Rusiji ali drugod po bojiščih, ko so pustili vse rodbinske in premoženjske dobrine in se kot nacionalni revolucionarji prijavili kot dobrovoljci v takratno srbsko vojsko.⁶

Osnovni cilj jugoslovanskih vojnih dobrovoljcev v I. svetovni vojni je bil hitra ustanovitev nove države Jugoslavije na ruševinah centralnih sil.

Ta cilj pa je bil neizbežno povezan z velikimi žrtvami, s popolnim samoodpovedovanjem, s tveganjem in z darovanjem vsega, kar človek premore: z mladostjo, s krvjo in z življenjem.

Dobrovoljci so pisali zgodovino s svojo srčnostjo, s svojo krvjo in prihodnjim rodovom oživili obupana srca, zravnali upognjene hrbtenice in obrnili oči v sonce svobodne bodočnosti.⁷

Enako lahko trdimo tudi za vse tiste, ki so svoja življenja položili na oltar domovine v II. svetovni vojni.

Fenomena slovenskih dobrovoljcev⁸ v I. in II. svetovni vojni, ki sta, ob nepopisni tragediji in bedi ljudi na frontah, prelomila staro in odprla novo dobo sveta.

Ko smo se pripravljali na simpozij, ki smo ga v Zgodovinskem društvu Ormož organizirali v spomin na 100-letnico začetka I. svetovne vojne, me je ob prebiranju knjig, ki so posvečene tej svetovni

5 Prav tam, str. 38.

6 Dobrovoljci – kladivarji Jugoslavije, 1912–1918, samozaložba »Sreskih organizacij saveza ratnih dobrovoljca Kraljevine Jugoslavije«, Ljubljana 1936, str. 15.

7 Dobrovoljci – kladivarji Jugoslavije, 1912–1918, str. 811.

8 »Dobrovoljci« – uporabljam poimenovanje, kot je veljalo v tistem času in ga povzemajo tudi uradni dokumenti, takšen je tudi naslov obsežne monografije: Dobrovoljci – kladivarji Jugoslavije, 1912–1918.

moriji, popolnoma presunilo še nekaj.

Mladi slovenski fantje so daleč od doma, v strelskih rovih, ob bobnenju orožja, lačni in prezeblji, prišli za svinčnike in peresa in svoje trpljenje in vse grozote ter razočaranja, ki so jih doživljali, prelili na papir. Pisali so dnevnik, pisma, razglednice, pisali so pesmi. Tudi tisti, ki jim je pisanje šlo le stežka od rok, so z okornimi črkami zapisovali svoja občutja, svoje domotožje in svojo nesrečno usodo, saj vojna ni trajala le do božiča, kot so si na začetku dopovedovali, ampak dolga štiri leta.

Vsa ta pisma, razglednice in dnevniki predstavljajo neprecenljivo narodovo bogastvo, so pravi zaklad pričevanja o tragičnem obdobju naše zgodovine. Pričajo o vojni, v kateri so naši rojaki umirali na soški fronti, v Galiciji in na Balkanu za Franca Jožefa v imperialni predstavi, ki pa nam je prinesla državo južnih Slovanov.

To niso le dokumenti in niso le spomini, so naše narodove svetinje in veličasten ter trajen spomenik slovenskim fantom, ki so se borili in umirali na bojiščih I. svetovne vojne.

Eden od slovenskih dobrovoljcev, domačin Jožef Kolarič iz Jastrebc, je s solunske fronte prinesel domov dnevnik, ki ga je pisal njegov soborec s Primorske. Avtor je neznan, prav tako ni znana njegova usoda. Zelo verjetno je, da pisec dnevnika, ki ni dokončan, ni preživel vojne, saj bi verjetno dnevnik, ki ga je tako skrbno pisal, odnesel s sabo domov.

V nadaljevanju predstavljamo originalen prepis njegovega dnevnika.

II. Dnevnik neznanega Slovenca iz ruskega vojnega ujetništva

Opomba: Prvi zapisi v beležki so pisani s peresom in črnilom, kar je prav zanimivo, pozneje, ko mu je črnila očitno zmanjkalo, pa so spomini zapisani z navadnim svinčnikom.

25. marec 1915

Ko smo orožje in municijo oddali (jaz sem granate spustil po hribu, da so pokale kakor grom), so nas Rusi odpravili na Divisions Stab v vas Radoczyna, kamor smo prišli okoli poldne. Tam nas je bilo vseh krog 200. Nato smo odšli v Smigrod, kamor smo prišli pozno zvečer. Tu smo dobili menažo, to je kruh in konzerve. Čez noč smo se tu odpočili.

26. marec

Drugi dan smo odšli v mesto Jaszlo. Pokrajino sem poznal še od decembra prejšnjega leta, kajti tu smo imeli najhujše boje z Rusi in tu sem bil tudi ranjen.

V Jaszlo smo prišli torej 26. marca. Nastanili so nas v neki jetnišnici. Tu je bilo že mnogo ujetnikov, koliko, ravno ne vem, gotovo pa 5–6000.

27. marca jedel sem prvič rusko menažo.

Avstrijski aeroplan bil je nad Jaszlom in vrigel 2 bombi. Po obedu smo odšli v mesto Frysztak, ki leži na malem hribčku, severno od Jaszla. Tu smo zopet prenočili v nekih razvalinah.

28. marec

Ta dan smo odšli zopet dalje proti vzhodu skozi (?) Visznuvo, Stryszov, Novo vies v mesto Luder. Tu prebivajo g.g. Poljaki, ki so nam dajali kar cele prašiče in svinje, ampak ne take, kakor pri nas, marveč samo z besedami (psovkami). Mi smo se jim seveda molče zahvaljevali. Kljub tej »gostoljubnosti« smo drugi dan, to je 29. marca, odšli dalje v mesto Rzeszow.

Hoja po Galiciji bila je jako trudna radi grdih poti in radi tega, ker je ves čas deževalo in tudi padal še sneg. Tridesetega marca smo jo mahnili v Landshut (?), kjer smo prenočili, in jo 31. marca pobrali v Prevolsko. Tam se je končalo naše peš-potovanje. Spali smo v veliki sladkorni tovarni.

1. aprila smo se usedli na železnega konja in se odpeljali v Rusijo.

Prvo noč smo še precej dobro spali v vagonih, čeravno nas je pretresalo. Kmalu po polnoči smo prešli rusko mejo. Precej zjutraj zapazili smo iz vagonov v daljavi lepo mesto Lublin. Popoldne šli smo v mesto obedovat. Ljudje so nas radovedno ogledovali in nam dajali cigarete in druge stvari.

Bili so Rusi z nami jako prijazni in tudi deklice. Še imam v spominu neko črnooko, mogoče 18 let staro rusko deklico, ki mi je pri odhodu iz mesta dala par cigaret in poslala z roko poljubček.

Iz Lublina smo se zvečer odpeljali dalje. V noči od 2. na 3. april, se nam je pripetila nezgoda, ki bi nas bila skoraj spravila ob življenje. Bili smo v zadnjem vagonu. Okoli 1. ure ponoči nas je prebudil močan sunek, tako da smo popadali eden čez drugega. Cela desna stran vagona je manjkala, zadnji del vagona pa je vrglo iz tira. Vlaku se je seveda takoj ustavil. Nasproti prihajajoči vlak je namreč vozil prehitro, in tako je pri menjalnici tirov trčil v naš vagon. Le par sekund prej pa bi nas bila lahko lokomotiva z vagonom vred pomastila.

Spravili smo seveda vagon stran s tira in se dva po dva razdelili po ostalih vagonih. Kmalu potem se je zdanilo in prispeli smo v mesto Vlodawa. Tu smo imeli obed kar na kolodvoru in notranjosti mesta nismo videli.

Na 4. aprila, to je na Velikonočno nedeljo, prišli smo v mesto Minsk. Tega dne nismo dobili nič me-naže, radi tega je bila to žalostna Velika noč.

5. aprila zjutraj smo prišli v Smolensk, kjer smo obedovali. Za prejšnji dan so nam plačali po 15 ko-

pejk namesto menaže. Zvečer smo prišli v mesto Vasna. Tu sem stopil z vlaka, da bi si za 15 kopejk kupil kaj kruha, vendar ni bilo mogoče ničesar dobiti. Ko sem se vračal nazaj proti vlaku, srečam gospo, ki mi ponuja nekaj zavitega v papir. Seveda sem koj vzel zavitek in se ji zahvalil po slovensko, kajti rusko takrat še nisem znal nič. Gospa mi je podala roko in počasi odšla s kolodvora. V roki mi je ostalo novih 15 kopejk, tako da sem imel tedaj že 30 kopejk premoženja.

Predno sem stopil nazaj v naš vagon, pogledal sem, kaj je v papirju. Bilo je nekaj, česar ne bom pozabil. Jedila! In sicer svinjska gnjat in fini masleni kruh. Jaz pa trk pod vagon in vse pojem. Nato sem z žalostnim obrazom a veselim želodcem skočil nazaj v vagon.

Kmalu smo se odpeljali dalje.

6. aprila, to je naslednji dan, smo prišli v ponos Rusije, v Moskvo. Zelo veliko mesto je Moskva in stotine in stotine stolpov se sveti v vseh barvah. V vsakem ruskem mestu je mnogo teh stolpov. S kolodvora smo videli Kremelj, ki je srce Moskve. Obzidan je z velikim starim zidom. Od Moskve, ki leži približno sredi evropske Rusije, gredo železniške proge na vse strani, v Varšavo, Petrograd, Odeso, Astrahan, Nižnij Novgorod, Samaro-Orenburg, Taškent, Vladivostok.

V Moskvi smo obedovali in se ob treh popoldne odpeljali proti jugovzhodu.

7. aprila smo prispeli v Rjazan, osmega v Sosedko, devetega v Penza I in Penza II.

10. aprila smo potovali skozi mesta Sezam, Kuzneck, Evlaževo v Praškovino.

11. aprila smo čez reko Volgo prispeli v Samaro. Led na Volgi se je tajal, opazili smo precej parnikov in ladjic.

12. aprila prišli smo skozi Buzuluk v mesto Soročinsk, kjer smo od Moskve zopet dobili menažo. Ostale dneve so nam dajali po 30 kopejk in smo si hrano sami kupili, če je bilo mogoče. Seveda je po postajah bilo vse zelo drago in smo radi tega pridno stradali.

13. aprila smo prispeli v Orenburg, ki leži na meji med Azijo in Evropo. Prva postaja v Aziji je bila Uleck. Svet tu je bil že ena sam peščena puščava. Sneg, ki je po celi Rusiji ležal še po meter visoko, je tu že izginil.

Od 14. do 17. aprila smo se vozili po tej neprijazni puščavi, ne da bi opazili najmanjše zelenje. Ljudje, Azijanci, so bili bolj črni in mesto konjev smo videvali velblode.

Ko smo se 18. aprila zjutraj prebudili, mislili smo, da sanjamo. Vse okrog nas je bilo zeleno in v cvetju. Vse skupaj se nam je verjetno zdelo še lepše zaradi kontrasta med puščavo in tem rajem.

Trte so že pognale lepe liste. Pozabili smo na vse težave, celo na onih 35 milijonov uši, ki so zasedle naš vlak že v Prevolskem, kjer smo se vkrcali na vlak.

Tu se je končala naša 18-dnevna vožnja. Prišli smo v mesto Taškent, ki je jako veliko mesto in ima okoli 261.000 prebivalcev. Prebivalci tu so Sardi, Kirgizi in Rusi. Slednjih je največ. Mesto zglada kot naša mesta. Izvoščki, avtomobili in lepe dame..., skoraj tako kot pri nas. V Taškentu smo poobedovali in potem skoraj celo popoldne čakali na nekem travniku poleg postaje, da bi zvedeli, kaj bo z nami. (Taškent je okoli 5.000 km od avstrijske meje.)

Okoli treh popoldne smo se v oddelkih po sto mož odpravili proti vzhodu. Polagoma smo hodili vso noč in 19. aprila ob 8. uri zjutraj prišli v Selo Troickoje. Ta vas je od Taškenta oddaljena 25 ruskih vrst.

Koj za vasjo začenjajo se vojaški lagerji – barake za vojake. Namestili so nas v 17. barako artilerijskega lagerja.

Naša bivališča

Lager pri Selu Troickoe je precej velik in šteje okoli 80 barak. V naši baraki so bili sami Slovenci.

Komandant je bil feldvebel Franc Gostiša iz Bevk pri Vrhniki. Poleg njega sta bila pri nas še feldvebela Sever in Šklemba. Komandant 4. voda sem bil jaz. Pri meni so bili tudi: Franc Vodopivec in Ivan Rijavec iz Dornberka, Henrik Valenčak iz Zapotoka, Andrej Krašček iz Ložic, Ivan Sedevčič iz Bat, Josip Fabijan iz Podgore, Avgust Koršič iz Solkana in Alojz Bratašovec iz Malih Žahelj.

Barake, v kojih smo bili pomeščeni, so zidali japonski ujetniki v letih 1904 in 1905. Nudile so nam zavetje pred vetrom, ko ni pihal, in pred dežjem, ko ni padal! K sreči je deževalo v šestih mesecih le trikrat po par ur.

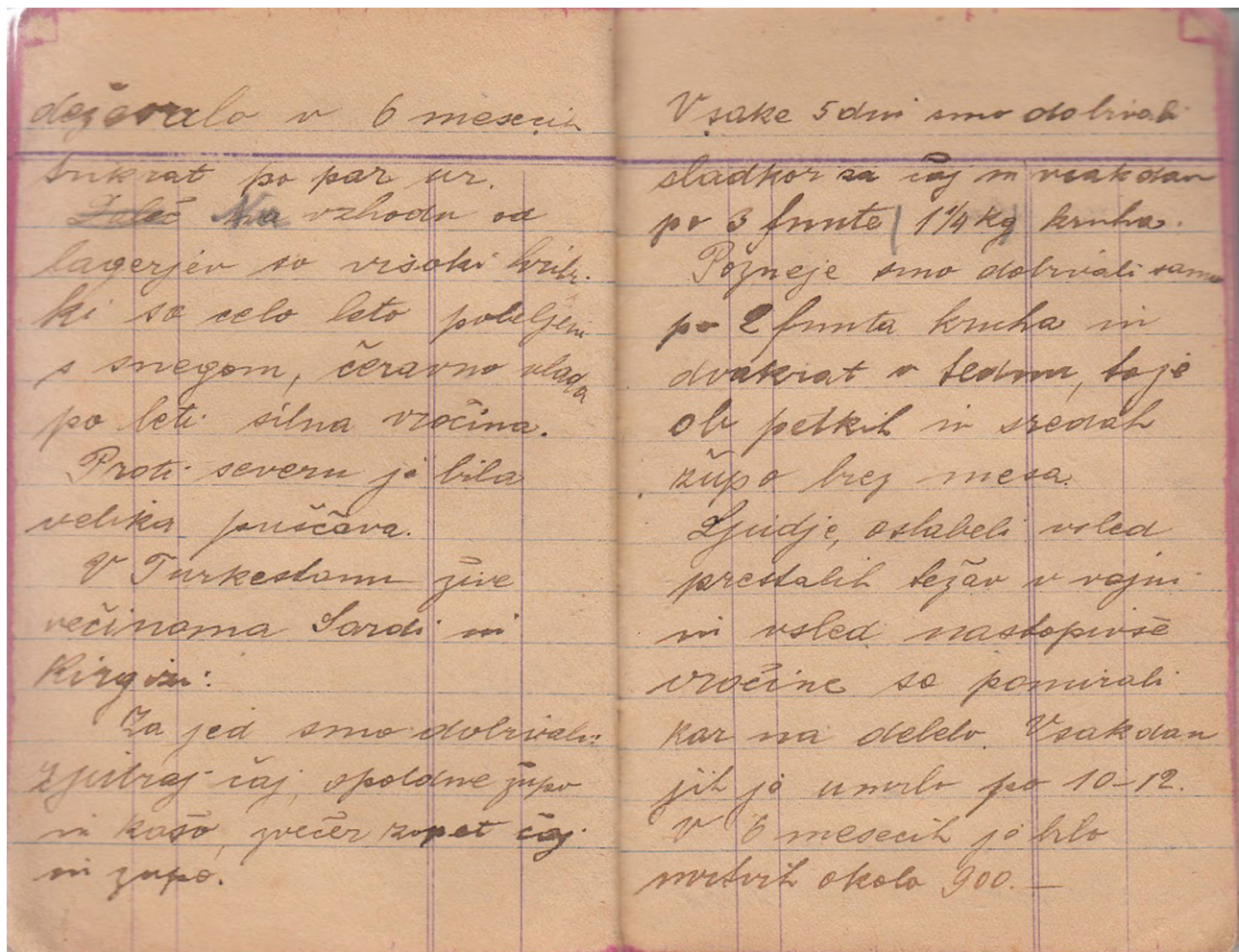
Na vzhodu od lagerjev so visoki hribi, ki so celo leto pobeljeni s snegom, čeprav vlada poleti tu silna vročina. Proti severu se je širila velika puščava.

V Turkestanu žive večinoma Sardi in Kirgizi.

Za jed smo dobivali zjutraj čaj, opoldne župo in kašo, zvečer zopet čaj in župo. Vsakih 5 dni smo dobivali sladkor za čaj in vsak dan po 3 funte (1¼ kg) kruha. Pozneje smo dobivali samo po 2 funta kruha in dvakrat v tednu, to je ob sredah in petkih župo brez mesa.

Trpljenje je bilo veliko. Ljudje, oslabei vsled prestalih težav v vojni in vsled nastopivše vročine, so pomirali kar na debelo. Vsak dan jih je umrlo po 10 do 12 ljudi. V šestih mesecih je bilo mrtvih okoli 900 ljudi.

30. julija (po rusko ali 12. 8. po našem) je umrl Avgust Koršič iz Solkana, najbrž zaradi tifusa. Razširile so se različne bolezni: tifus, kolera, malarija, koze in druge.

Junija so iz lagerja začeli voziti transporti v Rusijo. 24. julija so s transportom šli tudi moji prijatelji: Valenčak, Fabijan in Sedevčič.

Prevzel sem komando 17. barake. Tudi Gostiša je hudo zbolel in odpeljali so ga v bolnišnico. Po treh tednih se je vrnil zdrav nazaj v našo barako. Zbližala sva se in bolje spoznala. Sam sem zelo prva dva meseca trpel zaradi hudega revmatizma; tako da se še premakniti nisem mogel.

Tu sva se sešla z g. Torošem iz Gorice, ki mi je precej pomagal z denarjem. Posodil mi je vsega 14 rubljev.

Avgusta so začeli pripravljati barake za zimo. Barake so obzidali, in tako je bilo v njih pozimi prav lepo in gorko.

Kedaj bo mir, o tem nismo upali niti razmišljati, čeravno so nekateri tepci, ki so odhajali s transporti, mislili, da gredo domov.

2. oktobra sem komando ponovno predal feldv. Gostiši, sam pa sem odšel h g. Toroši.

30. oktobra je padal sneg, nato je bilo zopet topleje.

Dnevi so tekli enolično in bližalo se je novo leto 1916. Pričakovali smo jesensko deževje, ko naj bi deževalo od dva do tri mesece. Posebnega mraza še ni bilo, le veter je bil hud. Podnevi je bilo še precej lepo in gorko.

Pri g. Torošu sem se seznanil tudi z g. Adamičem, učiteljem glasbe iz Trsta, ki je jako prijazen mož.

Kot ujeti oficir bil je tu tudi g. Prinčič, sin učitelja iz Pevme.

Vsak dan sem hodil kupovat potrebščine v bližnje selo. Tu sem se seznanil s trgovcem Sardom Ašerab Hodžo Isan Hadžajevim.

Z dogodki na bojnem polju smo bili seznanjeni, ker je g. Toroš naročen na časopis Turkmenske Vjedamosti. Tu sem imel priložnost bolje priučiti se ruščine, ker sem imel na razpolago za čitanje vsakovrstne ruske knjige.

S feldveblom Gostišo sva spala v mali baraki, ki je bila pol pod zemljo. Pri naju je bil tudi neki Dani Kante iz Šmarij, ki nama je kuhal in pral.

Ko sem ob večerih prihajal iz »službe«, smo se pogovarjali in tratili čas s pripovedovanjem pravljic.

Pri nas treh so večerjali tudi Jernej Filipčič s Krasa, Anton Štavar, čevljar iz Trsta, Škerbič in neki Anton Košir, kovač v Reki. Stanuje na Kantridi.

Meso, ki smo ga kupovali, je bilo poceni, saj je kilogram stal funt in deset kopejk, to je okoli 30 krajcarjev. Kilogram kruha je stal 18 krajcarjev.

Pri g. Torošu je šival neki L(?)ermc, krojač iz Mirna pri cerkvi, ki je bil skupaj z J. Winklerjem v Kata Kurgamu. Winkler pa je odšel s transportom v Rusijo.

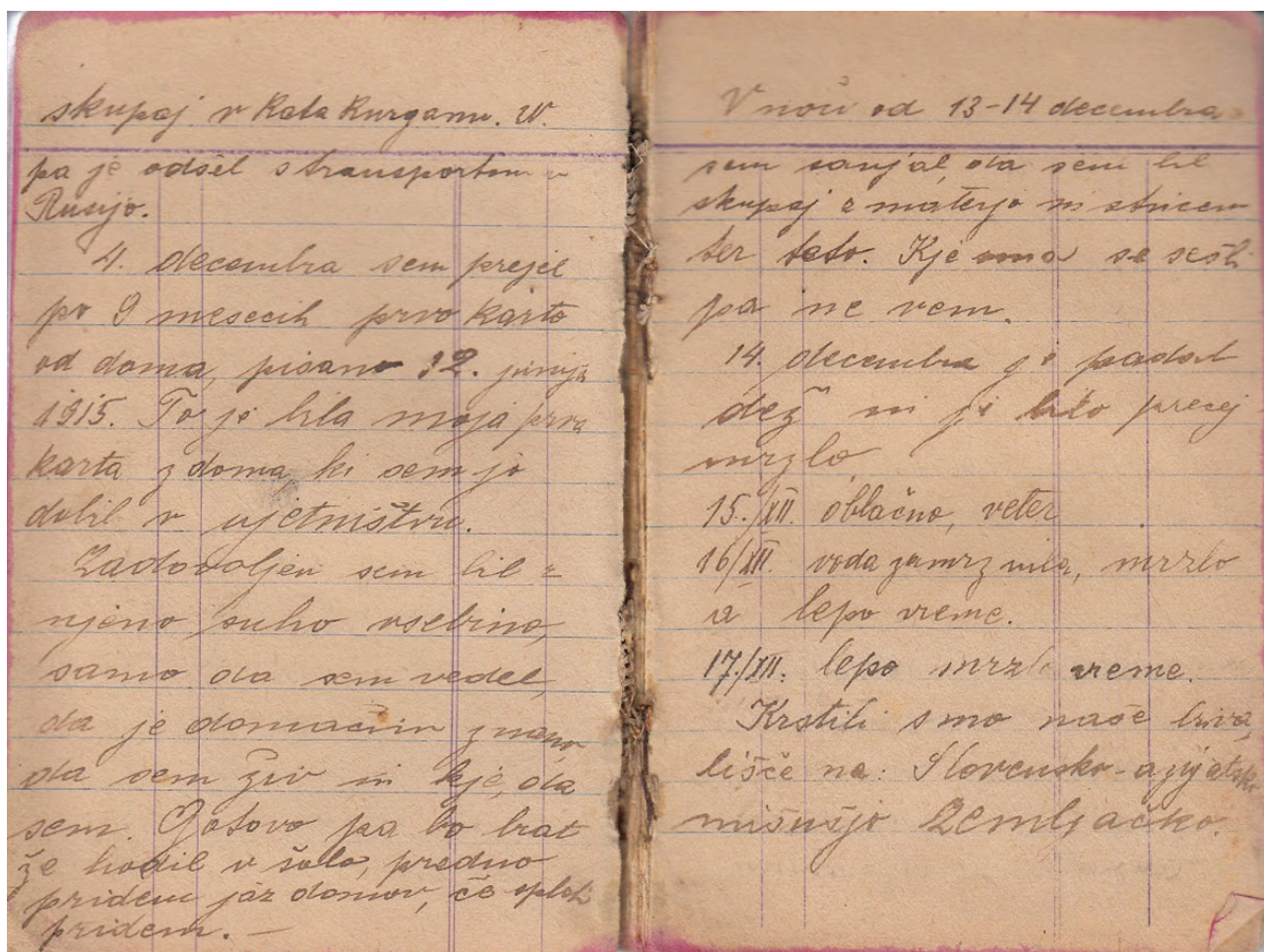
4. decembra sem prejel po devetih mesecih prvo karto od doma, pisano 12. junija 1915. To je bila moja prva karta z doma, ki sem jo dobil v ujetništvu. Zadovoljen sem bil z njeno suho vsebino, samo da sem vedel, da je domačim znano, da sem živ in kje sem. Gotovo pa bo brat že hodil v šolo, predno pridem domov, če sploh pridem.

V noči od 13. na 14. december sem sanjal, da sem bil skupaj z materjo in s stricem ter teto. Kje smo se sešli, pa ne vem.

14. decembra je padal dež in je bilo precej mrzlo.

15. decembra – oblačno, vetrovno.

16. decembra – voda je zamrznila, a lepo vreme.

17. december – lepo, mrzlo vreme

Naše bivališče smo krstili v Slovensko-azijatsko mišučjo zemljačko.

22. decembra je naša prebivališča in položaj ujetnikov prišla pregledovat sestra avstrijskega RK. Zvečer, ob 7. uri, se je odpeljala nazaj v Taškent.

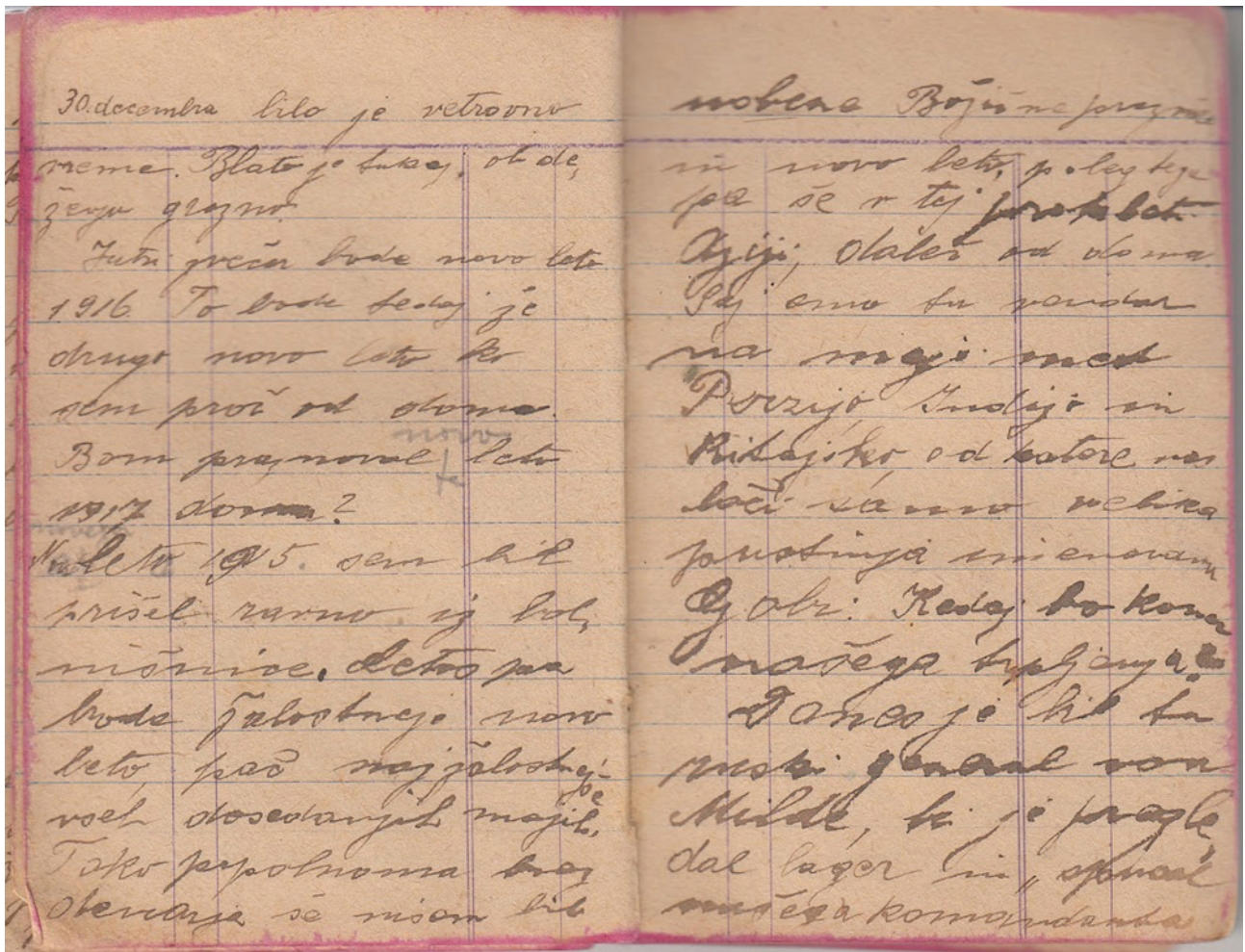
Vsak ujetnik je moral napisati karto – formular s podatki od kje je, kaj je, kje je v ujetništvu, kje se nahajajo njegovi domači in kaj želi. Za ujetnike je majorju – tukajšnjemu komandantu oficirjev, pustila 1.000 rubljev za moštvo, ki je štelo okoli 9.000 mož.

23. in 24. decembra, na božični večer, je bilo jako lepo in ne preveč mrzlo vreme.

Na Božič sem razmišljal, kako bi bilo doma pri družini in upal, da bo to leta 1916 ali pa gotovo leta 1917.

V noči od 27. na 28. december je padal sneg, tako da smo se zjutraj zbudili v snežni belini.

Ponoči sem sanjal, da sem prišel domov.

30. decembra je bilo vetrovno. Blato tukaj je po odjugi ali dežju grozno.

Jutri zvečer bode novo leto 1916. To bode sedaj že drugo novo leto, ko sem proč od doma. Bom novo leto 1917 praznoval doma?

Na novo leto 1916 sem ravno prišel iz bolnišnice. Letos pa bode žalostno novo leto, pač najžalostnejše od vseh mojih dosedanjih. Tako popolnoma brez denarja še nisem bil nobene Božične praznike in novo leto, poleg tega pa še v tej prekleti Aziji, daleč od doma. Tu smo vendar na meji med Perzijo, Indijo in Kitajsko, od katere nas loči samo velika puščava, imenovana Gobi.

Kedaj bo konec našega trpljenja?

Danes je bil tu ruski general von Milde, ki je pregledal lager in spoznal našega komandanta kapetana Filoretova, ki je do teh dni bil tako kapetan, t.j. nadporočnik in komandant čez vse tukajšnje barake ruskega polkovnika Džikova. Najbrž je general pregledoval lager vsled pritožbe odposlanke RK, ki je izjavila, da je to najslabši lager vseh ujetnikov v Rusiji, kar jih je videla, menaža pa da je za svinje in ne za ljudi.

Ljudje so tako nagneteni po barakah, da mora v vsaki baraki od 50 do 100 ljudi cele dolge in mrzle zimske noči presedeti na tleh. Prej, ko je bilo v 25 barakah okoli 7.000 mož, so bile nabito polne, sedaj pa je v 18 barakah nagnetenih okoli 9.000 mož. Večinoma gre za invalide, ujetniki so skoraj popolnoma nagi in bosí, tako da jih je »sestra« fotografirala za dokaz, kako se nam godi v Aziji.

Tako se torej končuje leto 1915. Na božični dan pa je bilo ravno 9 mesecev, kar smo ruski vojni ujetniki. Imam pa trdno upanje, da se bo leto 1916 končalo srečnejše, čeravno nič ne kaže, da bi bil začetek dober. Vse je seveda odvisno od konca nesrečne vojne.

Zadnji dan leta 1915 je oblačen in meglen. Zvečer me je hudo bolela glava in ponoči nisem spal niti dve uri.

Tako se je končalo leto 1915.

Pozabil sem še zapisati, da se mi je prve dni septembra pri kohanju okrog noge ovila kača, ki sem se je komaj rešil. Te golazni je v teh krajih vse polno. V Turkestanu so tudi levi, tigri in hijene, vendar v tem delu, kjer smo mi, jih ni, ker leži med našim in onim krajem gorovje, čez katero si te mrcine ne upajo. Je pa tu mnogo divjih prašičev.

Moji doživljaji leta 1916

Prvi dan leta 1916 je bil na las podoben zadnjemu v prejšnjem letu. Pust zimski dan. Glava me ne boli več, vendar se ne počutim dobro. Znova sem sanjal o domu in o neki moji nekdanji zaljubljenki, s katero sem le par krat govoril. To je bilo v Trstu.

Nič se še ne govori o miru, vendar srčno upam, da bom danes leto doma, če že ne prost vojaščine, pa vsaj na dopustu. Devet mesecev ujetništva se mi zdi dolgih, kot da bi minilo že devet let. Ko bi vsaj vedel, kje so zdaj domači in kako se jim kaj godi. Trdno upam, da dobim v kratkem še kakšno karto od doma, ki bo novejšega datuma in iz katere bom razvidel njih položaj.

V noči od 1. na 2. januar je tako medlo, da je bilo snega do kolen. Temperature so padle zvečer na 11°C pod ničlo, zjutraj pa je bilo -14 °C. Kljub mrazu je bil 3. januarja lep dan. Ponoči sem zopet sanjal, da sem bil doma, in sicer, da sem se ženil z neko, do sedaj neznano, osebo.

4. januar – tega dne sem dobil ponudbo, da grem v službo v Taškent. Ker mi je Toroš dovolil iti, sem ponudbo sprejel. Obljubili so mi stanovanje in plačo. Radoveden sem, kaj bo. Menda je to neko vodovodno podjetje.

6. januarja še nismo odšli v Taškent, ker ni bilo ruskega komandanta, da bi podpisal »propusk«.

Naslednji dan me je močno bolela glava in sem ležal celi dan. Preležal sem tudi osmi januar.

9. januarja se mi je stanje malo izboljšalo. Glava me je nehala boleti in dobil sem tretjo karto od doma, pisano od Marije 5. oktobra.

Jutri menda pride z dopusta ruski komandant, tako da mogoče v torek vendarle odidem v Taškent.

10. januar 1916 – prišel je ruski komandant, vendar je naslednji dan odšel v Taškent samo inženir Stupnicki, jaz pa moram čakati še 4 do 5 dni, češ da še zame nimajo pripravljene sobe v Taškentu.

Zvečer tega dne sem dobil karto od Karoline z Dunaja, pisano 10/XI 1915. Veseli me, da je stric v službi pri ruskem baronu, kajti v lagerju bi moral poginiti. Tukaj sedaj razsajata dve najhujši bolezni: koze in Fleck typhus.

V petek 31. decembra je bilo pokopanih 23, v četrtek 5. januarja pa 18 ljudi. Ljudje pomirajo, kakor muhe jeseni. 11. januarja med jedjo je umrl človek, ki je bil do tedaj zdrav. Kar stegnil se je. Okužena je tudi 12. baraka, v katero spadam tudi jaz in tudi vsi drugi Slovenci pod komando Gostiše. Sreča je, da jaz ne spim v tej baraki, ampak pri Torošu.

Govori se, da spravijo vse ujetnike iz Turkestana v Rusijo, sicer vsi poginejo. Žalostna usoda, da se človek reši vojne, potem pa pogine tu v ujetništvu v tej prekleti Aziji, tako da še noben pes ne zve zanj.

Daj bog, da pridem od tu, kar upam, da se zgodi še ta teden. Potem bom lažje čakal miru, ki enkrat pač mora priti.

14. januar – dobil sem karto Karoline z Dunaja, ki jo je napisala 18/7.

15. januarja – dobil sem karto od matere, pisano 17. 6. 1915.

Dnevi od 15. do 23. januarja 1916 so potekali enolično in dolgočasno. Ne od doma, ne z Dunaja nisem dobil nobene kartice. Dnevi so zopet mrzli, pusti, padal je sneg. Dnevi so zlasti zame dolgočasni, ker čakam tu brez dela na službo v Taškentu. Ko bi le kmalu odšel, a o odhodu ni ne duha ne sluha, zlasti tudi, ker kapetana Filaretova ni tu, brez njegovega dovoljenja pa ni mogoče oditi. Najbolj pa me muči negotovost, ali sploh pojdem v Taškent ali ne. Sicer je kapetan to obljubil tudi Torošu, toda Rusi so nas že tolikokrat potegnili za nos, da jim ni mogoče nič več zaupati.

Ako ne bo v tem mesecu nič, potem se priključim naslednjemu transportu vojaščine, ki ima oditi februarja v Rusijo. Trdno sem se odločil, kajti čez poletje nočem več ostati tu.

Pri tej vročini (čez 60 °C) pogine še ta polovica ljudi, ki je ostala živa od lanskega poletja.

V torek 25. januarja, to je pojutrišnjem, bo že 10 mesecev, kar se vlačimo po ujetništvu. Od Božiča naprej mi je 14 dni preteklo kar hitro, ker sem obdeloval neko gramatiko, sedaj pa nimam niti najmanjše stvari, da bi si krajšal čas in nenehno premišljuje, kaj je z Gorico in z domačimi.

Odkar so ruski časopisi pisali, da so Italijani Gorico bombardirali (menda zadnje dni novembra ali prve dni decembra) in v sedmih urah v mesto spustili okoli 3.000 šrapnelov in granat, me nenehno skrbi, kaj je z njimi. Tukaj sicer ljudstvo (ujetniki) upa, da bo mir v kratkem sklenjen, toda jaz ne verjamem, da bo tako kmalu konec, čeravno si to želim iz vsega srca, kajti biti ujetnik tu, pomeni počasno in gotovo smrt. Bolezni so sicer zadnje dni nekoliko ponehale, vendar vsak dan še vedno umre 5–6 mož, kar je še vedno precej, glede na to, da nas je tu trenutno še 3.000.

Ruski časopisi poročajo, da je Srbija že popolnoma uničena in tudi Črna Gora zaradi zavzetja Lovčena, na zadnjem koncu. Zaradi takšnih novic nekateri razmišljajo, (g. Adamič) da bo vojne kmalu konec, češ da je Rusija šla v boj za ti dve državi. Jaz sem pa mnenja, da Rusija radi tega ne bo sklenila miru in tudi mi, kot dosedanji zmagovalci, ne moremo odnehati. In če nihče ne odneha, dokler ni popolnoma poražen, je samo po sebi umevno, da tako kmalu še ne bo miru. Jaz si sicer želim, da ne bi bilo tako, kot si jaz mislim, bodočnost pa bo pokazala, kako bo.

Tega dne zvečer je prišla pošta od Karoline z Dunaja, ki je bila napisana 1. avgusta 1915. Čudno se mi zdi, ko piše, da bi mi poslala denar pa, da ga ne dobim. Res traja tukaj kar precej časa, preden dobijo ujetniki denar, vendar se je dobilo že tisoče denarja.

Odpišem Karolini še enkrat za denar, potem pa, če ne dobim nič, sploh ne pišem nikomur več, ker so vsa pisma, razen Lojzinega in materinega, same suhe vsebine, kakor se pač piše po navadi, sami formalni pozdravi.

24. januarja dobil sem karto od Marije, pisano v Gorici 11/6 1915.

25. januar 1916

Danes je deset mesecev, kar smo pri Rusih: Koliko jih bomo še? Daj bog, da bi jih ne bilo niti toliko več! Ko bi vsaj res prišel že enkrat v Taškent v službo, da bi si kaj opomogel, potem pa, upam, ne bo tako težko čakati miru. Upam, da bom tudi kaj zaslužil, da si izboljšam življenje.

27. januar 1916

Zopet sem sanjal o domu in domačih. Skoraj vsako noč sanjam o tem.

Včeraj zvečer smo iz ruskih časopisov izvedeli, da je Črna Gora sklenila mir z Avstrijo. Toda to nima nobenega pomena. Šele, ko bo sklenila mir Rusija, bo to nekaj drugega. Toda o tem ni v ruskih časopisih niti govora.

Včeraj sem bil tudi na tukajšnjem pokopališču. Med drugim sem videl nagrobno tablico –Avgust Kralj, umrl 11/1916. Mogoče je to moj znanec iz Gorice.

Ruski kapetan Filaretov je včeraj zopet prišel v lager. Obljubil mi je, da zagotovo pojdem jaz v Taškent, vendar ne ve se, kdaj.

30. januarja je Filaretov odšel na svoje novo mesto v Ashabad. Komando tukaj je prevzel praporščak, ruski baron Jasklovski.

Pojutrišnjem bo že februar, kmalu bo leto, kar sem zadnjič videl mater. Naglo je preteklo in vendar počasi. Mogoče preteče še enkrat in več predno se bomo zopet videli. Še vedno nič ne vem, kaj bo z mojo službo v Taškentu. Pisal sem Karolini na Dunaj 6 dopisnic, v katerih jo zopet prosim za denar.

Danes (30. 1.) sem dobil od Karoline karto, ki jo je napisala 8. 8. 1915. Obenem sem danes zvedel, da gremo s 30 delavci v Taškent v par dneh oziroma 20. 1., kar je po našem 2. 2. 1916.

31. 1. 1916.

Ponoči je snežilo, zunaj je zelo lepo in vse belo, mraza pa ni posebnega.

1. 2. 1916

Zopet sneži. Čez štirinajst dni bo eno leto, kar sem šel drugikrat v Galicijo, danes mesec pa bo moj god, prvi v Aziji.

2. 2. 1916.

Rusi nas imajo zopet za norca, saj danes ne gremo v Taškent. Dan je mrzel in lep, snega je do kolen.

Naslednji dan zopet sneži, snega je vedno več in postaja zelo mrzlo. Zopet premišlujem o službi in o denarju, ki ga ni od nikoder. Če ne pride kakšna rešitev od koderkoli, moral bom tu poginiti, kajti če bo vojna res trajala še dve leti, kakor se govori, potem bodo prišli domov živi samo tisti, ki bodo ujeti par mesecev pred koncem vojne. Od nas, ki smo tu, gotovo nihče, kajti polovica jih je že pomrla, ostali pa niso več vredni niti 5 kopejk, tako so shirani in slabotni. Tu ima človek smrt pred seboj kakor na bojnem polju, s to razliko, da tam ne ve, kdaj pade, tu pa vidi svoj konec vedno bližje in bližje, rešitve pa ni od nikoder.

Ljudje so sicer poskušali uiti v Perzijo, toda kaj, ko je do tja predaleč (okoli 500 km). Polovili so skoraj vse, drugi so zmrznili, tretji utonili pri plavanju čez reke, ki so tu zelo deroče in nevarne, čeprav ne pretirano globoke.

Tudi če bi imel denar, se ne bi izpostavljal tem nevarnostim, ampak bi si rajši tu izboljšal življenje.

To je pač prekleta človeška usoda, da mora tu, če že ne poginiti, pa vseeno izgubiti najlepša leta in zdravje, pri tem pa ne veš za koga in kaj! Človeku se kar meša v glavi, če začne razmišljati o vsem tem. Bog daj skoro konec!

Danes je mesec dni, odkar sem pustil službo pri G. Torošu, ker sem mislil, da grem še tega dne v Taškent. K Torošu je na moje mesto vstopil krojač Černič iz Mirna. Ko bi bil vedel, kako se bo vse odvijalo, bi rajši ostal pri Torošu, kjer mi ni bilo slabo. Sposodil sem si od Vodopivca 3 rublje, od Gostiše pa en rubelj, ki bi jih moral sedaj vrniti. Pa jih vrni, če jih nimaš. Tako mora človek pri najboljši volji ostati v sramoti, ker ne more vrniti, kar si je sposodil. Nobenemu psu ne privoščim takega življenja, pa saj ga tudi pes ne more imeti.

Človek je tu pač na nižji stopnji in z nami ravnajo kot z živalmi, tako da se nam zdi neumno zakaj sploh še živeti.

5. februarja je iz Taškenta prišel inženir Stupnicki in tudi on mi je obljubil, da pojdem v par dneh v Taškent. Prišel je sem, da na pošti dvigne denar, ki so mu ga poslali z doma. Jutri, 6. 2., gre zopet nazaj v Taškent. Do 15. 2. na vsak način začne delovati ta tovarna in jaz pridem par dni prej tja.

Sprašujem se, ali bom tokrat vendarle šel ali ne?

Pošte nisem prejel ta teden nič, zopet sem sanjal, da sem doma.

6. 2. 1916 sem dobil karto od doma, od Marije, ki jo je napisala 27. 3. 1915.

7. februarja 1916

Zvedel sem, da pojdem 14. 2. (to je 1. 2) v službo v Taškent. Ne verjamem pa, dokler res ne bom v Taškentu.

Ta dan je g. Toroš odšel na komisijo v Taškent, da prevzame darila za ujetnike, ki so prišla iz Avstrije. Bajje dobi vsak ujetnik paket. Toroš se vrne čez 3 do 4 dni.

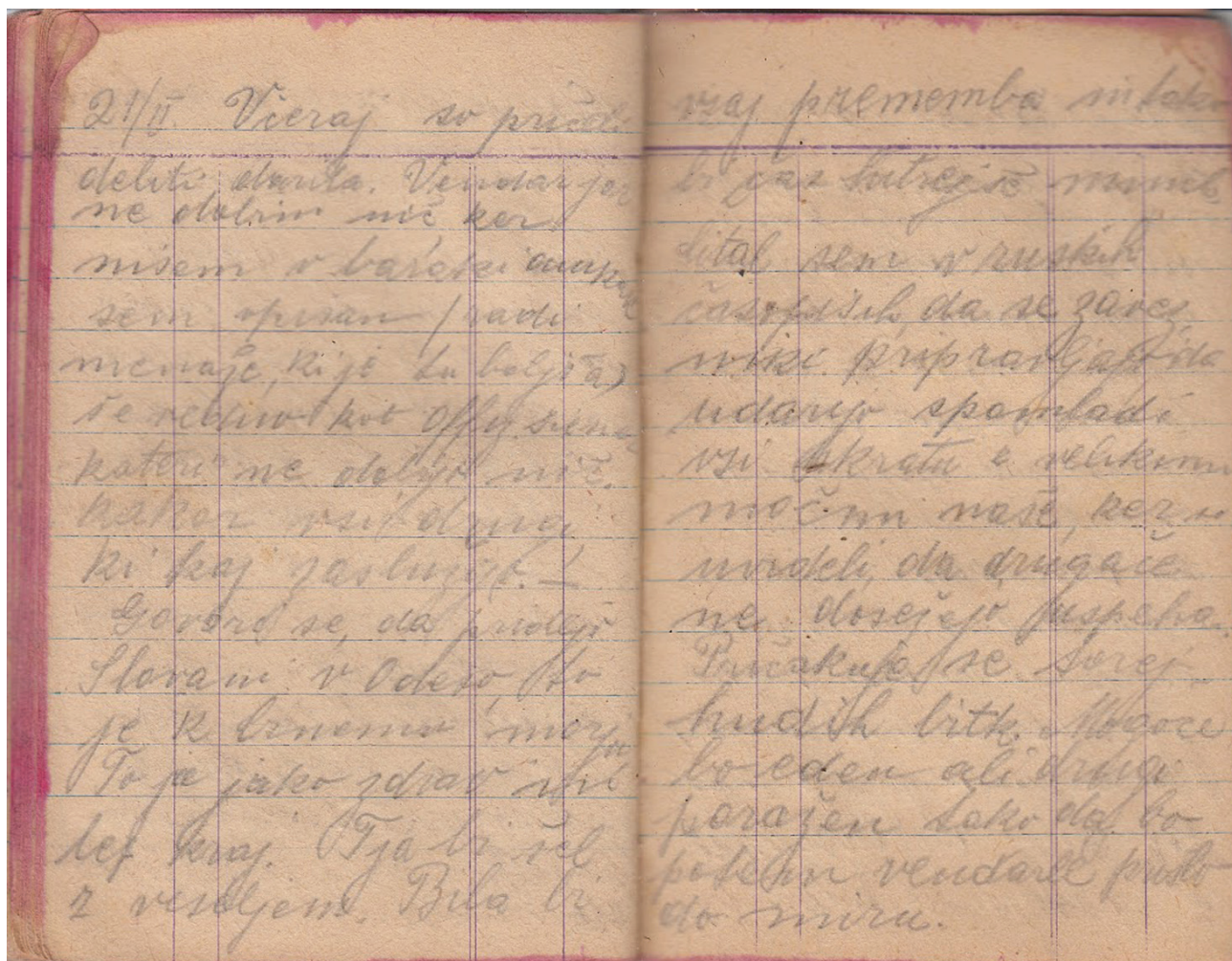
Zvečer sem dobil dopisnico od Karoline, ki jo je napisala 9. decembra 1915, v kateri mi sporoča, da so starši v Dornbergu in da mi je poslala škatlico cigaret.

9. 2. sem dobil karto od Marije, ki jo je napisala 27. 7. 1915. Darila so že prišla iz Taškenta, ne vem pa, zakaj jih ne razdelijo. Verjetno zato, ker Toroša še ni nazaj iz Taškenta.

11. 2. Iz Taškenta je prišel Toroš. Povedal je, da oficirji in oficirski služabniki ter oni, ki kaj zaslužijo, od daril ne dobijo nič.

V ponedeljek je 14. 2. (po ruskem koledarju) in zelo sem radoveden, ali ta dan res pojdem v Taškent. Pošte nisem že dva dni dobil nobene.

Danes praznujem svoj rojstni dan, prvokrat v Aziji. Bog ve, ali bom prihodnjega tudi. V sredo 14 dni pa bo moj prvi god v Aziji.

Danes ob treh popoldne so tu zakopali nemškega zdravnika Ambrosiusa. Zbolel je za kozami in ozdravel, čez 14 dni pa dobil pljučnico in tifus in v treh dneh je umrl. To je prvi častnik, ki je tu pokopan. Bil je mlad in požrtvovalen zdravnik.

12. 2 – jutri bo leto dni, kar sem zadnjič videl mater. Koliko jih bo še?

14. 2. (1. 2)

S službo v Taškentu najbrž ne bo nič. Zadnjih 14 dni se je tu zelo hitro razširil Fleck typhus, ta morilska bolezen. Prava epidemija je to. V roku 24 ur je samo v 4. baraki obolelo 120 mož. Ker zdravil ni, je skoraj gotovo, da bodo vsi pomrli. Zdravniki si prizadevajo za čim večjo čistočo in higieno med jetniki ter dezinficirajo barake, vendar obstaja velika nevarnost, da se lager kot okužen zapusti, nas ujetnike pa prepusti smrti zaradi okužbe. Prišli smo torej tako daleč, da bo v ujetništvu treba poginiti. Kaj nas še čaka? Ali nismo že prestali dovolj v tej vojni?

Da se bolezn pri nas tako širijo, ni nič čudnega. V barakah, v katerih je prostora za 300 ljudi, je nagnetenost od 500 do 600 jetnikov. Tu se ne morejo ne umivati in ne čistiti. Ljudje so polni uši in ta golazen prenaša bolezn.

Mogoče bom utekel tej nevarnosti, ker sem še vedno pri oficirjih in ne sme nihče iz barak k nam.

Če je pa naša usoda, da tu poginemo, pa naj bo. Saj to, kar živimo, ni nobeno življenje in se za njim ni vredno jokati. Še psu se bolje godi, edino, kar nas še ohranja pri življenju in nam daje pogum, je upanje, da bomo vendarle prišli živi domov in ponovno postali ljudje.

Pošte nisem ta teden dobil nobene. No mogoče bo v kratkem kaj!

Rad bi še kaj zvedel od doma, predno imamo poginiti, če nas čaka taka usoda.

Kakor se tukaj sedaj govori in piše, bo vojna trajala še poldrugo leto. Menda je Romunija v konfliktu z nami in je postavila svoje vojaštvo na ogrsko in bolgarsko mejo. Rusija nadzira vse in pričakuje se spomladi odločilnih bojev.

15. 2. 1916

Še vedno ni nobenega sluha o službi, tako da ne računam več na njo. Prvi transport, ki pojde od tu, se vpišem zraven, naj bo potem kaj hoče.

Danes je umrl avstrijski zdravnik dr. Baumgartner, mlad mož, krepke narave, star komaj 33 let. To je v petih dneh že drugi zdravnik, ki je tu umrl. V tretji baraki je v dveh urah umrlo 70 mož. Sliši se neverjetno, vendar je res. Ko bi bog dal, da bi se rešil v Taškent, tudi če bo tam slabše, samo da ne bi bil več v taki nevarnosti.

17. 2.

Sedaj so vpoklicani tudi vsi Slovenci, češ da pojdejo v Rusijo. Tudi iz Taškenta so prišli nazaj, tako, da s službo ne bo nič. Zadovoljen pa sem, da vendar pridem v stran od tu.

Danes bi naj prišel ing. Stupnicki po delavce za fabriko. Baje pa pridejo v poštev samo Nemci in Madžari. Hočem še z njim govoriti, ali bi bilo mogoče priti v Taškent, če ne tudi dobro. Tukaj se mi je že vse priskutilo. Menaža je za svinje, voda zelo slaba in vse barake okužene od bolezni.

Upam torej, da še ta teden pridem na čisto, kaj bo z menoj.

18. 2.

Danes sem dokončno zvedel, da s službo v Taškentu ne bo nič, ker Slovani pojdejo v kratkem iz Azije v Evropo. No, si bomo vsaj ogledali evropsko Rusijo, azijske je tako že vsak naveličan.

19. 2. – Vpisal sem se k transportu v Rusijo. Pošte še nisem dobil nič od nikoder.

21. 2.

Včeraj so pričeli deliti darila, vendar jaz ne dobim nič, ker nisem v baraki. Govori se, da pridejo Slovani v Odeso, to je k Črnemu morju. To je jako zdrav in lep kraj. Tja bi šel z veseljem. Bila bi vsaj sprememba in bi čas hitreje mineval.

Čital sem v ruskih časopisih, da se zavezniki pripravljajo, da udarijo spomladi vsi hkrati z velikimi močmi naše, ker so uvideli, da drugače ne dosežejo uspeha. Pričakujejo se torej hude bitke. Mogoče bo eden ali drugi dokončno poražen, tako da bo potem vendarle prišlo do miru.

Rusi so te dni zavzeli turško trdnjavo Erzerim, zaradi česar vlada po Rusiji veliko veselje, ker je to največja turška trdnjava na tej fronti.

V petek, 25. 2., bo 11 mesecev našega ujetništva.

Od devetega v tem mesecu nisem dobil nobene pošte več. Želim si, da bi jo vendarle še dobil, preden odidem v Rusijo, ker bo tam potem zopet trajalo vsaj pol leta, preden kaj prejmem.

22. 2.

Drugi teden pojde g. Toroš v Taškent in, ker je odkomandiran za dva do tri mesece, gre z njim tudi Černič. Kdaj pojdemo mi Slovani v Rusijo, še ne vem.

Prinčič, ki deli darila v 12. baraki, mi je obljubil, da dobim kaj, če bo le mogoče.

Pošte še vedno ni.

27. 2.

Danes je leto dni, kar sem bil po napadu 26. 2. 1915, v kompaniji razglašen za mrtvega.

Še vedno živim in mogoče se kdaj vendarle vrnem nazaj.

Govori se, da je nemški cesar zbolel, zato upamo, da bo kmalu mir.

Toroš mi je danes zopet posodil 2 rublja. Sedaj mu dolgujem vsega 16 rubljev. Bog daj, da bi mu lahko kmalu vrnil.

29. 2.

Danes je zadnji dan februarja in še vedno je zelo mrzlo. Jutri, 1. marca, praznujem svoj prvi god v Aziji. Mogoče bo prihodnji kaj boljši! Poparil sem se z vrelo župo po vratu. Tako sem dobil vsaj eno »darilo« za god.

1. 3.

Danes so pobrali vse propuske, tako da ne more nihče iz lagerja v vas. To so storili zato, ker v lagerju razsaja Fleck typhus. Bliža se nam vedno »lepši« konec.

Začela se je pomlad. Solnce je že lepo gorko, kljub temu da so noči še zelo mrzle, zlasti proti jutru. Če se bo tako vreme nadaljevalo bo v dveh tednih nastopila že prava pomlad.

2. 3.

Danes so nenadoma dobili povelje slovenski oficirji, da odidejo v Taškent, od tam pa v Odeso. Od tu odidejo: Toroš, Prinčič, Ogorelc in L(Z)ehner.

Toroš mi je zopet posodil 3 rublje, tako da mu dolgujem že 18 rubljev. Naslednji teden naj bi v Odeso šli še mi.

3. 3. Pisal sem Karolini na Dunaj.

Prišlo je vprašanje na Jugoslovane, kdo hoče v Odeso. Gredo lahko samo Srbi, ker Hrvati in Slovenci baje nočejo biti »izdajalci domovine«. Jaz seveda tudi grem(?).

9. 3.

Prejel sem pismo od Marije in Lojze iz Dornberka, brez datuma.

14. 3.

Začelo je deževati. Nimamo kje spati, ker voda pronica skozi strehe barak.

15. 3. – ravno tako.

17. 3. – umrl je tudi ogrski zdravnik.

19. 3. – prišli so slovenski in hrvaški oficirji iz Taškenta.

22. 3. Prejel karto od Karoline, napisano 23. 11. 1915. Tifus se hitro širi. V ponedeljek, 20. marca, smo pokopali 32 ljudi.

29. 3.

Od avstrijskega RK sem dobil par novih čevljev, ker so moji bili že popolnoma uničeni. Imel sem jih dvakrat na bojišču in eno leto v ujetništvu. Poleg tega sem dobil avstrijske spodnje hlače in rusko srajco. Čakam transport, da bi se umaknil od tu. Spim pri oficirjih in za njih opravljam razna dela, samo da sem lahko pri njih in ne v barakah. V 11 mesecih je tu umrlo okoli 3.600 ljudi, od tega okoli 1.000 ljudi v zadnjih šestih tednih. To je strašno!

Dnevi so že od 6. ure zjutraj topli in drevje je začelo poganjati liste.

Teče že drugo leto mojega ujetništva.

G. Toroš mi je prinesel pismo iz Taškenta od Tunina _____(nečitljivo). Po njegovi želji pisal sem mu dopisnico o mojem življenju tu.

3. 4. 1916 – prejel sem karto od Karoline, napisano 4. 2. 1916 s stričevim naslovom.

4. 4. – zopet je umrl eden od zdravnikov.

5. 4. Umrl je medicinec Durschmidll Tifus! Ta dan sem ponovno dobil dopisnico od Karoline.

12. 4. Kot Offiziersdiener sem vstopil k češkim kadet. tsp. Pilzer in Kudlička. Po dr. Fränklu poslal sem pismo Tuninu.

Sredi aprila je tu že vse zeleno in v cvetju, čeprav letos pomlad zamuja 3 tedne. Temperature pa so že narasle na 30 °C. Prejel sem karto od Marije, ki jo je napisala 6. oktobra 1915. V naslednjih dneh se dobil še eno karto od Marije in eno od Alojzije.

14. 4.

Ruski časopisi pišejo, da hoče Turčija skleniti separatni mir z zavezniki.

1. 5. – umrl je nadzornik Fingerhut. V enem letu so tukaj pokopali že 5.000 ujetnikov. To pomeni dve tretjini vseh ujetnikov, ki so prispeli v ta lager. Pravi čudež je, da sem še sploh živ in kolikor toliko zdrav.

Zadnje tri tedne je vsak dan umrlo od 40 do 50 mož. Če kaj pove podatek, da naj bi v Gorici v tem času živelo 4.500 prebivalcev, je ta podatek zastrašujoč in naravnost neverjeten. Pošte nisem dobil od 16. 4., nato pa sem dobil 8. 5. pošto od Marije(13. 9. 1915) in 13. 5. pošto od Alojzije (2. 3. 1916).

Vročina je huda, temperature so čez dan od 32 do 35°C.

Menaža je zdaj dobra in predstavlja veliko razliko od prej in ljudje so zadovoljni. Tudi kruh je boljši, vsak ujetnik dobi dovolj kruha.

Jaz zopet trpim zaradi hudega revmatizma v nogah, tako da ne morem spati.

Govori se, da pojdejo vsi ujetniki iz tega lagerja v Rusijo, nato pa domov.

Pirjevcu iz Batuj sem dal pismo za domače. Zopet so tu darila iz Avstrije in sicer več kot zadnjič. Ponovno se govori, da pojdemo Jugoslovani konec meseca v Odeso.

11. 5. 1916

Danes je pri Rusih praznik. To je že drugi Binkoštni praznik v Aziji in srčno upam, da tudi zadnji.

12. 5. 1916 – iz našega lagerja je danes odšlo s transportom 1.000 jetnikov. Mogoče pojdemo v kratkem tudi mi. Od doma nimam že cel mesec nobenih novic, prav tako ne od Karoline. Jaz sem ji napisal 3 karte.

Kot darilo sem dobil črn plašč, hlače in bluzo.

Od 30. 5. do 8. 6. sem zopet ležal. Imel sem mrzlico in temperaturo 41. Sedaj sem nekoliko boljši.

Tu se dnevniški zapis konča. Konča se s pesmijo z naslovom «*Kaj pesnik peva*», z nekaj verzi v nemščini in z dvema naslovoma soborcev.

Ključne besede

I. svetovna vojna, dobrovoljci, dnevniški zapisi.

Literatura in viri

Dobrovoljci – kladivarji Jugoslavije, 1912–1918, samozaložba »Sreskih organizacij saveza ratnih dobrovoljaca Kraljevine Jugoslavije«, Ljubljana 1936.

Dnevniški zapiski neznanega vojaka s Primorske.

Povzetek

Na prelomu 19. stoletja so zavedni Slovenci izgubljali vero v možnost sožitja v nemški absolutistični Avstriji. Narodno rešitev so videli v jugoslovanski ideji, ki je zahtevala, da se Slovenci, Hrvati in Srbi osvobodijo tuje nadvlade in se združijo v lastni državi.

Da bi si priborili politično, gospodarsko in socialno svobodo in se združili v neodvisni državi Jugoslaviji, so že takoj na začetku I. svetovne vojne prepородovci in vsa ostala revolucionarna mladina ter narodnozavedni študentje, delavci, kmetje, trgovci, obrtniki, člani sokolskih organizacij pobegnili na stran antante.

Ustanovili so »Pokret jugoslovanskih vojnih dobrovoljcev«. Gibanje se je silovito razširilo in se pozneje udejanjilo v vojaških enotah na bojiščih svetovne vojne.

Sto let torej mineva, odkar so se pojavili jugoslovanski vojni dobrovoljci na bojiščih I. svetovne vojne, predvsem v Dobrudži na ozemlju Romunije. Z orožjem in s silnim junaštvom so vsemu svetu pokazali, kako odločno so se pripravljali boriti za zlom avstro-ogrške monarhije, ki je bila za Slovence domovina samo po imenu, dejansko pa črna rumena ječa vseh nenemških in nemadžarskih narodov.

Številni dnevniki in pisma, ki so jih vojaki pošiljali z bojišč v 1. svetovni vojni, so svojevrstno pričevanje o vseh grozotah te svetovne morije.

Utrinki s simpozija, 12. december 2014, Bela dvorana Grajske pristave Ormož

Učenci OŠ Miklavž so gostom postregli »grenadirmarš«, nato so izvedli kulturni program pod vodstvom učitelja Leona Laha. Foto:Štefan Hožyan.

Udeleženci simpozija. Foto Štefan Hožyan.

Referenti simpozija: Katja Zupanič, Nataša Majerič Kekec in Branko Oblak iz Zgodovinskega arhiva Ptuj, Ivan Rihtarič iz Radencev, Franc Krnjak in Tone Luskovič iz Zgodovinskega društva Ormož. Foto:Štefan Hožyan.

